

ISSN 2010-7498

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL
2019, № 3

“AQLLI KOLLEJ”?!

Hurmatli jurnalxonlar!

“Kasb-hunar ta’limi” jurnali tahririyati sizni o’zaro hamkorlikka taklif etadi.

Jurnal sahifalarida kasb-hunar ta’limini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-uslubiy maqolalar, innovatsion ta’lim texnologiyalari, metodik tavsiyalar bilan birga ilg’or tajribalar hamda tizimda amalga oshirilayotgan ibratli ishlar va yangiliklarni yoritishingiz mumkin.

O’z ilmiy qarashlaringiz, innovatsion g’oyalar, metodik tavsiyalar, ilg’or tajribalaringizni “Kasb-hunar ta’limi” jurnalxonlari bilan bo’lishing!

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2019-yil, 3-son

Muassislar:

Kasb-hunar ta'limi markazi,
Kasb-hunar ta'limi tizimini innovatsion rivojlantirish,
pedagog kadrlarning malakasini oshirish va qayta
tayyorlash instituti

Bosh muharrir: M.XOLMUXAMEDOV
Bosh muharrir o'rinbosari: SH.QURBONOV
Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

B.B.SOBIROV, R.X.JO'RAYEV, SH.S.SHARIPOV,
F.X.RIZAYEV, H.SH.RAXMONOV,
SH.T.ERGASHEV, O'.D.XIDIROV,
O'.S.XUDAYBERDIYEV, X.F.MASUDOV,
A.NIZAMOV, A.R.XODJABAYEV, A.A.TURG'UNOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani
Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 71-246-30-26; 90-979-75-89;
94-677-90-32; 90-973-95-15.
E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul

H.Sirojiddinov

Sahifalovchi: A.Abrayqulov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar egasiga
qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: _____ 2019-yil. Bichimi
60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 830 nusxa.
Buyurtma "BUSINESS PRINT PLUS" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.
Korxonada manzili: Toshkent shahri, So'gali ota
ko'chasi, 5-uy.

МУНДАРИЖА

Педагогика

Б.Собиров. Касб-хунар таълими тизимида кадрлар малакаси-
ни ошириш ва қайта тайёрлашда компетенциявий ёндашув ...2

Ш.Қурбонов. Целенаправленная подготовка педагогических
кадров6

Д.Камилов. Касбий компетентлик ва унинг илмий-педагогик
асослари11

Х.Ҳакимжонова. Касб-хунар коллежларида таълим жараёни-
ни ташкил этишда андрагогик ёндашувлардан фойдаланиш 16

Ж.Матчанов. Касб-хунар таълимида таълим сифатини баҳо-
лаш тизимини такомиллаштириш20

Ф.Валиева. Узлуксиз таълим тизими шарқ олимлари нигоҳи-
да25

Касбий таълим

Д.Рахматуллаева. Меҳнат бозори эҳтиёжлари асосида қабул
квоталарини шакллантириш28

Б.Ташпулатов. Касбий таълим тизими ва унинг таркибий
қисмларини дидактик моделлаштириш31

Ахборот технологиялари

С.Сиддиқова. Махсус фанларни ўқитишда электрон таълим
ресурсларининг янги авлодидан фойдаланишнинг педагогик
йўсинлари35

А.Хасанов, Ф.Миржамолова. Таълим тизимида электрон таъ-
лим ресурсларидан фойдаланиш имкониятлари42

Х.Офтобхўжаева, А.Абрайқулов, Т.Худайбергенов. Касб-
ларни ўргатишда рақамли технологияларни жорий этиш ҳамда
педагоглар фаолиятини рақамлаштириш47

Инновацион таълим

**Ш.Шарофдинов, А.Авлияқулов, М.Шорахимов, Н.Ход-
жаев.** «Ақлли коллеж» нима?51

Н.Пулатова. Умумтаълим мактабларида инновацион бошқа-
рув54

Методика

У.Абдиев. Физика фани тўғарак машғулотида муқобил
энергия манбалари мазмунидаги билимларни ўқитишда ди-
дактик тамойилларнинг узвийлиги58

Д.Дадажонова. Ёшларда инглиз тилига қизиқишни ривожлан-
тириш усуллари ва унга доир машқлар63

К.Гулямов. Амалий безак санъатини ўргатиш жараёнида та-
лабаларнинг касбий компетенцияларини шакллантиришнинг
педагогик имкониятлари66

Д.Юнусова, М.Тожибоев. МТМларида жисмоний тарбия
машғулотида ўтказишда ҳаракатли ўйинларнинг ўзига хос ху-
сусиятлари71

Г.Қадинова. Кимё фанини ўқитишда кимёвий тажрибаларнинг
дидактик восита сифатида шаклланиши75

КАСБ-ХУНАР ТАЪЛИМИ ТИЗИМИДА КАДРЛАР МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ВА ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШДА КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ЁНДАШУВ

Б.СОБИРОВ

КХТТИРПКМО ва УҚТ институти директори

Аннотация. Ушбу мақолада касб-хунар таълими тизимида кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлашда компетенциявий ёндашув мазмуни, компетенциявий ёндашувни малака ошириш жараёнида таълим сифатини баҳолашнинг асосий кўрсаткичи эканлиги ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: компетенция, компетентлик, компетенциявий ёндашув, рақобатбардош мутахассис, техника, технология, лойиҳалаш, таълим жараёни.

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам сущности компетентностного подхода в сфере непрерывного образования, эффективного применения технологии реализации компетентностного подхода.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, компетентностный подход, конкурентноспособный специалист, техника, технология, проектирование, процесс образования.

Annotation. Given article is devoted essence problems competence the approach in sphere непрерывного formations, effective applications of technology of realisation competence the approach.

Key words: the competence, competence, competence the approach, the competitive expert, technics, technology, designing, formation process.

Мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар касб-хунар таълими муассасалари битирувчиларни касбга тайёрлашнинг сифатига янги талабларни қўймоқда. Мамлакатимизда замон талаблари асосида таълим жараёнини ташкил этиш, малакали кадрлар тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Ўзлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрлар тайёрлаш, таълим ва ўқитиш сифатини баҳолашнинг халқаро стандартларини жорий этиш”¹ вазифаси белгиланган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат

таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорида умумтаълим фанларини ўқитишнинг узлуксизлиги ва изчиллигини таъминлаш, замонавий методологиясини яратиш, умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълими давлат таълим стандартларини компетенциявий ёндашув асосида такомиллаштириш, ўқув-методик мажмуаларнинг янги авлодини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этишни ташкил этиш лозимлиги кўрсатиб ўтилган.

Бу борада албатта касб-хунар коллежларида педагогик фаолият олиб бораётган касбий-таълим педагоглари ва раҳбар кадрлари сифатига эътибор қаратмоқ лозим. Таълим парадигмасининг алмашиниши касб-хунар таълими муассасалари касбий таълим ўқитувчиларини педагогик тайёргарлигини ўзгаришини талаб этади. Энди фақат ўз касбинигина чуқур билувчи ва илмий-техника тараққиёти ютуқларида ҳам ўзини йўқотмайдиган, рақобатбардош, ижодий фаол касб устасигина эмас,

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони. // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил.

балки педагогик жиҳатдан билимдон, Касб-хунар таълими муассасаларининг рақобатбардош мутахассисларини тайёрлашга қодир касб эгаси керак.

Касб-хунар таълими муассасаларини малакали педагог кадрлар билан таъминлаш касб-хунар таълими тизимида кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш жараёнини қай даражада тўғри ташкил этилганлигига боғлиқ.

Педагог кадрларни қайта тайёрлаш – ўқитиш сифатига қўйиладиган талабларни оширишни ва меҳнат бозори эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган таълим дастурлари бўйича янги касб билимларини, малака ва кўникмаларни ўзлаштириш.

Педагогик қайта тайёрлаш – мутахассисларнинг базавий касбий маълумотини таълимнинг тегишли тури Давлат таълим стандарти (Давлат талаблари) билан белгиланадиган ўқув-тарбия жараёнининг талаб этиладиган сифатини таъминлайдиган даражада педагогик фаолиятни юритиш учун зарур ва етарли бўлган педагогик тайёргарлик талабларига мувофиқлаштириш мақсадида мутахассисларни қайта тайёрлаш.

Касбий қайта тайёрлаш (ихтисослашув) – таълимнинг тегишли тури Давлат таълим стандарти (Давлат талаблари) билан белгиланадиган ўқитишнинг талаб этиладиган сифатини таъминлайдиган даражада ўқув фани ёки курс бўйича педагогик фаолиятни юритиш учун зарур ва етарли ҳажмда янги касбий билимлар, малака ва кўникмаларни ўзлаштириш.

Педагог кадрлар малакасини ошириш – таълим турлари бўйича Давлат таълим стандартлари талаблари (Давлат талаблари) асосида касбий ва педагогик маҳорат доимий равишда ўсиб боришини, ўқув-тарбия жараёни юқори илмий-методик даражада олиб борилишини таъмин-

лайдиган ўқитиладиган, ўқув фани ёки курс, педагогик ёки ахборот технологиялари ва ўқитишнинг интерактив методлари бўйича касбий билимлар, малака ва кўникмаларни мунтазам равишда янгилаб бориш.

Маълумки, касб-хунар таълими тизими ходимларининг малакасини ошириш ва қайта тайёрлашда олиб борилган ижобий ишлар билан бирга малака ошириш сифати ва самарадорлигини ошириш борасида бир қатор ишларни амалга ошириш талаб этилади. Жумладан, малака ошириш жараёнида таълимни компетенциявий ёндашув асосида ташкил этишнинг ташкилий-методик таъминотини такомиллаштириш, касбий фаолият объектларига мос ўқув дастурларини ишлаб чиқиш, уларни инновацион шароитларга мос равишда касбий фаолиятга тайёрлашнинг методик ва дидактик таъминотини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Кейинги ўн йилликларда таълим жараёнини компетенциявий нуқтаи назардан ташкил этиш ва таълим натижасини баҳолашда компетенция даражасини аниқлаш тобора кўпроқ оммалашиб бормоқда (Европа Кенгашининг “Европа учун асосий компетенциялар” (Key Competences for Europe) мавзусидаги симпозиуми материаллари, ЮНЕСКО материаллари, “Таълим-2030” – Инчихон декларацияси).

Компетенциявий ёндашув ўз мазмунида бугунги кунда таълимда юз бераётган инновацион жараёнларни мужассам этади. У ривожланган мамлакатларда қабул қилинган таълим стандартининг умумий концепциясига мувофиқ бўлиб, таълим мазмунини қайта қуриш ва унинг сифатини назорат қилиш тизимига, яъни компетентлик тизимига ўтиш лозимлигини кўрсатади.

Таълимга компетенциявий ёндашув таълим олувчиларни мураккаб фаолият

турларига жалб этади, шахсий ва касбий хусусиятларини шакллантиради. Таълимга компетенциявий ёндашувнинг таянч нуқтаси таълимнинг умумий моҳиятидан келиб чиқади ва унинг мақсадларига хизмат қилади.

Таълимга компетенциявий ёндашув асосида шахсда бир қатор маълум ҳаракат ва фаолиятлар тизимини бажариш бўйича компетенциялар захираси шаклланади.

В.И.Бойденко, И.А.Зимняя каби олимларнинг фикрича компетенциялар захирасига қуйидагилар киради: умумий дунёқараш ва тушунчалар, табиатнинг асосий қонунлари, жамият ва инсон фаолияти, иқтисодийнинг ижтимоий-иқтисодий асослари ва ташкилий жиҳатлари, фуқаровий-ҳуқуқий, инфор­мацион-коммуникативлик, политехник ва табиий илмий-техник асослар, техника ва технологиялар, автоматлаштирилган ишлаб чиқаришнинг функция кўрсаткичи принциплари, уларни назорат қилиш ва бошқариш тизими, барча касблар бўйича алоҳида-алоҳида компетенциялар.

“Компетентлик”, “компетентли”, “компетентлилик”, “компетенция” тушунчалари компетенциявий ёндашувнинг етакчи категориялари сифатида намоён бўлади. Педагогикада “компетенция” ва “компетентлик” атамалари олимлар томонидан бир хилда талқин этилмайди.

Компетентлик дейилганда кўпинча шахснинг интеграл сифатлари тушунилади. Улар шахснинг умумий қобилиятида, унинг таълим олиш ва ижтимоийлашиш жараёнида ўзлаштирган билими ва тажрибасига асосланган фаолиятида намоён бўлади.

Шундай қилиб компетенция ва компетентлик тушунчалари билим, кўникма ва малака тушунчаларидан кўра кенгроқ маънони англатади. Чунки улар шахснинг йўналганлиги (мотивацияси, кадриятий

йўналишлари), унинг стереотипларини енгиш, муаммоларни ҳис этиш, кузатувчанлик, фикрлаш қобилиятини; характерини – мустақиллик, мақсадга интилувчанлик, иродавий сифатларни қамраб олади.

Ҳозирги вақтда “компетенция” ва “компетентлик” тушунчалари ва уларнинг таркибига кирувчи муҳим компетенциялар ёки компетентликлар мазмунини аниқлаш, шунингдек фаолиятнинг турли соҳаларида уларни шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари бўйича жуда кўп тадқиқот материаллари тўпланди. Бу эса уларни таснифлаш муаммосини юзага келтирди.

Г.В.Никитинанинг фикрича, компетентликлар таснифида бир неча асослар мавжуд:

- инсонинг умумий компетентлиги (математик, коммуникатив, инфор­мацион, ижтимоий, ахлоқий ва бошқалар);
- фаолият турлари бўйича компетентлик (меҳнат, ўқув, ўйин, касбий ва бошқалар);
- фаолият йўналган объектлар бўйича компетентлик (инсон-инсон, инсон-техника, инсон-табиат, инсон – бадий тимсол ва бошқалар);
- ижтимоий ҳаёт соҳалари бўйича компетентлик (маиший, фуқаровий, маданий ва бошқалар),
- ижтимоий билимлар тармоқлари бўйича компетентлик (математика, гуманитар фанларда);
- ишлаб чиқариш тармоқлари бўйича компетентлик (транспорт, алоқа, му­дофаа ва бошқа соҳаларда);
- қобилиятлар бўйича компетентлик (педагогик, психологик, ижтимоий, ижодий, техник ва бошқалар).

Компетентлик нуқтаи назаридан ёндашув малака ошириш ва қайта тайёрлашда таълим сифатини баҳолаш учун ҳам жуда муҳим. Чунки таълим олувчи эришадиган асосий таълимий натижа компетентлик хи-

ЦЕЛЕНАПРАВЛЕННАЯ ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ

ПРОФЕССОР Ш.Э.КУРБОНОВ

В течении последних лет, особенно, государство, общество, непосредственно представители педагогической науки и практики выражают неудовлетворение качеством и уровнем эффективности и функционирования системы отечественного образования в целом, и каждым ее структурным звеном в отдельности. Очевидно, что это порождается комплексом причин, каждая из которых вносит в него свой вклад. Но столь же очевидно, что одной из таких причин, причем системообразующего характера – **является подготовка педагогических кадров.**

При несомненной необходимости выявления и устранения каждой из причин, отрицательно сказывающихся на функционирование системы отечественного образования, представляется возможным признать, что самой исходной и основной является именно качество подготовки **профессиональных работников системы образования.** Ведь именно они, в конечном итоге, определяют эффективность функционирования всей системы образования, в целом, и каждого ее звена – в отдельности.

Но любое дело может сколько-нибудь продуктивно осуществляться при одном непременном условии – предельно конкретном определении цели, ради которой предпринято это дело, и конкретной разработки целевой программы для её реализации.

Одним из возможных объяснений происходящего может быть наличие объективно существующего, но недостаточно теоретически проработанного, а точ-

нее, даже не выявленного противоречия, без устранения которого невозможно вырваться из сложившегося состояния. И суть данного противоречия в следующем.

При всём осознаваемом значении профессиональной школы (среднего специального, профессионального и высшего образования), автономности её функционирования и развития, необходимо признать, что последняя является звеном в единой системе непрерывного образования, ориентированной на достижение общих для всей системы целей. И, следовательно, цели эти должны быть приоритетным по отношению к функциональным целям, выдвигаемым «изнутри» перед педагогическими образовательными учреждениями.

Расхождение между целями, выдвигаемыми перед педагогическими образовательными профессиональными учреждениями изнутри и целями, стоящими перед ними как органической частью системы непрерывного образования, и порождают это противоречие. **Исследовательское решение проблемы и состоит в том, чтобы найти пути его разрешения и устранения.**

При этом одно условие остается непременным и обязательным. Являясь исходной системообразующей основой эффективности функционирования и развития системы образования, педагогическое образовательное учреждение, как её любое другое звено, должно строить свою работу с позиций потребностей и требований, предъявляемых государством и обществом всей системе образования.

При этом системный анализ позволяет прийти к выводу, что самым основным звеном, определяющим эффективность функционирования системы образования, является **подготовка педагогических кадров**, от деятельности которых и зависит искомая эффективность развития всех звеньев системы образования. Все другие, несомненно, актуальные проблемы развития образования, решение которых представляется значимым и необходимым, не обеспечивают и не могут изначально обеспечить требуемый уровень функционирования образования на всех структурно-организационных уровнях.

Невозможно решить проблему повышения качества подготовки кадров, пока не избавимся от избыточной неопределённости при её исследовательской постановке, пока **не определим предельно конкретно, что нужно в этом «качестве» улучшить, усовершенствовать, принципиально изменить**. Следовательно, идея, раскрывающая возможность решения проблемы, должна концентрированно отразить в чём состоит и заключается то качество подготовки, которое должно быть обеспечено.

Конечно, же при этом должна быть осмыслена и представлена роль собственно педагогики как учебного предмета, с которым в течение десятилетий связывались и продолжают связываться особые надежды на качество профессиональной подготовки педагогических кадров.

Конечно, то количество часов, которое в современных условиях на нее отводится, очевидно, недостаточно, но нет никаких оснований гипертрофировать именно этот недостаток. Его устранение, что, безусловно, было бы желательно, кардинально не изменит ситуации. Но, надо учесть, что в педагогическом сознании продолжает заявлять о себя стойкая убежденность

в прямой зависимости качества функционирования профессионального педагогического образовательного учреждения от количества часов, выделяемых именно на педагогику. При всем значении и несомненной значимости роли преподавания учебного предмета «Педагогика» во всех возможных вариациях, нет и быть не может, если исходить из реального положения вещей, даже надежды, что таким образом может быть обеспечено коренное улучшение качества подготовки педагогических кадров.

Анализ эмпирических и исследовательских поисков решения проблемы повышения качества педагогического образования убедительно свидетельствует о наличии сущностных изъянов, ставящих под сомнение предпринимаемые усилия и не позволяющих радикально повысить качество подготовки педагогических кадров.

Именно признание этого нераскрытого и неосмысленного факта убеждает, что **необходима теоретическая концепция**, выдвигающая принципиально иную, **системообразующую идею преодоления или устранения этих изъянов**. Эта концепция должна определить и выделить из бесконечного числа нерешенных проблем ту единственную, решение которой приведет к требуемому результату. Сегодня столь же очевидно проявляет себя разрозненность и противоречивость исследовательских поисков, недостаток теоретических предложений, способных не имитировать необходимые решения и не подменять необходимую комплексную целостность решения проблемы многочисленными фрагментарными предложениями.

Анализ предлагаемых современной исследовательской мыслью решений позволяет выделить три основных направления, по которым строится поиск.

Первое – связано с предметным содер-

жанием образования, видящим решение проблемы в фактологическом и научном обогащении **изучаемого учебного предмета**, в усилении методических основ его преподавания, в **укреплении его связей** (в зависимости от требований времени) «с практикой» или «с наукой».

Это направление отстаивается, преимущественно, представителями той или иной науки, а точнее, того или иного учебного предмета, преподаваемого в педагогическом образовательном учреждении.

Второе – с поиском путей усиления **межпредметных связей**, выявления возможностей **создания интегрированных курсов, блоков, модулей**. Это направление разрабатывается представителями разных предметов и специальностей.

При этом процесс обучения рассматривается как многоуровневая система, строящаяся в отличие от традиционно существующего на основе трех предметно-цикловых блоков – **социально-гуманитарного** (общекультурного), **психолого-педагогического, и предметного**. И каждый из них и составляющих их элементы подчинены определенной целевой установке.

С этой позиции каждым из этих блоков решаются следующие профессиональные задачи:

- предметы социально-гуманитарного блока способствуют формированию мировоззрения, определению собственных личностных, социальных и профессиональных целей;
- в процессе психолого-педагогических курсов студент осознает себя субъектом профессиональной деятельности и овладевает способами самоопределения и анализа собственной профессиональной деятельности;
- предметный блок призван раскрыть особенности повседневной практической

кой деятельности.

Третье направление увязывается с развитием личности студента, преимущественно, его мышления, формирования необходимой мотивации, приобретения профессиональных умений, навыков, практического опыта. **Это направление противопоставляет идее линейного обучения идею развития личности**, что и призвано способствовать профессиональной подготовке учителя.

Исторически, как уже выше отмечалось, так сложилось, что особая забота о повышении эффективности учебно-воспитательного процесса возложена на педагогику и, естественно, что вся комплексная совокупность вопросов, связанных с поисками решения столь актуальной проблемы продолжает оставаться предметом её исследовательского внимания.

Суть возникшего противоречия в том, что педагогика в современном вузе является только одним из учебных предметов, входящим в содержание получаемого студентом образования. А получаемая им специальность определяется определенной совокупностью основных для данного вуза учебных предметов. И при всей, никем не отрицаемой роли педагогики, её действительное значение и самая возможность оказания формирующего профессионального влияния зависит от учебных программ, определяющих учебную деятельность каждого вуза или педагогического колледжа.

В результате, вопреки реально сложившемуся положению вещей, именно педагогическая наука, сконцентрировавшись на подготовке кадров, и в лучшем случае, психологии и методике преподавания того или иного учебного предмета, по сути, перекрывает не только поиски эффективного решения проблемы, но и самую возможность её продуктивной реализации.

Исходя из выявленных положений, в стороне остается самый главный вопрос, от постановки и решения которого и зависит качество подготовки кадров. **Педагогический вуз призван решать принципиально иную** по сравнению с другими вузами задачу, что должно исключать самую возможность их рассмотрения.

Нисколько не желая противопоставлять его другим вузам, мы не можем не отметить принципиального отличия его фундаментальной роли в развитии образования как такового. **Его выпускники изначально призваны обучать других людей тому или иному предмету, увлекать их за собой в мир творчества и познания в разных областях предметного знания.** И именно в этом заключается функциональная предназначенность избранной ими специальности. И, следовательно, изучение самого предмета не является основной целью подготовки специалиста педагогического вуза. **Целью же является и должно являться профессиональное умения учить и воспитывать.** Само знание, сколь угодно глубокое, такого умения по определению обеспечить не может.

Поэтому **основная цель педагогического вуза** не только, а может быть и не столько в том, чтобы вооружить своего выпускника знаниями, сколько в том, чтобы **обеспечить его профессиональную готовность воспитывать, передавать знания, учить, включать самого учащегося в процессе активного овладения знаниями, добываясь уже в стенах вуза** гарантированной готовности выпускника к осуществлению этих целей.

При всей значимости собственно учебного предмета педагогики и любого другого учебного предмета, входящего в состав содержания образования, продолжать пытаться решать проблему повыше-

ния качества подготовки кадров на этой основе в лучшем случае неэффективно.

Очевидно – и в этом **суть принципиально новой идеи** – возникла необходимость, несмотря на все противоречия и разного уровня трудности – социальных, психологических, содержательных и организационных – **возложить на педагогический вуз** как целостную учебно-воспитательную структуру задачу гарантированного обеспечения эффективного обучения и воспитания будущего учителя. И задачу эту вуз должен решать не только в процессе преподавания каждого предмета, не только за счет всевозможных межпредметных связей между ними, не только за счет педагогической практики и т.д., **сколько за счет создания целостной совокупности формирующих условий и этапной последовательности подготовки и формирования будущего учителя.**

Эту комплексную совокупность требований вуз сможет выполнить, если проблема **профессиональной подготовки педагога** будет рассматриваться как **всесторонняя целенаправленная организация жизнедеятельности студента в течение всех лет обучения,** программное обеспечивающая формирование его требуемой профессиональной готовности.

Таким образом, в качестве исходной идеи, реализация которой способна привести к необходимому результату, может быть выдвинута осознаваемая необходимость принципиального изменения подхода к организации всего учебного процесса, не сводимая к тому или иному набору учебных предметов, знание и официальная экзаменационная сдача которых является узаконенной формой получения педагогической профессии.

С позиций такого утверждения годы обучения должны быть осмысленны и системно представлены как целенаправ-

ленный процесс формирования профессиональной готовности к творческой деятельности и непрерывному профессиональному росту. И коль скоро это процесс, то он должен быть раскрыт как становление личности учителя, год от года овладевающего профессией, её многосторонними особенностями, целями и требованиями, вплоть до необходимого уровня развитости своей речи и умения владеть собой. Следовательно, каждый учебный год должен быть направлен на реализацию разных и при этом достаточно автономных целей.

Именно эта совокупность целей, поставленных педагогическим вузом перед собой, позволит придать необходимый уровень формирующий целостности учебно-воспитательному процессу, используя развивающий потенциал каждого учебного предмета, и, естественно, ничем незаменимой роли педагогики в деле **педагогизации жизни студента, в создании формирующей педагога – профессионала среды.**

Но выдвижение и сколь угодно аргументированное обоснование гипотезы, осуществление которой способно внести необходимые изменения в качество подготовки специалистов, условие, конечно,

необходимое, но недостаточное. Реальное решение проблемы находится в прямой зависимости только от того, насколько удастся вычленивать и предельно четко определить:

- необходимую совокупность недостатков, которые должны быть устранены. И, естественно, столь же четко и определенно адекватной совокупности задач и средств, путей и методов их решения;

- совокупность условий, призванных и способных решить эти задачи, представленные и раскрытые во времени и пространстве как целенаправленный последовательный учебно-воспитательный процесс.

Исходя из этого, необходимо подчеркнуть, что исследовательский поиск решения проблемы определяется, в первую очередь, не перечислением всех имеющихся, а только определенной совокупностью недостатков, устранение которых осознается как необходимость и как исследовательская задача. Причем важно отметить, что речь идет не о всех выявленных и отмечаемых недостатках, связанных с проблемой профессиональной подготовки педагогов, а только тех, которые могут быть устранены в процессе осуществления данного подхода.

КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИК ВА УНИНГ ИЛМИЙ-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

Д.КАМИЛОВ

Жиззах политехника институти “Менежмент” кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада бугунги кунда олий таълим муассасалари талабаларида касбий компетентликни ривожлантириш ва унинг илмий-педагогик асосларини очиб бериш ҳақида сўз боради. Касбий компетентлик – мутахассис томонидан касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ва уларни амалда юқори даражада қўллаш олинишидир.

Калит сўзлар: компетентлик, компетенция, таълим, тарбия, креатив, касбий компетенция, педагогик креативлик, шахсий компетентлик, технологик компетентлик.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития профессиональной компетентности и раскрытия ее научно-педагогических основ у студентов в современных высших учебных заведениях. Профессиональная компетентность – это знания, умения и навыки, необходимые специалисту для осуществления профессиональной деятельности и их практического применения на высоком уровне.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, обучение, воспитание, креатив, профессиональная компетентность, педагогическая креативность, личностная компетентность, технологическая компетентность.

Annotation. This article discusses the development of professional competence and the disclosure of its scientific and pedagogical foundations of students in modern higher educational institutions. Professional competence is the knowledge and skills necessary for a specialist to carry out professional activities and their practical application at a high level.

Key words: competence, competency, training, education, creativity, professional competence, pedagogical creativity, personal competence, technological competence.

Халқаро педагогик тажрибаларга кўра, янги педагогик лойиҳаларни амалга ошириш ва инновация ютуқларини амалиётга кенг татбиқ этиш ҳамда таълим сифати даражасини янги босқичга кўтаришда бўлажак мутахассисларни тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлаш муҳим ўрин тутди. Жумладан, ўқитишнинг янги парадигмаларини ишлаб чиқиш ҳамда педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларининг дидактик имкониятларидан самарали фойдаланиш орқали касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик компетенцияларни шакллантиришда катта аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан, олий таълим муассасаларида касб таълими тизимининг халқаро стандартлари асосида кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш муаммоларини бартараф этишда ўқитишнинг ноанъанавий ва инновацион усулларидан комплекс фойдаланиш орқали бўлажак касб таълими ўқитувчила-

рида тадқиқотчилик компетенцияларини шакллантириш ва баҳолаш методикаларини меҳнат бозори талабларига мувофиқ такомиллаштириш заруратини тақозо этади.

Таълим ва тарбия жараёни ўсиб келаётган ёш авлодни жамият талабларини ўзида акс эттирувчи ижтимоий буюртма асосида ҳаётга тайёрлашдан иборат. Таълим ва тарбия жараёнида ёшлар ажодлар томонидан тўпланган билим, одоб, урф-одат, маданият ва меҳнат кўникмаларини ўзлаштириши, ҳаётий тажриба асосида жамиятда ўзининг муносиб ўрнини эгаллаши, салоҳияти ва дунёқарашининг шаклланишида педагог шахси, унинг касбий маҳорати муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга, ёшларда давр талабидан келиб чиқувчи янги масала ва муаммоларни ечиш учун зарур бўладиган сифатларни шакллантириш педагогик фаолият соҳасининг устувор вазифаси ҳисобланади. Бунинг учун аввало педагогнинг ўзида янги-

ча билим бериш, ўзгариб боровчи меҳнат ва ҳаёт шароитларига мувофиқ ижодий фаолият билан шуғуллана олиш кўникмалари таркиб топган бўлиши лозим. Менинг фикримча, таълим – тарбия тизимини ўзгартиришдаги асосий муаммо шу ерда. Ўқитувчи ўқувчиларимизга замонавий билим берсин, деб талаб қиламиз. Аммо замонавий билим бериш учун, аввало, мураббийнинг ўзи ана шундай билимга эга бўлиши керак. Шахс Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг муҳим таркибий қисми, кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларининг истемолчиси ва уларни амалга оширувчи сифатида белгилаб берилган. Бу эса республикамизда шахсга йўналтирилган таълимнинг йўлга қўйилиши учун зарур асосларни яратиб берди.

Психолог олимлар касбий компетенция тушунчасига турлича таъриф берадилар. Т.М.Сорокинанинг фикрича касбий компетентлик педагогларнинг касбий фаолиятни назарий ва амалий жиҳатдан амалга оширишга тайёрлиги ҳамда педагогик вазифаларни турлича даражада ечиш қобилиятига эга бўлиши тушунилади. М.И Лукьянова эса психологик-педагогик компетентликни педагог шахсининг ўзига хос сифатлари ҳамда юқори даражадаги касбий тайёрликни ва таълим-тарбия жараёнида таълим олувчилар билан ўзаро самарали таъсир кўрсата олиш йиғиндиси, – деб таъкидлайди [1].

“Компетенция” термини тилшуносликда илк бор XX асрнинг 50-60 йилларида қўлланган ва инсоннинг бирор фаолиятни амалга ошириш лаёқатини билдирган. А.Зимняя [5], А.Хуторский [6] ва бошқалар томонидан “компетенция” ва “компетентлик” тушунчаларига берилган таърифларда компетенция муайян фаолиятда талаб қилинадиган хулқ-атвор, ўзини тутиш, компетентлик эса ушбу талабга мослик даражаси, яъни компетенцияни намойиш қилишнинг пировард натижаси деб талқин қилинади. Уларни умумлаштирган ҳолда, бугунги кунда таълим жараёнида фаол қўлланаётган ушбу ту-

шунчаларни шарҳлашда қуйидаги хулосага келдик: “Компетенция” – маълум бир соҳада фаолият юритиш жараёнида шахсий сифатлар ҳамда билим, кўникма ва малакаларнинг самарали қўлланиши; “компетентлик” эса муайян фаолиятни амалга ошириш учун мавжуд ҳамда юзага чиқиши мумкин бўлган лаёқатдир.

Касбий компетентлик мутахассис томонидан алоҳида билим, малакаларнинг эгалланишини эмас, балки ҳар бир мустақил йўналиш бўйича интегратив билимлар ва ҳаракатларнинг ўзлаштирилишини назарда тутди. Шунингдек, компетенция мутахассислик билимларини доимо бойитиб боришни, янги ахборотларни ўрганишни, муҳим ижтимоий талабларни англай олишни, янги маълумотларни излаб топиш, уларни қайта ишлаш ва ўз фаолиятида қўллай билишни тақозо этади.

Касбий компетентлик қуйидаги ҳолатларда яққол намоён бўлади:

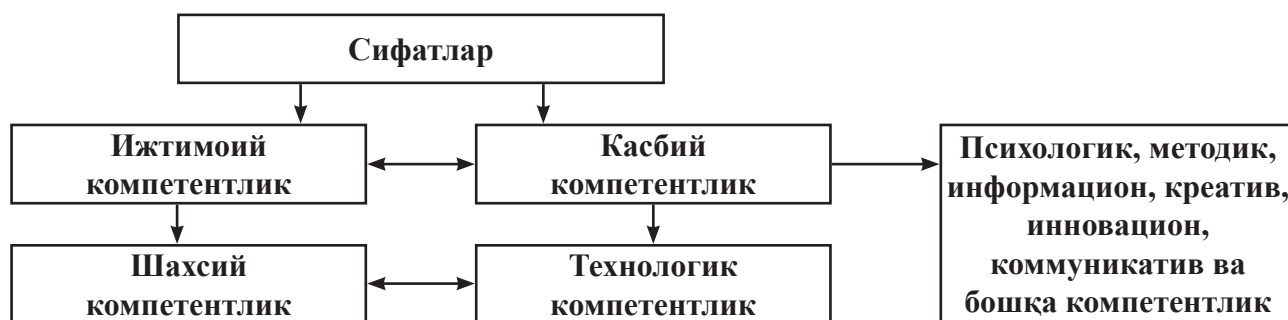
- мураккаб жараёнларда;
- ноаниқ вазифаларни бажаришда;
- бир-бирига зид маълумотлардан фойдаланишда;
- кутилмаган вазиятда ҳаракат режасига эга бўла олишда касбий компетенцияга эга мутахассис:
- ўз билимларини изчил бойитиб боради;
- янги ахборотларни ўзлаштиради;
- давр талабларини чуқур англайди;
- янги билимларни излаб топади;
- уларни қайта ишлайди ва ўз амалий фаолиятида самарали қўллайди.

Касбий компетентлик сифатлари.

Касбий компетентлик негизида қуйидаги сифатлар акс этади (1-расм):

Қуйида касбий компетентлик негизида акс этувчи сифатларнинг моҳияти қисқача ёритилади.

1. Ижтимоий компетентлик – ижтимоий муносабатларда фаоллик кўрсатиш кўникма, малакаларига эгаллик, касбий фаолиятда субъектлар билан мулоқотга кириша олиш.

1-расм. Касбий компетентлик сифатлари

2. Махсус компетентлик – касбий-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш, касбий-педагогик вазифаларни оқилона ҳал қилиш, фаолияти натижаларини реал баҳолаш, билим, кўникма ва малакаларни изчил ривожлантириб бориш бўлиб, ушбу компетентлик негизида психологик, методик, информацион, креатив, инновацион ва коммуникатив компетентлик кўзга ташланади. Улар ўзида қуйидаги мазмунни ифодалайди: 1) психологик компетентлик – педагогик жараёнда соғлом психологик муҳитни ярата олиш, талабалар ва таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари билан ижобий мулоқотни ташкил этиш, турли салбий психологик зиддиятларни ўз вақтида англай олиш ва бартараф эта олиш; 2) методик компетентлик – педагогик жараёни методик жиҳатдан оқилона ташкил этиш, таълим ёки тарбиявий фаолият шакллари тўғри белгилаш, метод ва воситаларни мақсадга мувофиқ танлай олиш, методларни самарали қўллаш олиш, воситаларни муваффақиятли қўллаш; 3) информацион компетентлик – ахборот муҳитида зарур, муҳим, керакли, фойдали маълумотларни излаш, йиғиш, саралаш, қайта ишлаш ва улардан мақсадли, ўринли, самарали фойдаланиш; 4) креатив компетентлик – педагогик фаолиятга танқидий, ижодий ёндашиш, ўзининг ижодкорлик малакаларига эгаллигини намоиш эта олиш; 5) инновацион компетентлик – педагогик жараёни такомиллаштириш, таълим сифатини яхшилаш, тарбия жараёнининг самардорлигини оширишга доир янги ғояларни илгари суриш, уларни амалиётга самарали

татбиқ этиш; 6) коммуникатив компетентлик – таълим жараёнининг барча иштирокчилари, жумладан, талабалар билан самимий мулоқотда бўлиш, уларни тинглай билиш, уларга ижобий таъсир кўрсата олиш [3]. 3) Шахсий компетентлик – изчил равишда касбий ўсишга эришиш, малака даражасини ошириб бориш, касбий фаолиятда ўз ички имкониятларини намоён қилиш. 4) Технологик компетентлик – касбий-педагогик БКМни бойитадиган илғор технологияларни ўзлаштириш, замонавий восита, техника ва технологиялардан фойдалана олиш.

Педагогик компетентликнинг таркибий асослари касбий-педагогик компетентликка эга бўлишда ўз устида ишлаш, ўз-ўзини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Ўз-ўзини ривожлантириш вазифалари ўзини ўзи таҳлил қилиш ва ўзини ўзи баҳолаш орқали аниқланади.

Бугунги кунда ижодкорлик, яратувчанлик, янгилик яратишга қаратилган фаолият креатив фаолият деб тушунилади.

Креативлик сўзи (инглизча “create” – яратувчанлик, ижодкорлик) сўздан олинган бўлиб, инсон шахсининг ижодкорликка бўлган қобилияти, ижодкорлик истеъдод даражаси, индивиднинг анъанавийлик ёки одат тусига кирган фикрлаш схемасидан узоқ бўлган, принципиал янги ғояларни яратишга тайёрликни характерловчи, шунингдек, муаммоларни ўзгача тарзда бартараф этиш, иқтидорнинг мустақил фактори сифатида қабул қилинган ижодий қобилиятларидир.

Америкалик олим Д.Векслер “Креативлик фикрнинг шундай турики, у шахсга бир

муаммо ёки масала юзасидан бирданига бир нечта ечимлар пайдо бўлишини тақозо этади ва шаблонли, зерикарли фикрлашдан фарқ қилиб, нарса ва ҳодисалар моҳиятидаги ўзига хослик, ноёблик сифатларини англашга ёрдам беради” - деб таъриф беради [3].

Креатив шахс бўлиш, бизнинг мисолимизда эса, креатив талаба бўлиш – бугунги дунёда афзалликларга эга бўлиш, масалан, бошқа талабалар ичида ажралиб туриш, бошқаларга қараганда қизиқ суҳбатдош бўлиш, ҳаётда учрайдиган қийинчиликлардан ноодатий тарзда чиқиб кетиш демакдир.

Креатив қобилиятларни фақат янги ғояларни яратишгина учун эмас, балки ҳаёт тарзининг, ёки алоҳида олинган аспектларни яхшилаш учун қўллаш ва шахснинг ички дунёси ривожланишида муҳим ўрин тутаяди.

Креативлик ахборотни ёдда сақлаш ва фактларни йиғишга асосланганлиги туфайли анъанавий таълим системаси ҳар доим ҳам шахснинг, хусусан, талабанинг креативлик қобилиятини ривожлантиришга қодир эмас. Кундалик ҳаёт тарзи кўпинча шахснинг креатив хусусиятларининг пасайишига сабаб бўлади.

Махсус ёки касбий компетентлик (касбий фаолиятни юқори даражада ташкил этиш), Аутокомпетентлик (ўзини ижтимоий-касбий ривожлантира олиш), Экстремал касбий компетентлик (кутилмаган вазиятларда ишлай олиш), Ижтимоий компетентлик (касбий фаолиятни ҳамкорликда ташкил этиш, ижтимоий масъуллик). Шу туфайли, креатив қобилиятларнинг ривожланиши фақат махсус ташкил қилинган муҳит бўлиши лозим. Келажакда ижодий қобилиятлардан фойдаланиш учун таълим жараёнига махсус топшириқларни киритиш зарур.

А.Маслоу ҳам креативликни – барчага хос туғма ижодий йўналиш, атроф муҳитнинг таъсирида кўпчиликда йўқолиб кетувчи фаолият деб ҳисоблаган.

Америкалик психолог олим Джо Пол Гилфорд ўзининг илмий тадқиқот ишларида креативлик ва интеллектни биринчи марота-

ба таққослади. У интеллект структураси моделини яратишда тафаккурни конвергент ва дивергент турига ажратди.

Конвергент тафаккур – (лотинча *convergere* – “бир йўлдан”) тафаккур формаси бўлиб, муаммонинг бир қанча ечимларидан фақат ягона тўғриси танлашдир. Конвергент тафаккур асосида интеллект ётади, шунинг учун интеллектуал тафаккур деб ҳам аталади [4].

Дивергент тафаккур – (лотинча *divergere* – “бўлиниш”) ижодий тафаккур методларидан бири бўлиб, берилган бир муаммонинг бир қанча ечимларини топиш, шунинг билан бир қаторда, дивергент тафаккур “бир вақтнинг ўзида турли йўналишларга изланиш, яъни бир муаммога бир нечта тўғри жавоблар борлигини ва оригинал ижодий ғояларнинг туғилишига хизмат қилади. Дивергент тафаккурнинг асосида креативлик ётади [2].

Джо Гилфорд умумий қобилиятлар соҳасини тадқиқ қилиш натижаларини системлаштириб, “интеллект структураси моделини”, яъни “ИСМ” ни тақриф этади. Унинг модели асосида “мазмун”, “операция”, “реакция”. Реакция – материалга нисбатан қандай операцияни қўллаш натижаси.

Гилфорднинг моделидаги барча факторлар мустақил бўлиб, у уч ўлчамли, баъзида эса номларнинг классификацион шкалалари турли хил ўлчамларда ҳам учраб туради.

Операция деганда Гилфорд синондан ўтказилаётган объектнинг қобилиятини, яъни қуйидаги психик жараёнларни тушунади: тушунча (дунёқараш сифатида), хотира, дивергент унумдорлик (ҳар хил йўналишларда фикрлаш), конвергент унумдорлик (фақат ягона тўғри жавобга олиб келувчи фикр), баҳолаш.

Мазмун эса ахборот ёки материалнинг операция олиб борилаётган табиати билан аниқланади: тасвир, символлар (ҳарфлар, рақамлар), семантика (сўзлар), хулқ.

Гилфорд креативликни дивергент тафаккурнинг унумдорлиги билан боғлайди.

КАСБ-ХУНАР КОЛЛЕЖЛАРИДА ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА АНДРАГОГИК ЁНДАШУВЛАРДАН Фойдаланиш

Х.ХАКИМЖОНОВА

КХТТИРПКМО ва УҚТ институти катта ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада касб-хунар таълими тизимидаги ислохотлар ва унинг вазифалари, касб-хунар коллежларида таълим жараёнини ташкил этишда андрагогик ёндашувлар асосида амалга оширишнинг долзарблилиги ва андрагогик таълимда ёндашувлар ва ўқитиш услубларидан фойдаланиш лозимлиги баён этилган. Шунингдек, катталар таълимида таълим олувчиларга индивидуал ёндашиш орқали қандай натижаларга эришиш мумкинлиги тўғрисида таҳлил натижалари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: андрагогика, катта ёшли инсон, компетенция, индивидуал ёндашув, касбий компетенция.

Аннотация. В данной статье описаны реформы в системе профессионального образования и ее задачи, актуальность реализации на основе андрагогических подходов к организации образовательного процесса в профессиональных колледжах и необходимость использования подходов и методов обучения в андрагогическом образовании. Также были представлены результаты анализа того, какие результаты могут быть достигнуты путем индивидуального подхода к обучающимся в образовании взрослых.

Ключевые слова: реформа, образование взрослых, компетентность, андрагогика, профессиональное развитие, индивидуальный подход, профессиональная компетентность.

Annotation. This article outlines the reform of the vocational education system and its objectives, the relevance of the implementation of the educational curriculum on the basis of theoretical approaches to the teaching process and the use of approaches and teaching methods in the pedagogical education. Also, the results of the analysis of the results of the individual approach to adult education are given.

Key words: reform, Adult Education, Competence, Andragogy, Professional Development, Individual Approach, Professional Competence.

Бизга маълумки, ривожланган давлатлар тараққиётга эришиш учун ислохотларни, айнан, таълим соҳасидан бошлаган. Натижада, иқтисодиёти ривожланмаган мамлакатлар қисқа вақт оралиғида юқори технологиялари ривожланган мамлакатга айланган. Ушбу соҳада катта ислохотларни амалга оширган Корея, Финляндия ва Сингапур каби давлатлар бунга яққол мисол бўла олади.

Бугунги кунда мамлакатимизда ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳалари сингари таълим тизимида ҳам тубдан ислохотлар амалга оширилмоқда. Ушбу ислохотлар амалга оширилаётган бир пайтда халқаро тажрибалар асосида профессионал стан-

дарт, миллий квалификация рамкалари халқаро квалификация рамкаларига мос равишда ишлаб чиқилиши режалаштирилган. Бу эса коллежларда жаҳон меҳнат бозорида рақобатбардош кадрлар тайёрланиши мақсад этиб белгиланган. Касбларнинг ва мутахассисликларнинг мураккаблилигидан, ўқувчилар эгаллаши керак бўлган билими, малака, кўникма ва компетенциялар ҳажмидан келиб чиқиб, таълим жараёнида дифференциаллашган ҳолда, яъни 6 ойдан 2 йилгача бўлган таълим дастурлари жорий қилинади [3].

Республикада амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар, хусусан иқтисодиёт тармоқларига киритилаётган иннова-

цион технологик жараёнлар, тадбиркорлик фаолияти ва кичик бизнесни қўллаб-қувватлашнинг янги янги ёндашувлари натижасида яратилаётган янги технологик иш ўринлари ўрта бўғин кадрларини тайёрловчи янги турдаги касб-хунар таълими муассасалари тармоғини шакллантиришни тақозо этади.

Ўзбекистон Республикаси норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари муҳокамаси regulation.gov.uz порталига 2019 йил апрель ойида “Касб-хунар таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори муҳокамага қўйилди. Қарорда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5313-сонли Фармони билан ташкил этилган Касб-хунар таълими тизимини янада такомиллаштиришни мувофиқлаштириш Республика комиссияси томонидан ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурлари асосида тадбиркорлик соҳаси, шу жумладан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари, ҳамда маҳаллий меҳнат бозори эҳтиёжларига асосан кадрлар тайёрлайдиган «Кўп тармоқли» касб-хунар коллежлар, иқтисодиёт тармоқларини комплекс ривожлантириш, хорижий инвестицияларни жалб қилиш, стратегик муҳим аҳамиятга эга бўлган лойиҳалар асосида яратиладиган янги иш ўринларини малакали мутахассислар билан бутлашга йўналтирилган вазирликлар, идоралар, хўжалик бирлашмалари ва йирик корхоналар тасарруфида фаолият кўрсатадиган «Идоравий» касб-хунар коллежлар, олий таълим тизими билан интеграциялашган «Олий мактаб» кўринишида фаолият кўрсатадиган касб-хунар таълими муассасаларини ташкил этиш таклифи берилган. Мазкур касб-хунар таълими муассасаларида аҳоли турли тоифаларини «Ҳаёт давомида таълим олиш» принципи бўйича умумтаълим мактабларининг 11-синфлари битирувчилари, катта ёшли аҳоли, шунинг-

дек, ишсиз ёшлар ва ногирон шахсларни турли касб ва ўрта бўғин мутахассисларини тайёрлаш назарда тутилади.

Демак, 2019-2020 ўқув йилидан бошлаб касб-хунар коллежларига катта ёшли аҳолининг қабул қилиниши таълим жараёнини андрагогик ёндашувлар асосида амалга оширишни тақозо этади.

Андрагогика – катта одамни бошқариш, етаклашдир. Бунинг учун бошқарилаётган, етакланаётган одамнинг табиати ва хусусиятларини билиш лозим.

Андрагогика катталарни ўқитиш амалиётини ўрганувчи ва умумлаштирувчи фан сифатида катта ёшдаги одамларнинг таълимий мақсадларини шакллантиришга асосланган ва амалга оширишга имкон беради. У катталар ҳаётида таълимни ривожлантирувчи, ижтимоийлаштирувчи ва мослаштирувчи ролини таъминлашга ёрдам берадиган тамойиллар, методлар ва воситаларни очиб беради. Шундай қилиб, андрагогика бутун умр давомида таълим муаммоси бўйича ечимни ҳал қилади.

Катталар таълими ва бутун умр давомида таълим (“Ҳаёт давомида таълим олиш принципи”) кўпчилик ривожланган мамлакатларда умумий таълим тизимининг асосий таркибий қисмларидан бири бўлиб, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, илмий-техника тараққиёти ҳамда аҳолининг бандлиги даражасини оширишда муҳим рол ўйнайди. Бу эса, катталар таълими жамиятнинг иқтисодий ва маданий ривожланишидаги ўрни сифатида эътироф этилганлиги айна ҳақиқатдир.

Касб-хунар таълими муассасаларида фаолият юритаётган раҳбар ва педагоглари катталар таълими бўйича жаҳон тажрибалар, тамойиллар, ёндашувлар, методикалар, меъёрий асослар билан таништиришни айнан малака ошириш ва қайта тайёрлаш институтлари амалга ошириши мақсадга мувофиқдир.

Катта ёшдаги кишиларни ўқитишнинг

назарияси ва амалиёти масалалари, катталар таълимнинг ўзига хос хусусиятлари ва тамойиллари А.Зокиров, Н.Абдуназарова, Г.Елдашева, Н.Рахимовлар, катталар таълимида педагогик инновацияларга оид тадқиқотлар бўйича А.А.Абдукадиров, Н.Азизходжаева, Д.Юнусова, К.Уматалиевалар томонидан илмий изланишлар олиб борилган.

Мазкур олиб борилган тадқиқотлардан хулоса қилиб қуйидаги вазифаларни амалга ошириш лозимдир:

Катталарнинг касбий ривожланиш бўйича назарий-методологик асосларини аниқлаш;

Таълим жараёнида педагогни касбий ривожланишининг илмий асосларини белгилаш;

Катталар таълими хусусиятларини аниқлаш;

Катта ёшли таълим олувчининг касбий ривожланиш моделини ишлаб чиқиш ва апробациядан ўтказиш.

ЮНЕСКО тадқиқотларига кўра, катталар таълимнинг устувор вазифаси – инсонни замонавий тезкор ривожланаётган жамиятда ижодий фаолият ва қувончли ҳаёт учун зарур бўлган билим ва кўникмалар мажмуаси билан таъминлашдир [4].

Андрогогик билимнинг илмий контексти қуйидаги категорияларни қамраб олади: инсон; вояга етганлик; катталар таълими; узлуксиз таълим ва андрагог¹.

Катта ёшли таълим олувчининг касбий компетентлигининг шаклланиш босқичлари қуйидагича бўлиши лозим: ўз-ўзини таҳлил қилиш ва англаш; ўзини ривожлантиришни режалаштириш, мақсад ва вазифаларни белгилаш; ўз устида доимий ишлаш орқали ўзини намоён этишдир.

Турли кўринишдаги замонавий таълим технологияларнинг умумий тасвири

таълим берувчи ролининг ўзгаришида деб қараш мумкин. Таълим берувчи ўқитиш жараёнининг одатдагидек фаол иштирокчиси бўлиши зарур эмас. У фаол таълим берувчидан модератор, тренер, фасилитатор, тьютор ва бошқа ролларни эгаллаши катталар таълимнинг ўзига хос жиҳатлари ҳисобланади. Ўқитишнинг бундай шаклида ўқитувчи ва тингловчи ўзаро таъсир остида бўлади. Шунинг ҳисобга олган ҳолда таълимнинг асосий шартининг тингловчи муаммоларини аниқлаш ва уни бартараф этишга ҳамда мавжуд билим, кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган бўлиши лозим. Бу борада қуйидагиларга эътибор бериш зарур:

- Таълим жараёнини баҳолаш;
- Таълим олувчи учун зарур бўлган билимларини эгаллашга кўмаклашиш;
- Таълим жараёни таълим олувчи муаммоси атрофида ташкил этиш;
- Ўқитишнинг янги метод ва технологияларини қўллаш;
- Таълим олувчилар билимларини инновацион ғояларни шакллантиришга йўналтириш;
- Таълим жараёнига ахборот технологияларнинг ютуқларини жорий этиш.

Бунда катта ёшли таълим олувчиларнинг хатти-ҳаракатлари қуйидагича намоён бўлади:

- ўқитиш жараёнида асосий ролда бўлиш хоҳиши;
- таълимни ўзи амалга оширишга, ўзи бошқаришга ва мустақил бўлишга ҳаракати;
- ҳаётининг тажрибаси уни ўзини ва ҳамкасбларини ўқитиш учун зарурий манба эканлиги;
- зарурий ҳаётининг муаммони ечиш ва аниқ мақсадга эришиш учун таълим олиши;
- таълим олиш жараёнида қобилият, малака, кўникма, билим ва сифатни кечиктирмай қўллашга ҳаракат қилиши;
- ўқиш жараёнини режалаштириш, амалга ошириш, баҳолаш ва тузатишлар ки-

¹ Основы андрагогики: Учеб. пособие для студ. высш. пед. О 753 учеб. заведений / И. А. Колесникова, А. Е. Марон, Е. П. Тонконогая и др.; Под ред. И. А. Колесниковой. - М: Издательский центр «Академия», 2003. - 240 б.

ритишнинг барча бўғинларида ўзаро ҳамкорлик шаклида амалга оширилиши.

Демак, касб-хунар коллежларида таълим жараёнини андрагогик ёндашувлар асосида амалга ошириш алоҳида ёндашувни талаб этади. Жумладан, таълим олувчиларнинг ёши, шахсий ва маданий хусусиятларини ҳисобга олиш лозим. Таълимни тўғри ташкил қилиш тўғридан-тўғри таълимга янгича ёндашув ва шахс ривожланишининг муаммоларига қаратилганлигига боғлиқдир. Бу дегани таълим жараёни мавжуд билимлардан унумли фойдаланишга ва кўникмаларини ривожлантиришга, таълим диалогогик: таълим берувчи ва таълим олувчи ўртасида қайта алоқанинг радикал ривожланиш тизимини йўлга қўйиш, таълим олувчиларнинг мотивациясини ошириш мақсадида машғулот таълим ресурсларига бой ва ахборотни излаш мезонлари ҳамда ахборотларни баҳолаш имкони бўли-

ши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, касб-хунар коллежларида таълим жараёнини андрагогик ёндашувлар асосида амалга ошириш, катталар таълимининг ташкил қилишда:

- катталар таълими учун махсус мўлжалланган ўқув-методик материалларни ишлаб чиқиш, бунда улар таълимини самарали ташкил қилиш имкони пайдо бўлади;

- катталар таълимига оид илмий-тадқиқот ишларини олиб бориш, катталарнинг ижтимоий-психологик хусусиятлари инобатга олинган катталар таълими технологияларини ишлаб чиқиш;

- олий таълим тизимида мутахассис-андрагогларни (маслаҳатчилар, раҳбарлар, ахборот-йўналтириш хизмати ходимлари, ишлаб чиқаришда катталарни ўқитишни ташкилотчилари ва ҳ.к.) тайёрлашни киритиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Основы андрагогики: Учеб.пособие для студ. высш. пед. О 753 учеб.заведений / И. А. Колесникова, А. Е. Марон, Е. П. Тонконогая и др.; Под ред. И. А. Колесниковой. — М: Издательский центр «Академия», 2003. — 240 с.
2. А.Зокиров, Н. Абдуназарова, Г. Елдашева, Н. Рахимов. Катталар таълимининг хусусиятлари. Тошкент: ЎМКХТТКМО ва УҚТ 2013, 178 б.
3. <https://sputniknews-uz.com/analytics/20180210/7477865/Ozbekistonda-kasb-hunar-talimi-islohoti-nima-ozgaradi.html>.
4. http://www.unesco.org/new/ru/media-services/single-view/news/global_report_on_adult_learning_and_education_calls_on_count/

КАСБ-ХУНАР ТАЪЛИМИДА ТАЪЛИМ СИФАТИНИ БАҲОЛАШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Ж.МАТЧАНОВ

КХТТИРПКМО ва УҚТ институти бўлим бошлиғи, мустақил тадқиқотчи

Аннотация. Ушбу мақола касб-хунар таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш тизимини такомиллаштиришга бағишланади. Мақолада бугунги кундаги Ўзбекистон Республикаси Касб-хунар таълими тизимида мавжуд баҳолаш тизими ва халқаро WorlSkills стандартидаги баҳолаш тизими таҳлили таққосланган.

Калит сўзлар: таълим сифати, халқаро таълим стандартлари, халқаро WorlSkills стандарти, мустақил баҳолаш ва унинг мақсад, вазифалари.

Аннотация. Эта статья о повышении качества образования в системе профессионального образования. В статье сравниваются действующая система оценки в системе профессионального образования Республики Узбекистан и международная система оценки WorlSkills.

Ключевые слова: качество образования, международные образовательные стандарты, международный стандарт WorlSkills, независимая оценка и ее цель и задачи.

Annotation. This article is about improving the quality of education in the vocational education system. The article compares the current assessment system in the vocational education system of the Republic of Uzbekistan and the international assessment system WorlSkills.

Key words: quality of education, international educational standards, international standard WorlSkills, independent assessment and its purpose and objectives.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 майдаги “Ўрта махсус, касб-хунар таълими тизимини янада ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш бўйича Республика комиссиясини тузиш тўғрисида” ги Ф-4941-сон фармойиши асосида ишлаб чиқилган ҳаракатлар режасида касб-хунар таълими тизимини ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш бўйича касб-хунар таълими муассасаларида халқаро баҳолаш дастури талаблари асосида ўқувчиларнинг умумтаълим фанлари бўйича билимларини ташқи баҳолаш тизимини жорий қилиш борасидаги вазифалар белгиланди. Шу билан бирга бугунги кун талабларига биноан касб-хунар таълими тизимида сифат даражасини баҳолашда малака ва кўникмаларга эътибор берилиши лозимлиги қайд этилди.

Касб-хунар таълими стандарти талабларини таълимнинг халқаро стандарт таснифлагичи, халқаро квалификация рамкалари, профессионал стандартлар

талабларига мувофиқлигини ўрганиш, тизимни халқаро андозалар талабларига уйғунлаштириш борасида ислохотлар даврида касб-хунар таълими тизимида ўқувчилар билимини баҳолашнинг энг оқилона услубини қўллаш масаласи долзарб бўлиб қолмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 25 январь “Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-хунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5313-сон Фармонида тилга олинган Касб-хунар коллежаларининг моддий-техника базасини шакллантиришнинг мавжуд амалиёти касб-хунар коллежалари таълим йўналишларига жавоб бермайдиган ўқув устахоналари ташкил этилишига, бутловчи ва эҳтиёт қисмлар билан етарли даражада таъминланмаслигига олиб келганлиги, Касб-хунар коллежалари моддий-техник жиҳозланишининг ўртача даражаси бугунги кунда атиги 56 фоизни ташкил этаётганлиги ва 31 та касб-хунар коллежида

ўқув устахоналари умуман мавжуд эмаслиги танқид қилинди. Афсуски, бу ҳолатлар тегишли равишда қатор таълим йўналишлари бўйича битирувчиларнинг таълим даражаси тушиб кетишига, уларга бўлган эҳтиёжнинг пасайишига олиб келди ва натижада ўқишни тамомлагандан кейин иш жойларида уларни қўшимча ўқитиш заруратини келтириб чиқарди.

Мазкур муаммолар касб-ҳунар таълими тизимида таълим сифатини баҳолашнинг янги мезонлари ва воситаларини, амалий имтиҳонларни ва битирувчиларни мустақил баҳолаш тизимларини ишлаб чиқиш заруратини юзага чиқарди.

Таълим сифати – таълим дастурларининг режалаштирилган натижаларига эришиш даражасини ифодаловчи таълим фаолияти ва таълим олувчиларни тайёрлашнинг ўзига хос хусусиятларини ДТСга мувофиқлиги ҳисобланади.

Хўш касб-ҳунар таълим сифатини қандай шакллантирамиз?

Агар бугунги кундаги ислохотлардан келиб чиқсак, касб-ҳунар таълими сифатини баҳолашда **халқаро стандартлар, мамлакатимизнинг иқтисодий ривожланиш ва ижтимоий стратегик мақсадларидан** келиб чиқишимиз лозим.

Касб-ҳунар таълими миллий стандартлари талабларини **халқаро таълим стандартлари** таснифлагичига, халқаро малака талабларига мувофиқлаштириш, миллий малака талабларини босқичма-босқич халқаро аналогларга мослаштириш ва эътироф этилишига қаратилган ишларни ташкил этиш. Баҳолаш жараёнида бугунги кунда таълим интеграцияси жараёнида рақобатбардошликни сақлаб қолиш учун касбий таълим тизимимизнинг натижаларини халқаро миқёсда қабул қилинган мезонлар ва стандартлар билан таққослашимиз лозим.

Иқтисодиётнинг ривожланиш ис-

тиқболлари ва устувор вазифаларини, замонавий техника ва технологик тенденцияларни, битирувчиларни эҳтиёж юқори бўлган ва турдош мутахассисликлар бўйича замонавий ахборот-коммуникация технологияларини татбиқ қилган ҳолда ишлаш бўйича амалий кўникмаларга эга бўлишганлигини, камида иккита хорижий тилни билиш даражасини белгилаб олиш мақсадга мувофиқ.

Давлат дастурларида белгиланган фуқароларнинг оилавий турмуш даражани яхшилаш шароитида битирувчиларни қўллаб қувватлаш билан боғлиқ бўлган **ижтимоий стратегик мақсадни** амалга ошириб, уларни меҳнат бозорига тезроқ кириб бориши ва муайян оилавий ёки ижтимоий шароитларда мустақил бўлишлигини эътиборга олиш шарт.

Касб-ҳунар таълими тизимида битирувчиларни профессионал малакасини белгиловчи – профессионал стандартлар ва у билан боғлиқ профессионал таълим дастурлари учун талабларни шакллантиришда муаммолар сақланиб қолмоқда. Хорижий тизимларда Касб-ҳунар таълими халқаро стандартида ҳар йили энг кўп талаб қилинадиган ва истиқболли касблар ва мутахассисликларнинг стандартлари янгиланиш баробарида мутахассисларни баҳолашга қўйилган талаблар ҳам такомиллаштирилмоқда.

Мутахассисларни илғор такомиллаштирилган баҳолаш имтиҳонларидан самарали тизим сифатида WorldSkills моделидаги кўрғазмали имтиҳонни мисол қилиш мумкин.

WorldSkills International-халқаро но-тижорат ташкилоти ишчи касб нуфузини ошириш учун 1953 йилда Испанияда ташкил қилинган ва бугунги кунда 79 та давлат ташкилот фаолиятида қатнашиб келмоқда.

Ташкилотнинг мақсади бутун дунё

бўйлаб касбий тайёргарлик, малака ошириш мақоми ва стандартларни тақомиллаштириш, касб-ҳунар тизимида инновацияларни ривожлантириш учун янги имкониятлар яратиш ва бу бўйича WorldSkills экспертлари ўртасида алоқаларни йўлга қўйишга қўмаклашиш, WorldSkills иштирокчилари, дунёдаги бошқа ёшлар ўртасида касб-ҳунар, билим ва маданият алмашинувини рағбатлантиришдир.

Мазкур ташкилот ўзига баҳолаш имтихонлари тизимини ишлаб чиққан ва аъзо давлатлар ўртасида мутахассисларни баҳолаш бўйича тадбирлар ташкил қилиб келмоқда.

Ушбу имтиҳон шакли халқаро тажрибани ривожлантириш ва халқаро стандартларга йўналтирилганлиги билан диққатга сазовор.

Устунлик томони намоёйишкорона имтиҳон шаклидаги якуний аттестация касбий таълим сифатини **мустақил баҳолашни** кафолатлайди. Давлатимизда касб-ҳунар таълими тизимида ҳам миллий хусусиятларимизни инобатга олган ҳолда мазкур тизимни жорий қилиш таълим сифатини баҳолашнинг самарадорлигини таъминлайди.

Мустақил малакани баҳолаш тизими биринчи навбатда иш берувчиларни фаол иштироки билан боғлиқ масала ҳисобланади. Яъни, имтиҳон жараёнларига иш берувчиларни жалб қилиш ва таълим ташкилотидан ташқарида баҳолаш жараёнини ташкил қилишни ўз ичига олади. Фақат бу жараённи профессионал стандартларни жорий қилиш орқали ташкил қилиш мумкин.

Мустақил баҳолашнинг мақсад ва вазифалари:

Биринчи навбатда таълим муассасаси ходимларини касбий фаолиятда ҳаракатчанлигини ошириш ҳисобланади. Энд

диликда таълим хизмати кўрсатувчилар профессионал стандартларда бўлаётган ўзгаришларни доимий кузатишларни инобатга олган ҳолда касб-ҳунар таълими хизматларини кўрсатишга мажбур бўлишади.

Иккинчидан, касб-ҳунар таълими ва таълим бериш жараёни сифатини баҳолашнинг самарадорлиги ошириш. Бугунги кунда касб-ҳунар таълими тизимидаги муаммолардан биттаси, яъни иш берувчилар билан ҳамкорлик орқали сифатни таъминлаш бугунги кун талаблари даражасига олиб чиқилади.

Учинчидан, ишлаб чиқариш ва таълим тизими ходимларини таълим хизматларида иштирокида ҳамкорлик қилиш учун шарт-шароитлар яратиш. Касб-ҳунар таълими муассасалари ишлаб чиқариш таълими усталарини ишлаб чиқариш жараёнларига жалб қилиш ёки ишлаб чиқариш усталарини таълим жараёнида иштирокини таъминлаш механизми шаклланади.

Тўртинчидан, профессионал малакани ривожлантиришда профессионал жамоаларни шакллантириш ва уларнинг родини кучайтириш;

Бешинчидан, мутахассислар малакаларининг касб-ҳунар стандартига мувофиқлигини аниқлаш ва тасдиқлаш;

Олтинчидан, битирувчи кадрларнинг меҳнат бозорида рақобатбардошлигини оширишдир.

Касб-ҳунар таълими муассасаларида якуний давлат аттестациясини ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низомда белгиланган баҳолаш тизими рақобатбардошликни эмас, балки муайян фаолиятни амалга ошириш учун муҳим бўлган асосий меҳнат функциялари ва ҳаракатларини текширишга қаратилган.

Мустақил баҳолашнинг хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- жараён рақобат асосига қурилмайди;
- касб-ҳунар стандартига мувофиқ

аниқ бир мезонларга асосланган баҳолашга йўналган;

- аниқ баҳолашга эга (тайёр ёки тайёр эмас қабалида);

- баҳолаш учун мақбул индикаторлар (Профессионал стандартларда белгиланган талабларни имтиҳон қоидалари 100 %

акс эттириш мажбурий эмас).

Ислохотлардан келиб чиқиб, келгусида мустақил малакани баҳолаш тизими мезонларини Касб-ҳунар таълими муассасаларида якуний давлат аттестациясини ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низомда акс эттириш мақсадга мувофиқ.

Баҳолаш жараёнлари бир-бирдан қандай фарқ қилади?

Кўрсаткичлар	WorldSkills стандартидаги имтиҳонлар	Касб-ҳунар таълими муассасаларида якуний давлат аттестациясини ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низом
Мақсад	Билим, малака ва кўникма даражасини аниқлаш, WorldSkills стандартларига мувофиқ халқаро даражада рақобатбардош касбий фаолиятни амалга ошириш имкониятини яратиш	ДТС талабларига мувофиқ профессионал фаолиятни амалга оширишга тайёрлигини аниқлаш
Баҳолаш асослари	Халқаро даражадаги WorldSkills стандартлари	Профессионалний стандарт ва қонуний равишда қабул қилинган бошқа малака талаблари
Баҳолаш предмети	Халқаро даражадаги WorldSkills стандартларидаги компетенциялар	Қонун билан тасдиқланган талабларга мувофиқ малака даражалари
Баҳолаш воситалари	WorldSkills экспертлари томонидан ишлаб чиқилган имтиҳонлар инфратузилмаси, мезонлари ва топшириқлар	Мутахассислар жамоасининг умумий бирлашмалари томонидан ишлаб чиқилган ва тасдиқланган воситалар
Малака талаблари	WorldSkills талаблари асосида ишлаб чиқилган миллий талаблар	ДАК томонидан кўрсатилаг талабларга мувофиқ
Имтиҳон комиссияси	Фақатгина WorldSkills экспертлари ва таълим муассасалари ўқитувчилари	Касб-ҳунар таълими тизими экспертлари.(Турли мутахассисликларга бириктирилган экспертлар)
Баҳолаш жараёни	Танлов шаклдаги топшириқларини баҳолаш учун белгиланган қоидалар	Расмий хусусиятдаги рақобат хусусиятига эга бўлмаган жараён
Ҳужжатлар	Бир вақтни ўзида мутахассислик дипломига эга бўлиш ва иш берувчилар томонидан мутахассис сифатида тан олинishi, WorldSkills стандартида фаолият олиб бориш малакага эга эканлигини кўрсатувчи сертификат	Мутахассислик дипломи ва белиланган талабдаги малака даражаси

Шундай бўлса ҳам, намоёишкорона имтиҳонлар асосида баҳолаш (WorldSkills модели бўйича) якуний аттестацияларида айрим камчиликлар мавжуд:

- якуний давлат аттестациясида Касб-

ҳунар таълими мутахассисликлари ва касблари ўртасидаги чегараларга эътибор берилмаслиги;

- битирувчиларни тайёрлаш сифатини стандартлаштирилган баҳолашни амалга

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ШАРҚ ОЛИМЛАРИ НИГОҲИДА

Ф.Р.ВАЛИЕВА

КҲТТИРПКМО ва УҚТ институти таянч докторанти

Аннотация. Ушбу мақолада шарқ мутафаккирларининг ўзига хос ўқитиш услубияти ёритиб берилган. Таълим тизимини ривожланиш тараққиёти натижасида юзага келган таълим турлари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: мифологик таълим, схоластик таълим, маърифатпарварлик, таълимнинг тарихий хусусиятлари.

Аннотация. В этой статье освещена методика преподавания восточных мыслителей. В результате развития системы образования были сформулированы виды образования.

Ключевые слова: мифологическое образование, схоластическое образование, просвещение, исторические особенности образования.

Annotation. This article describes methods of teaching Oriental thinkers. As a result of the development of the education system, the types of education were formulated.

Key words: mythological education, scholastic education, enlightenment, historical features of education.

Европа ва Шарқ, Осиё ва Америка мамлакатларида таълим турлари тарихий тараққиёт натижасида юзага келган. Биринчи тури **мифологик таълим** бўлиб, унда дунёнинг моҳияти эртас, афсона, дoston, қисса ҳамда кўшиқлар шаклида ўрганилган.

Кейинги тарихий тури **схоластик таълим** бўлган. Унинг моҳиятига кўра, таълимда матн маданияти ва ер, осмон ҳақидаги билимлар сўз билан ифодаланиб, хотира ва иродани машқ қилдириш асосида ёш авлодга инсон мавжудлиги ва у томонидан ташкил этиладиган фаолият мазмуни ҳақида билимлар берилган ҳамда саводхонлик ва нутқ маданияти ўргатилган.

Таълимнинг учинчи тарихий тури – **маърифатпарварлик** бўлиб, у дунёвий билимлар яратилган даврда юзага келган. XX асрдан бошлаб эса турли таълим моделлари, турлари ва кўринишларининг ривожланиш жараёни кузатилади¹.

Бугунги кунда илмий асосларга кўра

таълимнинг куйидаги турлари ва кўринишлари мавжуд²:

- Илмий билимларни ўзлаштирилиш тури ва сифатига кўра (биологик, математик, физик, иқтисодий, физиологик таълим ва шу кабилар);
- Устувор мазмунга кўра (назарий ва амалий, гуманитар ва бошқалар);
- Ижтимоий фаолиятларни эгаллаш тури ва маҳоратига кўра (анъанавий таълим, бадий эстетик, диний таълим ва бошқалар);
- Кишилиқ жамиятининг маданий қадриятларни ўзлаштирилиш кўламига кўра (миллий, европа, халқаро, глобал таълим ва бошқалар);
- Таълим тизими турига кўра (университет, академик лицей, касб-ҳунар таълими, олий таълим, олий таълимдан кейинги таълим ва бошқалар);
- Таълим мазмуни йўналишининг устуворлигига кўра (формал ва моддий, илмий ва элементар, гуманитар ва табиий фанлар, умумий ўрта, касб-ху-

¹ Аликулов Х.А. Этические воззрения мыслителей Средней Азии и Хорасана (XIV-XV вв.) / Х.А.Аликулов; Под ред.: М.М.Хайруллаева; АН. РУз; Институт философии и права.- Ташкент: Фан, 1992.

² Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований. М.: Педагогика, 1986. 150 с

нар, олий таълим ва бошқалар);

- Таълим даражасига кўра (бошланғич, ўрта, умумий ўрта, касб-хунар таълими, олий таълим ва олий таълимдан кейинги таълим)

Таълимнинг тарихий хусусиятлари. Таълим мазмуни тарихий хусусиятга эга, чунки у жамият ривожининг у ёки бу босқичида устувор ўрин тутувчи ижтимоий мақсад ва вазифалар билан белгиланади. Бу таълим мазмунининг ижтимоий ҳаёт, ишлаб чиқариш ва касбий билимларнинг ривожланиш даражаси талаблари таъсири остида ўзгариб боришини англатади. Таълим ижтимоий ҳодиса сифатида болаларнинг билимларни ўзлаштиришга бўлган амалий эҳтиёжлари негизида шаклланган ва одамларга ҳаёт фаолиятларини йўлга қўйиш учун зарур. Билимларни тўплаш ва чуқурлаштириш, жамият маданиятининг ўсиб бориши билим томонидан ташкил этилувчи функциялари кўламини ошишини таъминлайди. Мазкур ёндашувлар (амалий ва маданий) кишилик жамиятининг турли босқичларида таълим мазмуни йўналишларини белгилаб келган.

Ўрта асрларда, яқин ва Ўрта Шарқда диний ўқув муассасалари – мадрасалар таълим ва фан марказлари бўлган. Ўзбекистонлик, Россиялик ва чет эл шарқшунос тадқиқотчилар томонидан мадраса туридаги ўқув муассасалари айнан Марказий Осиёда юзага келгани ва шу ердан бошқа мамлакатларга тарқалгани исботланган³.

Сомонийлар даврида (X аср) фақат Самарқанднинг ўзида 20 га яқин мадрасалар мавжуд бўлган. Абу Али Ибн Сино (980-1037) ўзининг “Донишнома” (“Билимлар китоби”) номли асарида мазкур мадрасаларда фақат мусулмончиликка оид билимлар берилибгина қолмай, балки дунёвий илмлар ҳам ўрганилганлиги, илмий

тадқиқотлар олиб борилганлиги, уларнинг негизида илмий мактабларнинг юзага келганлиги қайд этилади⁴.

Ўз даврида мадрасаларда ўқитилиши йўлга қўйилган фанларни Абу Али Ибн Сино қуйидаги тизимлар бўйича ажратади⁵: одоб (хулқ этикаси), астрономия, тиббиётшунослик, тил ва унинг грамматикаси, фикҳ (мусулмон қонунчилиги).

Аллома томонидан таклиф этилган тарбия турлари эса қуйидагилардан иборат: 1) ақлий тарбия; 2) жисмоний соғломлаштириш; 3) эстетик тарбия; 4) маънавий тарбия; 5) хунарга ўрагиш. Абу Али Ибн Сино томонидан таклиф этилган тарбия турлари Марказий Осиёда, Уйғониш даврида (IX-X) таълимнинг инсонпарварлик ва шахснинг баркамол ривожланиши борасидаги ғояларга асосланган эди, – дейишга имкон беради.

Шарқдаги уйғониш даври Шарқ мутафаккирлари – Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий, Абу Наср Фаробий, Абу Али Ибн Сино, Абу Райхон Берунийлар ўзларининг таълимий қарашларида биринчи ўринга инсон шахсини қўядилар ҳамда болаларни ҳар томонлама, жисмоний ва эстетик камолотга эришишлари, шунингдек, тилларни билишларини зарур деб ҳисоблайдилар. Ақлий таълимни ташкил этувчи фанлар сирасига математика, астрономия, механика ва табиатшунослик каби табиий-илмий фанларни киритадилар.

Алломалар болага хурмат билан муносабатда бўлиш ғоясини илгари сурадилар. Схолистик ўқитиш ва қатъий интизомга қарши чиқадилар. Уларнинг фикрича, ўқиш болада қизиқишни уйғотиши керак.

Муҳаммад Тарағай Улуғбекнинг (1394-1449 йиллар) Самарқанддаги фаолияти XIV-XV асрларда мадрасаларнинг фанлар ривожини таъминловчи марказлар вазифасини бажарганлигини кўрсатади⁶.

3 Жўраев Н. Тарих фалсафаси. Тошкент: Маънавият, 1999, 19 бет

4 Ибн Сино. Донишнома. Донишмандлик китоби. Сталинабад. 1957.

5 Ибн Сино. Сараланган фалсафий асарлар. — М.: Наука, 1980.

6 Хайруллаев М.М. Ўрта Осиёда илк уйғониш даври маданияти. Т. 1995

Муҳаммад Тарағай Улуғбек Самарқанднинг ҳукмдори бўлиши билан бирга астроном, математик ва тарихчи сифатида машҳур бўлган. Шунингдек, алломанинг моҳир педагог ҳам бўлганлигини тарихий далиллар қайд этади. Чунончи, аллома кўплаб истеъдодли ёшларни тарбиялаган. У одамлар, айниқса ёшларнинг илмий билимларни ўрганишларига катта аҳамият берган.

Аллома ўз давлатида таълим соҳасида жиддий ислоҳотларни ташкил этди. У мадрасаларни давлат таъминотиغا ўтказди, мударрис (ўқитувчи)ларга ойлик иш ҳақи белгилади, шогирд (талаба)ларга стипендия ажратди.

Буюк истеъдод эгаси сифатида аллома ўз давридан бир неча асрларга ўзиб кетган. Деярли 600 йил аввал Муҳаммад Тарағай Улуғбек қуйидаги аксиомани илгари сурган: билим олишга интилиш давлат равнақига йўл демакдир. Иқтисодий ривожланган мамлакатларнинг ҳозирги тажрибаси мазкур фикрни тўлалигича тас-

диклайди.

Европа уйғониш даври (XIV-XVI асрлар) маърифатпарварлари XVIII-XIX асрларда ҳам шахснинг баркамол ривожланиши ғояларини илгари сурганлар. Мисол учун, Италия маърифатпарвари В.Де Фельтре (XV аср) “кувонч мактаби”ни ташкил этади. Бу мактабда болага эркин жисмоний ва ақлий ривожланиш имкони берилган. Ж.Ж.Руссонинг эркин тарбия назарияси, И.Г.Песталоццининг одамни фаол ҳаётий фаолиятга жалб этиш йўли билан уни ривожлантириш ҳақидаги ғояси XX аср педагогикасининг ривожига ўз таъсири кўрсатди⁷.

Тарихийлик тамойилини таълим ва педагогика тизимларини тадқиқ этишнинг энг муҳим тамойилларидан бири, деб аташ мумкин. Тарихийлик тамойили педагогик тафаккурнинг ривожланиш узвийлигини, унинг методологик асосларини яққол очиб беради. Айнан тарихий ривожланиш мантиғи янги педагогика тизимининг ривожланишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аликулов Х.А. Этические воззрения мыслителей Средней Азии и Хорасана (XIV-XVvv). / Х.А.Аликулов; Под ред.: М.М.Хайруллаева; АН. РУз; Институт философии и права.- Ташкент: Фан, 1992.
2. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований. М.: Педагогика, 1986. 150 с
3. Жўраев Н. Тарих фалсафаси. Тошкент: Маънавият, 1999, 19 бет
4. Ибн Сино. Донишнома. Донишмандлик китоби. Сталинабад. 1957.
5. Ибн Сино. Сараланган фалсафий асарлар. – М.: Наука, 1980.
6. Хайруллаев М.М. Ўрта Осиёда илк уйғониш даври маданияти. Т. 1995
7. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. – Т.Ўзбекистон, 1997.34-81 бетлар

⁷ Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. – Т.Ўзбекистон, 1997.34-81 бетлар

МЕҲНАТ БОЗОРИ ЭҲТИЁЖЛАРИ АСОСИДА ҚАБУЛ КВОТАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Д.Р.РАХМАТУЛЛАЕВА

КҲТТИРПКМО ва УҚТИ доценти (в.б.), PhD

Аннотация. Ушбу мақолада меҳнат бозорини тартибга солишнинг ташкилий-иқтисодий механизми ва концептуал йўналишларидан самарали фойдаланиш ва меҳнат бозори талабини ўрганиш асосида ўқувчиларни, катта ёшдаги ва хорижий давлатда ишлаш истагини билдирганларни эҳтиёж асосида қабул квоталарини шакллантириш методикаси келтирилган.

Калит сўзлар: меҳнат бозори, эҳтиёж, қабул квоталари, буюртмачиси бўлган шахслар эҳтиёжи, буюртмачиси бўлмаган шахслар эҳтиёжи.

Аннотация. В данной статье представлен метод формулирования потребностей в квотах, основанный на потребностях учеников, желающих работать у взрослых и за рубежом, основанный на эффективном использовании организационно-экономических механизмов и концептуальных направлений регулирования рынка труда и исследования спроса на рынке труда.

Ключевые слова: рынок труда, потребность, квота приемки, потребности клиентов, потребности не клиентов.

Annotation. This article presents a method for formulating quota requirements based on the needs of students wishing to work in adults and abroad, based on the effective use of organizational and economic mechanisms and conceptual areas of labor market regulation and labor market demand research.

Key words: labor market, need, acceptance quota, customer needs, non-customer needs.

Бугунги кунда аҳоли, хусусан, меҳнатга лаёқатли фуқаролар сонининг салмоғи ошиб бориши кўшимча иш ўринларини яратиш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва уни оширишнинг ўзига хос янги шакллари топишни тақозо қилади. Шунинг учун ҳам кўп йиллардан буён меҳнат бозоридаги бандлик муаммоларини ечиш, ҳал этиш ва бутунлай бартараф этиш барча мамлакатлар олдидаги асосий вазифа ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармонида 4.1-бандида қуйидагилар устувор йўналиш сифатида белгиланган:

- янги иш ўринларини яратиш ҳамда аҳолининг, энг аввало, ўрта махсус ва олий ўқув муассасалари битирувчилари бандлигини таъминлаш, меҳнат бозори мутаносиблиги ва инфратузилмаси ривожланишини таъминлаш, ишсизлик даражасини камай-

тириш;

- меҳнатга лаёқатли аҳолининг меҳнат ва тадбиркорлик фаоллигини тўлиқ амалга ошириш учун шароитлар яратиш, иш кучи сифатини яхшилаш, ишга муҳтож шахсларни касбга тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малякасини ошириш тизимини кенгайтириш каби вазифалар белгилаб берилган.

Республикамизда меҳнат бозорида юзага келаётган ижтимоий иқтисодий муносабатлар тизимида аҳолининг иш билан бандлиги ва меҳнат шароитини белгилаш, ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш, ижтимоий меҳнат можароларни бартараф этиш бўйича иш берувчилар билан ёлланма ходимлар ўртасидаги муносабатларни ҳал этиш долзарб муаммолардан ҳисобланмоқда.

Ўзбекистон Республикаси доимий аҳолиси сони 2019 йил 1 апрель ҳолатига 33,3 млн кишини ташкил этиб, 2019 йил бошидан 120,3 минг кишига ёки 0,4%га ўсганини кўришимиз мумкин. Давлат статистика

қўмитаси маълумотларига кўра, шаҳар аҳолиси сони 16,8 млн кишини (жами аҳоли сонигадаги улуши 50,5%), қишлоқ аҳолиси сони 16,5 млн кишини (49,5%) ташкил этади.

2019 йил 1 апрель ҳолатига республика доимий аҳоли сонининг 30,4%и меҳнатга лаёқатли ёшдан кичиклар, 59,5%и меҳнатга лаёқатли ёшдагилар ва 10,1%и меҳнатга лаёқатли ёшдан катталар ҳиссасига тўғри келмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Бугуннинг ўзида ҳар бир битирувчини аниқ бир ташкилотга бириктиришни таъминлаш билан бирга, унинг бўлажак иш жойи, иш ҳақи ва ижтимоий шароитларини аниқ белгилаш зарур. Буларнинг барчасини ҳуқуқий ҳужжатлар билан мустаҳкамлаш ва энг асосийси, хўжалик юритувчи субъект раҳбарининг нафақат мажбуриятини, балки шахсий масъулиятини ҳам белгилаш зарур. Фақат шундай йўл билан биз давлатнинг ўқувчилар ва уларнинг ота-оналари олдидаги мажбуриятини бажаришимиз мумкин. Худди шундай амалиётни республика олий таълим муассасалари битирувчилари бўйича ҳам ишлаб чиқиш ва жорий этиш даркор”.

Шу мақсадда биз томондан Касб-ҳунар таълими тизимини инновацион ривожлантириш, педагог кадрларнинг малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш институтида педагог кадрларнинг малакасини ошириш курси ўқув режасига “Касб-ҳунар таълими ва меҳнат бозори” (Инвестиция ва таълим интеграцияси) ўқув модули киритилди.

Ушбу ўқув модулнинг асосий мақсади – тингловчиларда меҳнат бозорини тартибга солишнинг ташкилий-иқтисодий механизми ва концептуал йўналишларидан самарали фойдаланиш ва меҳнат бозори талабини ўрганиш асосида ўқувчиларни, катта ёшдаги ва хорижий давлатда ишлаш истагини билдирганларни эҳтиёж асосида

қабулни шакллантириш лойиҳасини ишлаб чиқишга оид билим, малака ва кўникмалар ҳосил қилишдир.

Меҳнат бозори деганда, бозор иқтисодиётининг умумий кичик тизими тушунилиб, унда, бир томондан – иш берувчилар (ишлаб чиқариш воситаларининг эгалари), иккинчи томондан – ёлланма ишчилар ўзаро алоқада бўлади. Бу ўзаро муносабатлар натижасида ишчи кучи таклифи ва унга талабнинг ҳажми, тузилмаси ва нисбати шаклланади.

Тингловчилар меҳнат бозорини ўрганишда ва эҳтиёжга асосан қабул квоталарини шакллантиришда қуйидаги босқичларни таҳлили қилиб олишлари зарур. Булар:

1. Меҳнат бозорини ташкил этишда ҳар бир ҳудуднинг демографик ва географик хусусиятларини ўрганиш лозим.

- Таълим муассасаси ҳудуднинг қаерда жойлашгани;
- Худудда қандай корхона ва заводлар мавжудлиги;
- Ушбу ҳудудда рақобатбардош коллеж мавжудлиги, агар мавжуд бўлса қандай жиҳатлари билан ажралиб туриши лозимлигини аниқлаш мумкин;
- Худуддаги аҳолининг умумий сони;
- Аҳолининг неча фоизи меҳнатга яроқли эканлиги;
- Аҳолининг неча фоизини ишсизлар ташкил этиши;
- Худуддаги қайси касбларга эҳтиёж бор, меҳнат бозорига қандай кадрлар кераклиги аниқланади.

2. Худуднинг мутахассисларга бўлган реал эҳтиёжини аниқлаб олиш лозим.

- Шу ҳудудда тайёрлайдиган касб бўйича корхоналардаги иш ўринлари сони;
- Худудда қайси касбларга талаб бор ва қайси касбларнинг ишга жойлашишида юқори кўрсаткичларга эга эканлиги аниқланади;
- Табиий иш ўринларининг бўшаши

(сони бўйича).

3. Худудда инвестиция лойиҳалари асосида ташкил этиладиган корхона ва ташкилотлар эҳтиёжи ўрганилади.

- Яқин келажакдаги инвестиция дастурлари бўйича ташкил этиладиган корхоналар ва ташкилотларнинг қурилиши ва уларга қандай мутахассислар зарурлиги,
- Худуддаги корхона ва ташкилотлар неча ўринга мўлжаллангани,
- Тегишли касб ва мутахассисликлар бўйича ишловчилар сони ҳамда улардаги номутахассислар (улар ўқитиб берилади).

4. Худуддаги иқтисодий тармоқларни ривожлантириш бўйича давлат сиёсати.

- Балиқчилик, қуёнчилик, асаларичилик ва бошқалар бўйича талаб этиладиган мутахассисларга эҳтиёж ўрганилади.

5. Тегишли касб ва мутахассисликларга индивидуал эҳтиёжлар ўрганилади.

Ушбу қисмда аҳолининг ишсиз юрган, олий таълимга киролмаган ва меҳнат бозорида фаолият юритмоқчи бўлганлар, яъни ўз хоҳиши билан (буюртмачиси бўлмаганлар) ўқимоқчи бўлганларнинг қайси касб ва мутахассисликлар зарурлиги ўрганилади ва шу асосида қабул квотаси шакллантири-

лади.

6. Таълим жараёнида андрагоглар эҳтиёжини ўрганиш.

Бунда катта ёшдагилар, ўз касбини ўзгартирмоқчи бўлганлар ва илгари мактабни битириб қолиб кетган, қўлида дипломи йўқ бўлганлар эҳтиёжи ўрганилади ва уларга ўз хоҳишлари асосида қисқа муддатли ўқув жараёни ташкил этилади.

Юқоридаги боскичлар асосида худуднинг меҳнат бозори эҳтиёжлари ўрганилган ҳолда ҳар бир касб-ҳунар коллежининг қабул таклифлари шакллантирилади.

Шунингдек, касб ҳунар коллежлари бозор иқтисодиётида фаолият юритиши, ўз мавқеини ушлаб туришда ва таълим муассасасига бўлган талабни оширишда ҳар бир коллеж турли хил чегирмалар ва реклама усулларида фойдаланишлари лозим (ўқувчи ўзи билан иккита танишини олиб келса унга текин, битта олиб келса нечадир фоиз арзонроқ, маълум муддатда чегирмалар таклиф этиши ва бошқа турли хил усулларда ташкил этилади).

Хулоса қилиб айтганда, келажакда худудларнинг ижтимоий – иқтисодий ривожланишини ҳисобга олиб ҳамда худуддаги касбларга бўлган эҳтиёжни ўрганган ҳолда касб-ҳунар таълими тизимида йўналишлар очиш ишсизларнинг олдини олишда яхши самара беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ш.Мирзияев “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ.
2. М. Холмухамедов “Юқори технологиялар сари интилган мамлакат”. Спутник Ўзбекистон мухбирига берган интервьюси, -Т.: 2018 й.
3. Қ.Абдурахмонов Меҳнат ресурслари сафарбарлиги. Ўқув қўлланма. -Т.: TDIU, 2011.
4. www.mehnat.uz
5. www.kun.uz/12084474

КАСБИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ВА УНИНГ ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИНИ ДИДАКТИК МОДЕЛЛАШТИРИШ

Б.ТАШПУЛАТОВ
ТерДУ ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада касбий таълим тизими ва унинг таркибий қисмларини дидактик моделлаштириш ва танлаган касби бўйича меҳнат фаолиятини бажаришга оид амалий кўникма ва малакалар мажмуасининг эгалланиши нуқтаи назаридан касбий таълим жараёнининг мазмуни ёритилган.

Калит сўзлар: касб, касбий таълим, модель, дидактика, тизимли ёндашув, моделлаштириш, бош функция, мақсад, мазмун.

Аннотация. В статье освещено содержание процесса профессионального образования с точки зрения о усвоения комплекса практический умений и навыков связанных с выполнением трудовой деятельности по выбранной профессии и моделирование системы профессионального образования и её составных частей.

Ключевые слова: профессия, профессиональное образование, модель, дидактика, системный подход, моделирование, главная функция, цель, содержание.

Annotation. The article highlights the content of the process of vocational education from the point of view of mastering a set of practical skills related to performing work in the chosen profession and modeling the vocational education system and its components.

Key words: profession, professional education, model, didactics, systems approach, modeling, main function, goal, content.

Касбий таълим жараёни – бу талабаларни касбий фаолиятга ўргатувчи, касбий шакллантирувчи ва ривожлантирувчи жараён бўлиб, уни муайян тизим асосида тартибга солиш ва бошқаришга имкон берувчи модель ишлаб чиқишни талаб қилади. Хўш, у моделга мувофиқ касбий таълим тизими, уни амалга оширишнинг дидактик шарт-шароитлари нималардан иборат?

Биз шу мақсадда касбий таълимнинг бир бутун тузилмасини ифодалаш учун моделлаштириш методидан фойдаланишни тавсия этамиз ва тизимли ёндашув принципага таяниб иш юритамиз. Бунда қуйидаги бир қатор нуқтаи назарларни ҳам ҳисобга олдик:

- “модель” термини бир қатор ёндашувлар билан шарҳланади: модель – бу борлиқдаги бир қанча алоқалар ва қонуниятлар ҳақидаги умумлашган билимларни ўзлаштиришга имкон берадиган ўзига хос восита (П.Я.Гальперин ва бошқ.); мо-

дель – бу миқдорий муносабатлар ҳақидаги умумлашган тасаввурларни шакллантириш воситаси (Л.Е.Жукова, Л.Ф.Обухова ва бошқ.); модель – бу ахборотларни таҳлил қилиш, ундаги асосий фикрни ажратиш кўрсатиш, олинган билимларни умумлаштиришга ёрдам берадиган блок-чизма (О.В.Васильева, В.В.Дементьева ва бошқ.) [4].

- файласуфлар, психологлар ва педагогларнинг (В.В.Давидов, В.П. Бесъпалко, Ю.Г. Татур, В.Сергеев, Н.Муслимов ва бошқ.) тадқиқотларига кўра, педагогик тузилмалар (тизимлар) ижтимоий тузилмаларга хос бўлиб, улар қуйидаги муҳим белгилари: мақсади, умумий қонуниятлари ва ўзаро реал алоқалари мавжудлиги билан тавсифланади [1;2;4].

Касбий таълим тизими ва унинг таркибий қисмларини дидактик моделлаштириш қуйидаги бир қанча принциплар асосида амалга оширилади. Жумладан:

а) касбий таълимнинг асоси ҳисоблан-

ган тажриба-синов ва ўқув-ишлаб чиқариш ишларининг батартиблиги;

б) тажриба ва ўқув-ишлаб чиқариш ишларининг тузилмавийлиги (яъни, уларнинг муайян ўзаро алоқадор элементлардан ташкил топганлиги);

в) тажриба ва ўқув-ишлаб чиқариш ишларининг мазмунини ташкил қилувчи таркибий қисмларнинг бир хилдаги мураккаблиги;

г) мазкур таркибий қисмлар баёнининг қисқа ва аниқлиги;

д) ўқув материални узатишда сўз ва кўрсатмалиликнинг бирлиги;

е) ўқув материалларининг ижтимоий касбий муҳит билан боғлиқлиги;

ё) “ўзининг” педагогик мақсади ва вазифалари, асосий тушунчалари ва сабаб-оқибат муносабатларини танлаш билан аниқланадиган янги тузилмаларнинг вужудга келиши;

ж) касбий таълим жараёнининг ўзгаришларга бойлиги - жўшқинлиги (яъни, изчил равишда оддий ишлардан мураккаб ишларга доимий ўтилиб турилиши).

Юқорида таъкидланган дидактик принципларга асосланган ҳолда биз амалий касбий таълим тизими ва унинг таркибий қисмлари моделларининг бош функцияларини ажратиб кўрсатдик:

- тушунтирувчи (ахборот берувчи);

- йўналтирувчи (амалий фаолиятни тўғри йўлга бошловчи);

- ташхисловчи (ўрганилаётган ўқув материалининг натижавий жиҳатини аниқловчи);

- прогностик (ўрганилаётган ўқув материалдан қачон ва қаерда фойдаланиш ҳақидаги ахборотни берувчи);

- баҳоловчи (“Нима қилиш керак?”, “Қандай қилиш керак?”, “Нима қилинди?” саволларига жавобан фаолият натижаларини аниқловчи).

Бу функциялар ўқитувчилар ва амали-

ёт раҳбарлари томонидан касбий таълим мазмуни ва унинг таркибий қисмларига оид ахборотлар (вариатив-тузилмавий чизмалар), улар ўртасидаги алоқаларни кўрсатувчи стрелкалар (чизиклар), шунингдек, савол-жавоблар воситасида амалга оширилди.

Ўқитувчилар ва амалиёт раҳбарларига қўйилган талабларга мувофиқ касбий таълимни унинг мазмуни ва таркибий қисмларига мос равишда тизимли ва самарали ташкил этиш ҳамда ўтказиш мақсадида педагогик маҳоратни узлуксиз ошириш йўллари белгилаб беради. Шу нуқтаи назардан амалий-лаборатория ишлари методикаси, ўқув амалиёти методикаси, ўқув-ишлаб чиқариш амалиёти методикаси ва битирув-малакавий амалиёти методикаси ишлаб чиқилиши талаб этилади[4].

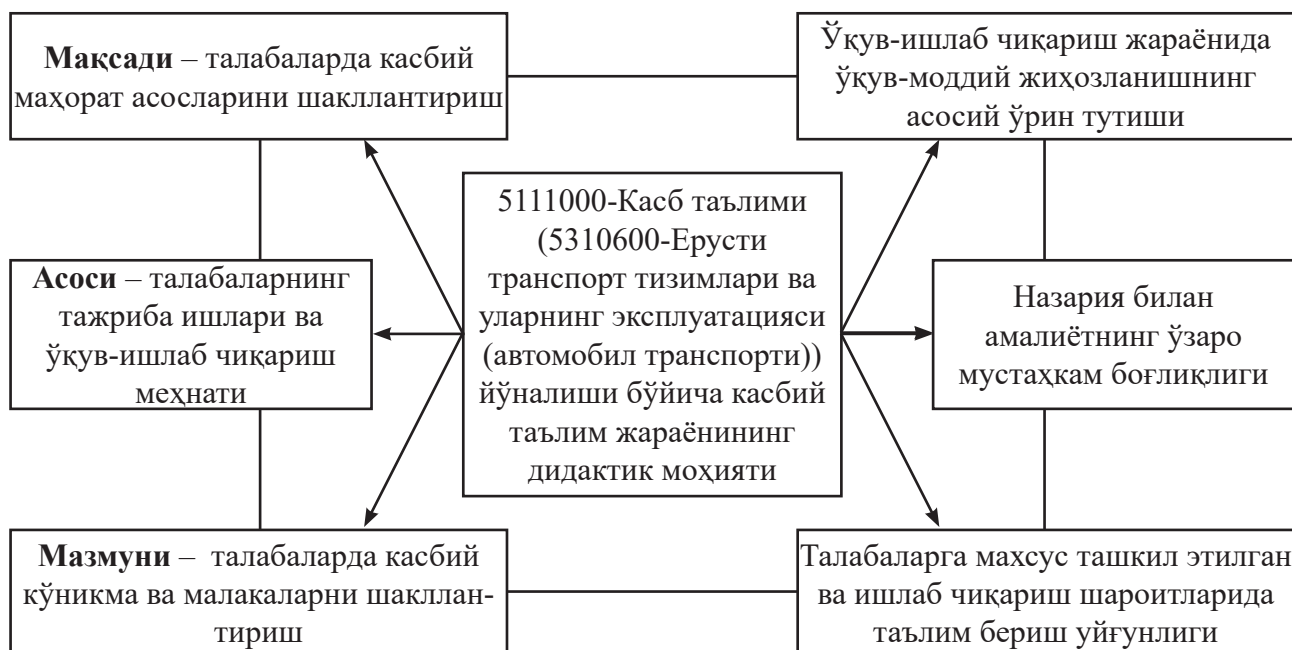
Касбий таълим мазмуни ва жараёнига тизимли ёндашув уларнинг таркибий қисмларини аниқ белгилашга, бажариладиган ишлар мазмунини тўғри аниқлашга, шунингдек, ўқитувчилар, амалиёт раҳбарлари ва талабаларда зарурий касбий маҳорат асосларини тизимли шакллантиришга имкон беради.

Шундай қилиб, тадқиқот жараёнида 5111000-Касб таълими (5310600-Ерусти транспорт тизимлари ва уларнинг эксплуатацияси (автомобил транспорти)) йўналиши бўйича касбий таълим мазмуни ва жараёни ўртасидаги ўзаро алоқадорликларни аниқлаб, уларнинг таркибий қисмларини алоҳида ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш керак.

5111000-Касб таълими (5310600-Ерусти транспорт тизимлари ва уларнинг эксплуатацияси (автомобил транспорти)) йўналиши касбий таълим жараёнининг дидактик моҳияти 1-расмда келтирилган.

Касбий таълим тизимини мажмуавий аниқлаш учун энг аввало амалий касбий таълим жараёнининг дидактик моҳиятини

билиш талаб этилди (1-расмга қаранг).

1-расм. Касбий таълим жараёнининг дидактик моҳияти

1-расмдан кўриниб турибдики, 5111000-Касб таълими (5310600-Ерусти транспорт тизимлари ва уларнинг эксплуатацияси (автомобил транспорти)) йўналиши бўйича амалий касбий таълим жараёнининг асосини талабаларнинг тажриба ишлари ва ўқув-ишлаб чиқариш меҳнати ташкил қилиб, мақсади - талабаларда касбий маҳорат асосларини, асосий мазмуни эса касбий кўникма ва малакаларни шакллантиришдан иборатдир. Бунга эришиш учун, биринчидан, тажриба-синов ва ўқув-ишлаб чиқариш жараёнларининг ўқув-моддий жиҳозланиши, иккинчидан, назария билан амалиётнинг ўзаро мустаҳкам боғлиқлиги, учинчидан, талабаларга махсус ташкил этилган ва ишлаб чиқариш шароитларида таълим бериш уйғунлиги етарли даражада таъминланиши лозим[4].

Касбий таълим жараёнининг моҳиятини ҳар томонлама асослаш учун унинг таркибий қисмларини турли жиҳатдан қуйидагича аниқладик:

1. Талабалар томонидан танлаган

касби бўйича меҳнат фаолиятни бажаришга оид амалий кўникма ва малакалар мажмуасининг эгалланиши нуқтаи назаридан касбий таълим жараёнининг мазмуни қуйидаги таркибий қисмларни ўз ичига олди:

- а) меҳнат жараёнини режалаштириш;
- б) меҳнат жараёнини амалга оширишга тайёргарлик кўриш;
- в) меҳнат жараёнини амалга ошириш;
- г) меҳнат жараёнининг бориши ва натижаларини назорат қилиш;
- д) меҳнат жараёнига хизмат кўрсатиш.

2. Махсус фанлар ўқитувчилари, амалиёт раҳбарлари ва талабаларнинг фаолияти нуқтаи назаридан амалий касбий таълим жараёнининг мазмуни қуйидаги таркибий қисмларни ўз ичига олди:

- а) ўқитувчилар ва амалиёт раҳбарларининг педагогик фаолияти ўргатиш, йўл-йўриқлар беришдан иборат бўлиб, талабаларда мазкур касб бўйича меҳнат жараёнларини бажариш ва назорат қилиш вазифалари, шарт-шароитлари, усуллари ва воситалари ҳақида тўлиқ тасаввурлар ҳосил қилишни; автомобиллар бўйича та-

МАХСУС ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМ РЕСУРСЛАРИНИНГ ЯНГИ АВЛОДИДАН ФЙДАЛАНИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЙЎСИЛАРИ

С.СИДДИҚОВА

Бухоро муҳандислик-технология институти илмий тадқиқотчиси

Аннотация. Мақолада электрон таълим ресурслар янги авлодининг имкониятлари, уларнинг педагогик мақсадларни таъминлашдаги ўрни таҳлил этилган. КҲК ўқувчилари учун ишлаб чиқилган “Меҳнат муҳофазаси ва техника хавфсизлиги бўйича мультимедиа қўлланмалар тўплами”нинг имкониятлари баён этилган.

Калит сўзлар: электрон таълим ресурсларнинг янги авлоди, очиқ модулли тизимлар, интерфаол, мультимедиа, моделинг, коммуникативлик, самарадорлик, электрон ўқув модуллар, тематик элементлар.

Аннотация. В статье рассмотрены возможности электронных образовательных ресурсов нового поколения, а также анализированы их место посредством их внедрения в достижении педагогических целей. Изложены возможности мультимедийного учебного сборника “Охрана труда и техника безопасности” разработанного для учащихся профессиональных колледжей.

Ключевые слова: электронные образовательные ресурсы нового поколения, открытые модульные системы, интерактив, мультимедиа, моделинг, коммуникативность, производительность, электронные учебные модули, тематические элементы.

Annotation. The article discusses the possibilities of electronic educational resources of the new generation, and also analyzes their place through their introduction in achieving pedagogical goals. The possibilities of the multimedia educational compendium "Occupational safety and health" developed for students of vocational colleges are outlined.

Key words: electronic educational resources of a new generation, open modular systems, interactive, multimedia, modeling, communication, productivity, electronic training modules, thematic elements.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти модернизациялаш, уни инновацион технологиялар тизимига ўтказиш даврида – касб-хунар таълим муассасаларида замонавий ишлаб чиқариш талабларига жавоб берадиган ва мураккаб технологик жараёнларни бошқариш малакаларига эга бўлган кадрларни тайёрлаш зарурияти пайдо бўлди. Шунинг учун ҳозирги кунда мамлакатимизда ўрта бўғинга тегишли техник кадрларни тайёрлашга эҳтиёж ошиб бормоқда. Бундай малакали мутахассисларни тайёрлашда касб-хунар коллежларда махсус фанларнинг мазмунини нафақат ишлаб чиқариш талабларига мос равишда ўзгартиришни, балки таълим жараёнини ташкил этишнинг методларини ва форма-

ларини, шунингдек ўқув машғулотларида ўқувчиларнинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантиришга эътиборни қаратиш лозим.

Бу борада таълим муассасаларида ахборот – компьютер технологияларни ўқув машғулотларда қўллашга алоҳида эътибор беришимиз керак. Бунинг бир нечта сабаблари бор. Биринчидан, касб-хунар таълимида янги малака талабларининг қабул қилиниши натижасида техник кадрларни ўқитиш даври ва ўқув машғулотларининг аудитория соатлари қисқартирилди. Шу билан бирга техника таълим йўналишини битирувчи ўқувчиларнинг билимлари ва малакаларига қўйилган талаблар камаймайди, аксинча ошади. Бу ўз навбатида

таълим олувчиларга ўқув материалларни етказиш ва уларни ўзлаштиришнинг янги формаларини қидириш долзарблигини оширди. Иккинчидан, таълим йўналишларининг малака талабларида ўқув жараёнида интерфаол методларни жорий этиш ва ноанъанавий ўқитиш формаларидан фойдаланиш вазифалари белгилаб берилди. Шунинг учун ҳозирги кунда касб-ҳунар таълим тизимида анъанавий ўқитиш формалари билан уйғунлашган ҳолда масофавий таълим технологиялари элементларини ўқув жараёнида жорий этиш зарурияти пайдо бўлди.

Олиб борилган илмий тадқиқотлар ва адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, интегратив (анъанавий+масофавий) технологиялар асосида ўқув машғулотларини ташкил этиш натижасида махсус фанлардан ўқувчиларнинг мустақил билим олиш имкониятларини кенгайтириш мумкин. Контактсиз ўқитиш формаларини қўллашда ўқитувчи ўқув машғулотларда ўқувчиларга нафақат билим бериши, балки уларни ўқишга ўргатиши, мустақил фаолият олиб боришга қодир бўлган шахсни тарбиялаши ва интегратив ўқитиш формаларини самарали жорий этиши талаб этилади. Замонавий таълим тизимида бундай долзарб масалаларни ҳал этишда электрон таълим ресурсларининг янги авлоди ёрдам беради.

Электрон таълим ресурсларини (ЭТР) ишлаб чиқиш ва фойдаланиш муаммолари W.N.Chambers, E.L.Cowen, U.Mangal, E.Johnson, J.M.Spector, W.N.Chambers, E.L.Cowen, U.Mangal, E.Johnson, J.M.Spector, Г.А.Бордовский, В.В.Гура, О.В.Нас, О.Г.Петрова, А.В.Осин, И.В.Роберт, Е.В.Чернобай, М.О.Яковлева, А.А.Абдукодиров, У.Ш.Бегемкулов, Н.Тайлоқов, Қ.Т.Олимовларнинг илмий тадқиқотларида атрофлича таҳлил этилган.

Ҳозирги кунда электрон таълим ре-

сурсларини яхлит электрон формада тақдим этилган ўқув материаллари сифатида таълимда янгилик, деб баҳолаш ўринсиз деб ҳисоблаймиз. Чунки, таълим муассасаларида ўқитувчилар кўп йиллар давомида электрон формада тақдим этилган матнлар билан, шунингдек аудио ва видео файллар ҳамда компьютерли презентациялар билан ишлаб келмоқдалар. Ушбу ресурслар таълим жараёнини ахборотлаштиришда ўзлаштирилган босқич бўлиб ҳисобланади. Ҳозирги кунга келиб, ахборот-коммуникация технологияларининг жадал ривожланиши ва глобал Интернет тармоғининг кенг имкониятлари жаҳон педагогик амалиётида электрон таълим ресурсларининг янги авлодини ишлаб чиқиш ва улардан самарали фойдаланиш имкониятларини яратди. Электрон таълим ресурсларининг янги авлодини яратиш муаммосининг ҳал этилиши – янги тизимли архитектурани ишлаб чиқилиши билан бевосита боғлиқ бўлиб, унификацияланган ягона дастурий муҳитдан фойдаланишга асосланди [1].

Натижада **очиқ таълим модулли мультимедиа тизимларни** яратишга муваффақ бўлинди. Бундай тизимлар қисқача **очиқ модулли тизимлар (ОМТ)**, деб ном олган. ОМТ муҳитида яратиладиган электрон таълим ресурслари катта имкониятларига эга бўлганлиги боис, **электрон таълим ресурсларининг янги авлоди (ЭТР ЯА)**, деб номланадиган бўлди. Бундай таърифнинг асосий маъноси, электрон ўқув материалларининг тараққиёт йўлидаги кейинги интеграцияга ўтганлигини аниқлашди, балки “янги авлод” термини янги сифатга ўтилганлигини аниқлади [2].

ЭТР ЯАда бешта янги педагогик инструментлардан фойдаланиш имкониятлари мавжуд бўлиб, уларда интерфаол, мультимедиа, моделлинг, коммуникативлик, самарадорлик каби инновацион ғоялар муҳассамлашган. ЭТР ЯАнинг имкониятла-

рини таҳлил этган ҳолда, уларни алоҳида кўриб чиқамиз [2].

Интерфаол (ингл. interactive – ўзаро ҳаракат) – томонларнинг ўзаро ҳаракати, фикр алмашиши, мулоқотга кириши маъноларини англатади. Интерфаоллик ЭТРларининг асосий педагогик инструментларидан бири бўлиб ҳисобланади ва у фаол-фаолиятли ўқитиш формаларини ривожлантириш имконини беради.

Мультимедиа (ингл. multimedia – кўп усуллар) – объектларни, жараёнларни анъанавий матн кўринишида эмас, балки аудио, видео, график, анимация, овоз ёрдамида тақдим этишдир. Бошқача қилиб айтганда инсон кўз ва қулоқ билан қабул қилиш қобилиятига эга бўлган ахборотнинг ҳар қандай туридир.

Моделлинг – реал объектларни ёки жараёнларни имитацион моделлаштириш бўлиб, махсус фанларни ўзлаштиришда муҳим ўрин эгаллайди.

Коммуникативлик – бевосита мулоқот қилиш имкониятларидир. Коммуникативликнинг яна бир томони – фойдаланувчига ахборотни тезкор узатиш имкониятларини тақдим этишдир. ЭТР нуқтаи назаридан қаралганда – бу энг аввало, узоқ серверларда жойлашган таълим ресурсларига тезкор эга бўлиш, шунингдек online коммуникациянинг мавжудлигидир.

Самарадорлик – таълим олувчи субъектга ахборотларни автоматлаштирилган ҳолда қидирув тизимларидан олиш, электрон ресурс билан тезкор интерфаол мулоқот ўрнатиш ва Интернет тармоғида самарали ишлаш имкониятларининг мавжудлигидир.

Юқорида таъкидлаганимиздек, ЭТР ЯА очик таълим модулли мультимедиа тизимлар бўлиб ҳисобланади ва бундай электрон ўқув маҳсулотлари замонавий ЭТРларининг учта асосий муаммосини ечиш имкониятини беради.

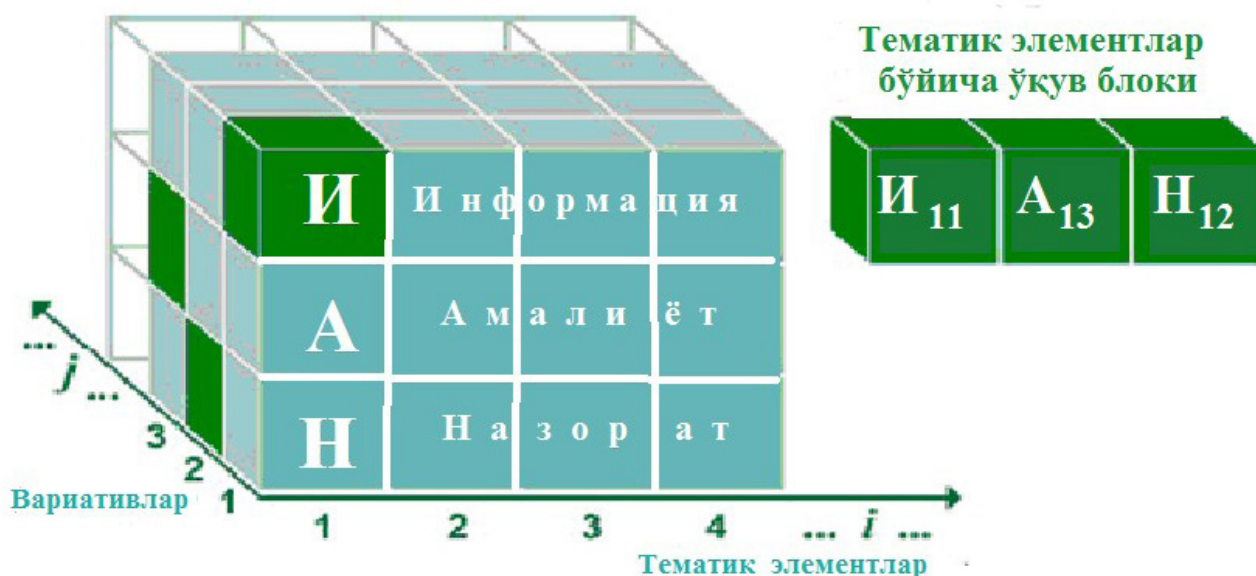
Биринчи муаммо шундан иборатки, кўп вақтдан бери Интернетда жойлаштирилган ЭТРлари асосан текстографик турга тегишли эди. Бундай ресурс дарсликнинг электрон нусхаси бўлиб, таълим олувчига катта қизиқиш уйғотмайди. ЭТР ЯА эса мультимедиа бўлиб, фойдаланувчиларни ўқув материаллари билан таъминлашда ахборотни барча турларидан комплекс фойдаланишни назарга тутди.

Иккинчи муаммо биринчисини ечиш билан бевосита боғлиқдир. Яқин кунларгача интерфаол мультимедиа ресурслари компакт-дискларда чиқарилар эди. Уларни ишлаб чиқарувчилар шахсий дастурий ечимлардан, фойдаланувчи интерфейсидан, ресурсни юклаш усулларидан фойдаланар эди. Табиийки, бундай электрон ресурслардан фойдаланиш маълум қийинчиликларга олиб келади ва таълим олувчиларга ўз компютериди янги дастурий воситаларни ўрнатишни талаб этади. ЭТР ЯА эса бир хил интерфейсга эга бўлган тармоқли (локал ва глобал тармоқларда фойдаланиш имкониятлари мавжуд) маҳсулот бўлиб ҳисобланади ва улардан фойдаланиш учун битта комплект мижоз дастурий таъминоти етарлидир.

Учинчи муаммо шундан иборатки, анча йиллардан бери шахсга йўналтирилган ўқитиш технологияларини жорий этиш зарурияти декларация қилиниб келинмоқда. ЭТР ЯА ушбу муаммони ечишга ёрдам беради.

Кўплаб турли электрон ўқув модуллар очик таълим модулли мультимедиа тизимнинг (ОМТ) ўзаро жипслашган контентини ташкил этади. ОМТнинг ўзаро жипслашган контентининг мантиқий структураси 1–расмда келтирилган [2].

Расмдан кўриниб турибдики, бизга маълум бўлган бошқа ўқув материалларидан фарқли равишда ОМТнинг ўзаро жипслашган мантиқий структураси уч ўл-

1-расм. ОМТнинг ўзаро жипслашган контентнинг мантиқий структураси

човлидир. Ундаги **тематик элементлар** йўналишнинг малака талаблари ёки предмет соҳанинг ўқув дастури мазмунини дискретизация қилиш орқали аниқланади.

Ҳар бир тематик элемент учун ўқув жараёнининг асосий компонентасига мос бўлган уч турдаги **электрон ўқув модуллари (ЭЎМ)** ишлаб чиқилади:

- информацияни олиш модули (И–тур);
- амалий машғулотлар модули (А–тур);
- назорат модули (умумий ҳолда аттестация) (Н–тур).

Ҳар бир ЭЎМ автоном бўлиб, тугалланган интерфаол мультимедиа маҳсулоти бўлиб ҳисобланади ва аниқ ўқув масалани ечишга қаратилади. Бошқача қилиб айтганда, ҳар бир ЭЎМ – бир неча Мбайт ҳажмдаги мустақил ўқув маҳсулоти бўлиб, уни тармоқ сўрови орқали қабул қилиш ва фойдаланиш мумкин. Шу билан бирга, ҳар бир ЭЎМ мазмуни аниқ ўқув масалани ечиш учун етарли бўлиши керак. Минимал структурали бирлик – бу тематик элемент бўлиб ҳисобланади. Масалан: И₁₁, А₁₃, Н₁₂ (расмга қаранг). Тематик элементга мисоллар келтирамиз: “Пифагор теоремаси”, “Нефтни фракцияларга ажратиш жа-

раёни”, “Архимед қонуни” ва ҳ.к.

Юқорида таъкидлаганимиздек, бошқа ўқув материалларидан фарқли равишда ОМТнинг ўзаро жипслашган мантиқий структураси уч ўлчовлидир. Унда “вариативлар” номли янги тушунча киритилган. Вариативларни аналоглар деб тушуниш керак. Вариативлар деб, маълум предмет соҳанинг айнан битта тематик элементга бағишланган бир хил типдаги электрон ўқув модулларга (И, ёки А, ёки Н) айтилади. Ҳар бир ЭЎМ учун аналог–вариативлар ишлаб чиқилади. Бирор предмет соҳага бағишланган кўплаб ЭЎМлари ушбу предмет бўйича ЭТР ЯАни ташкил этади. Шундай қилиб, расмдаги ҳар бир алоҳида куб – бу ЭЎМ бўлиб ҳисобланади, ўзаро жипслашган контентнинг катта параллелепеди (назарий жиҳатдан ўқлар бўйича тематик элементлар ва вариативлар чекланмаган) эса предмет соҳанинг ЭТРларидир.

И–модул вариативи айнан ўша ўқув материални бошқача баён этилган формада (тушуниш осон бўлган ёки мураккаброқ формада) бериши мумкин. Шунингдек, вариативлар материални кенгроқ

тақдим этиши билан фарқ қилиши мумкин. Унда И–модулни фаннинг ўқув дастурига қараб ёки ҳар бир таълим олувчининг тайёргарлик даражаси ва қобилиятига қараб танлаш мумкин.

А–модул таълим олувчининг амалий ўқув фаолияти билан бевосита боғлиқ бўлиб, назарий билимларини мустақамлашга хизмат қилади. А–модул таркибини виртуал лаборатория ишлари, масалалар ечиш бўйича практикум, макетлар ва ҳ.к. ташкил этади. Бундай ўқув модуллар тренажёрларда мураккаб тизимларни имитация қилиш орқали уларни тадқиқот қилиш имконини беради. Шунинг учун А–модулнинг вариативларида бундай инновацион сифатларни амалга ошириш долзарб ҳисобланади.

Н–модул тури ўтилган материалларни такрорлаш ва мустақамлаш учун, шунингдек таълим олувчига тематик модулни ўзлаштирганлик даражасини назорат қилиш имконини беради. Назорат модулини фақат матнли тестлар тўплами деб, ҳисоблаш ўринсиз ҳисобланади. Н–модул вариативлари ҳаётга яқин бўлган реал масалаларни ечишга йўналтирилади.

Табиийки, ЭТР ЯАни яратиш ва жамоа бўлиб фойдаланиш учун улар махсус серверда жойлаштирилиши керак. Масалан, Россияда ЭТР ЯА ахборот-таълим ресурсларининг Федерал марказида сақланади (<http://fcior.edu.ru>; <http://eor.edu.ru>) [2].

ЭТР ЯАни ўқув жараёнида қўллаш қуйидаги педагогик мақсадларга эришишни таъминлайди:

1. Таълим олувчининг шахс сифатида ривожланиши. Таълим субъектини (ўқувчини) ахборотлашган жамият шароитидан келиб чиққан ҳолда мустақил натижавий фаолиятга тайёрлаш. Бундай тайёргарлик қуйидаги фаолият турларида намоён бўлиши керак:

- компьютер билан интерфаол мулоқот

натижасида ўқувчининг конструктив, алгоритмик фикрлашини ривожлантириш;

- мураккаб вазиятларда муқобил қарорлар қабул қилиш малакаларини шакллантириш (ЭТР ЯАни тренажёр сифатида фойдаланиш асосида);
- тадқиқотчилик фаолияти кўникмаларини ривожлантириш;
- ахборот маданиятини шакллантириш, ахборотларни қайта ишлаш технологияларини билиш.

2. Ижтимоий буюртмани амалга ошириш. Замонавий жамиятнинг ахборотлаштириш шартларидан келиб чиққан ҳолда қуйидагиларни амалга ошириш:

- педагогик ва ахборот технологиялари воситалари ёрдамида таълим олувчиларни мустақил билим олиш фаолиятига тайёрлаш.

3. Ўқув-тарбиявий жараёни интенсификациялаш:

- ўқитиш самарадорлигини ва сифатини ошириш;
- махсус фанлардан тегишли масалаларни ечишда фанлараро алоқаларни чуқурлаштириш.
- С.В.Панюкованинг фикрича, ЭТР таълим олувчиларнинг ўқишга бўлган мотивацияни оширишга хизмат қилади ва қуйидаги дидактик масалаларни ечиш имкониятларини яратиб беради [3]:
- фан бўйича базавий билимларни шакллантириш;
- ўзлаштирилган билимларни тизимлаштириш;
- компьютер технологияларидан фойдаланган ҳолда ўқув материаллари билан мустақил ишлаш кўникмаларини шакллантириш;
- ўз-ўзини назорат қилиш кўникмаларини шакллантириш;
- ўқишга ва танлаган касбига бўлган

мотивацияни ошириш;

- оралик ва якуний назоратга тайёрланишда ахборот манбаларидан фойдаланиш ҳамда ахборотларни мустақил равишда танлаш имкониятлари.

Кейинги йилларда Бухоро нефт ва газ саноати касб-хунар коллежи ҳамда Бухоро муҳандислик-технология институтининг “Касбий таълим” кафедраси ўқитувчилари ҳамкорлигида нефт ва газни қайта ишлаш технологиялари бўйича махсус фанлардан комплекс интерфаол электрон таълим ресурслари ишлаб чиқилди. Ишлаб чиқилган электрон ресурсларга қуйидагилар киради:

- ўқувчиларнинг мустақил ишларини бажариш бўйича электрон ўқув қўлланмалар;
- маъруза машғулотларига тегишли электрон ўқув-кўргазмали материаллар;
- индивидуал мустақил ишлар учун методик ишланмалар;
- ўқув дастурларида белгиланган машғулотлар бўйича интерфаол тематик модуллар, шу жумладан ўқувчилар билимини назорат қилиш учун тест топшириқлари.

Ўқувчиларда мустақил ишлаш кўникмаларни ривожлантириш мақсадида махсус фанлардан алоҳида ўқув модулларининг электрон версияларини ишлаб чиқиш ва уларни ахборот ташувчи воситалар асосида ўқувчиларга тарқатиш ҳамда таълим олувчиларга улардан масофадан туриб фойдаланиш имкониятлари яратилди. Ушбу электрон ресурслар ўқувчиларда янги ўқув материалларни мустақил ўзлаштириш кўникмаларини эгаллашга ва уларнинг касбий компетентлигини шакллантиришга хизмат қилади.

Коллеж ўқитувчилари “Ўзбекнефтваз” Акциядорлик жамиятининг “Инновацион ғояларни қўллаб-қувватлаш” бўлими

ҳамда “Нефт ва газ саноати Ўзбекистон илмий-муҳандислик жамияти” билан ҳамкорликда “Меҳнат муҳофазаси ва техника хавфсизлиги бўйича мультимедиа қўлланмалар тўплами”ни ишлаб чиқишга муваффақ бўлдилар (2-расм). Ушбу мультимедиа ресурслари Бухоро нефт ва газ саноати касб-хунар коллежи ўқувчиларининг “Меҳнат муҳофазаси ва техника хавфсизлиги” фанидан мустақил ишларини ташкил этишда, шунингдек Бухоро нефтни қайта ишлаш заводининг ўқув марказида самарали қўлланилиб келинмоқда.

Мультимедиа ресурсларнинг ҳар бир бўлими алоҳида модул сифатида ишлаб чиқилган бўлиб, уларда ўқувчи ҳамда электрон ресурс ўртасида интерфаол мулоқот ўрнатилган. Монитор экранида навигацион воситалар асосида (фойдаланувчи ва интерфейс) таълим олувчи ҳар бир модулга кириб, уни мустақил ўзлаштириш имкониятига эга бўлади.

Ишлаб чиқилган модулли мультимедиа ресурслар фойдаланувчи ва виртуал борлик орасидаги тесқари алоқанинг мавжудлиги ҳисобидан ахборот алоқадорлигининг интерфаол характерини таъминлайди ва фаол-фаолиятли ўқитиш формаларидан фойдаланиш ҳисобидан мустақил ижодий ишни такомиллаштириш имкониятларини яратади.

Шунингдек, ушбу электрон ресурслар мультимедиавийлик, интерфаоллик, универсаллик каби инновацион хусусиятларидан ташқари, моделлаштириш хусусиятига ҳам эга. “Меҳнат муҳофазаси ва техника хавфсизлиги” фанини мустақил ўзлаштиришда ЭТРларининг моделлаштириш имкониятлари алоҳида аҳамият касб этади. Чунки, объектлар ва жараёнларнинг моҳиятини таҳлил этиш, жиҳозларнинг муқобил иш режимларини техника хавфсизлиги қоидаларига мос равишда

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИАТЛАРИ

А.ХАСАНОВ

ТДПУ Ахборот технологиялар кафедраси мудири, PhD, доц. в.б.,

Ф.МИРЖАМОЛОВА

Сергели тумани 277-мактаб информатика ва ахборот технологиялари фани
ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада таълим тизимида электрон таълим ресурслари тушунчалари, хусусиятлари, функциялари, баҳолаш ва уларнинг ютуқлари ҳамда улардан фойдаланиш имкониятлари келтирилган.

Калит сўзлар: электрон таълим, компьютер технологиялари, рақамли таълим, ресурслар, функционал, коммуникатив, интерактив, ахборот-таълим, баҳолаш, тест, электрон дарслик, гиперматн ва моделлаштириш.

Аннотация. В этой статье описываются концепции, особенности, функции и преимущества использования электронных учебных ресурсов и доступа к образованию.

Ключевые слова: электронное образование, компьютерные технологии, цифровое образование, ресурсы, функциональные, коммуникативные, интерактивные, информационно-образовательные, оценка, тестирование, электронные учебники, гипертекст и моделирование.

Annotation. This article outlines the concepts, features, functions, and benefits of using electronic learning resources and access to education.

Key words: electronic education, computer technology, digital education, resources, functional, communicative, interactive, information-education, assessment, testing, electronic textbooks, hypermata and modeling.

Электрон таълим ресурслари – бу компьютер технологиялари асосида ишлаб чиқилган ва амалга оширилган ўқитиш воситаларини бирлаштирувчи энг умумий атамадир. Электрон таълим ресурсларининг хусусий ҳолати бўлган рақамли таълим ресурслари – бу рақамли технологиялар асосида яратилган ва амал қилган таълим ресурсларидир. Мазкур атамалар орасидаги фарқ принципиал бўлиб ҳисобланади, чунки рақамли технологиялар – бу бор-йўғи ахборотни ёзиб олиш ва қайта ишлаш усулидир. Ҳозирги вақтда булардан бошқа (квантли, лазерли ва ҳ.к.) тизимлар ишлаб чиқилмоқда. Шунинг учун электрон таълим ресурслари – технологиянинг бир қисмини эмас, балки унинг бутун бир соҳасини тавсифловчи энг умумий номланиши бўлиб саналади.

Электрон таълим ресурсларини таснифлаш ва уларнинг типологияси бўйи-

ча турли хил – мақсадли белгиси, ўқитиш тури, методик мақсади, функционал мақсади, дидактик мақсадлари ва машғулотларни ташкил этиш шакли ҳамда шу қабилар бўйича ёндашувлар мавжуддир. Таъкидлаб ўтиш жоизки, бу тарздаги таснифлашлар етарлича шартли хусусиятга эга бўлиб, улар технологияларнинг турли хил синфларида ўзаро кесишишлари ҳам мумкин. Функционал мақсадлари бўйича электрон ресурсларининг таснифига тўхталамиз.

Намойиш этувчи ресурслар – улар ўрганиладиган объектлар, ҳодисалар, жараёнларни визуаллаштиришга имкон беради, исталган таълим ахборотларини тўлиқ ҳолда яққол тасвирлашни таъминлайди.

Тренингли ресурслар – улар турли хилдаги малака ва кўникмаларни ҳосил қилиш, ўтилган мавзуни такрорлаш ва мустақамлаш учун мўлжалланади.

Диагностикаловчи ва тестдан ўтказув-

чи ресурслар – булар талабанинг билимлари, маҳорати, кўникмаларини баҳолайди, ўқитилганлик даражасини, шахсий сифатларнинг шаклланганлигини, интеллектуал ривожланиш даражасини белгилайди.

Назорат қилувчи ресурслар – ўқитиш натижаларини назорат (ўз-ўзини назорат) қилиш жараёнларини, ўқув материални эгаллаганлик даражаси белгиланишини автоматлаштиради.

Эксперт ресурслари – булар ўқув жараёни боришини бошқаради, фойдаланувчи ва ўқитиш тизими ўртасида ўқув вазифаларини бажаришда мулоқотни ташкил этади.

Коммуникатив ресурслар – булар локал ва глобал тармоқларда исталган ахборотни олиш имкониятини, ўқув жараёни субъектларини узоқ масофалардан туриб интерактив ўзаро алоқасини таъминлайди.

Ҳисоблаш ресурслари – кўриб чиқилаётган жараёнлар ва ҳодисалардаги ўқув тажрибалари, ҳисоб-китоблар, ўлчовларни қайта ишлаш жараёнини автоматлаштиради.

Сервис ресурслари – булар фойдаланувчининг компьютерда ишлаш қулайлиги ва хавфсизлигини таъминлайди.

Ҳордиқ чиқариш ресурслари – булар талабаларнинг шахсий ривожланиши ва тарбияланиши мақсадларида дам олиш вақтини ташкил этиш, синфдан ташқари ишлаш учун компьютер коммуникацияси воситалари ва компьютер ўйинларидир.

Электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш таълим муассасаларида масофавий ўқитишнинг деярли барча муаммоларини тўлиқ ҳал қилишга, модуллилик, интерфаоллик ҳамда вариативли каби тавсифлар ҳисобига психологик-педагогик хусусиятдаги муаммоларни ва методик таъминлаш муаммоларини ҳам сезиларли равишда муваффақиятли ҳал қилиши мумкин.

Талабаларнинг таълим олишига кўмаклашиш функцияси ва бу функцияларни

амалга оширишда электрон таълим ресурсларининг аҳамиятини кўриб чиқамиз:

ўқитувчи томонидан талаба ва ўқитувчининг ахборот оқимлари кесишмаси, талабаларнинг яширин тажрибасига таяниш, шунингдек, ўқув ва ижтимоий лойиҳаларда билимларнинг ўқув фанлараро интеграциялашуви асосида ўқув фани бўйича таълим мазмунининг танлаб олиниши. Электрон таълим ресурсларини яратиш мазмунни танлаб олиш босқичида ўқитувчи томонидан фойдаланиладиган ахборот манбалари доирасини кенгайтиришга имкон беради, бу талабаларнинг ахборот-таълим эҳтиёжларини тўлароқ қондиришга, ўқув фанлараро интеграциялашувни амалга оширишга ёрдам беради;

ўқитувчи томонидан нафақат ўқув фани мазмунини ўзлаштириш масалаларини ҳал қилувчи таълим технологияларини балки талабаларда компетентлиликнинг пайдо бўлишига ҳам ёрдам берувчи технологияларни ҳам танлаб олиш. Электрон таълим ресурслари турли хилдаги таълим технологияларининг қўлланилишини, анъанавий репродуктив технологияларни қўллаш мумкин бўлмайдиган ва методик жиҳатдан асоссиз бўлиб қоладиган вазиятни ҳам келтириб чиқаради. Электрон таълим ресурслари билан ўқув фаолияти кўпроқ даражада мустақил ишлашга ва мустақил таълим олишга йўналтирилади, бу талабаларда компетентлиликларнинг шаклланишига кўмаклашади, замонавий таълим технологияларини қўллаш билан эса бу жараён яққол ифодаланадиган мақсадга қаратилган хусусиятдаги жараёнга айланади;

ўқитувчи томонидан ижтимоий-маданий муҳитнинг бир тури сифатида олиб қараладиган ва муносабатларининг келишилганлигидан талабаларининг таълим олиши макони ва реал шарт-шароитлари яратиладиган очиқ ахборот-таълим муҳитининг шакллантирилиши;

очиқ ўқув фани муҳити таълим муасса-

саси талабаларида ўқув фани бўйича билимлар реал “ҳаётий муаммолар”ни ҳал қилиш учун асосга айланадиган компетентлиликларнинг юзага келиши ва намоён бўлишига ёрдам беради.

Таълим муассасаларида талабалар билимини баҳолаш ва уларнинг ютуқларини ҳисобга олишдаги турли хил усулларни, ўз-ўзини баҳолашга асосланадиган ҳар хил баҳолаш шакллари танаб олиш имконияти. Электрон таълим ресурсларида талабаларни баҳолаш ва уларнинг ютуқларини ҳисобга олишда энг аввало, талабаларнинг ҳар хил типдаги амалий ва назорат топшириқларини бажаришда эришган натижаларни қайд этиш ҳисобига янги имкониятлар юзага чиқарилган.

Тест топшириқларининг турли-туманлиги ўқитувчига индивидуаллаштирилган назорат тизимини лойиҳалаштириш имконини беради. Электрон таълим ресурслари асосига киритилган ўз-ўзини текшириш имкониятлари талабаларда ўз-ўзини назорат қилиш ва мустақил таълим олиш кўникмаларини шакллантиришга ёрдам беради.

Электрон таълим ресурслари ахборот-таълим муҳитининг энг қимматли таркибий қисмларидан бири бўлиб саналади. Айнан таълим ресурсларида ўқув жараёнининг мазмуний таркибий қисми концентрациялашади. Электрон таълим ресурсларининг ўқув жараёнидаги аҳамияти одатдаги қоғозли қўлланмаларга қараганда сезиларли равишда катта, чунки янги таълим технологиялари мустақил тайёргарликнинг улуши ортиши ҳисобига ўқитувчи ва талабанинг персонал алоқалари қисқаришини кўзда тутлади.

Электрон дарсликлар ахборот-таълим муҳитининг асоси бўлиб ҳисобланади. Уларда таълим олиш учун зарур бўлган материаллар концентрациялашади. Электрон дарсликларнинг асосий сифатлари бўлиб қуйидагилар саналади:

материални баён қилиш тўлиқлиги ва

узлуксизлиги;

замонавий ахборот воситаларидан фойдаланиш билан янги дидактик иш схемаларининг юзага чиқарилиши;

мультимедиа технологияларидан мажмуавий фойдаланиш, навигацион имкониятлар. Электрон дарсликнинг юқори сифати ҳақида (яққол кўриниб турадиган мазмуний таркибидан ташқари) унинг қоғозли форматга ўтказилишида ўзининг дидактик хоссаларини йўқотилишига гувоҳ бўлиши мумкин.

Тест топшириқларидан ўтказиш тизими. Билим, маҳорат ва кўникмалар даражаларини назорат қилишнинг дастурий воситалари талабанинг билимлари сифатини баҳолаш жараёнини автоматлаштиради. Тест топшириқларидан ўтказиш тизими таълим тизимида анча даврлардан бери қўлланилади. Бироқ шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, олинган билимларни баҳолаш жараёнида ўқитувчи ва талабанинг ўзаро ҳаракатларини моделлаштириш – ахборот нуқтаи-назаридан жуда нозик бўлган ишдир. Кўплаб вазиятларда уни энг замонавий ахборот технологияларидан, сунъий интеллект методларидан фойдаланмасдан туриб сифатли тарзда амалга ошириш мумкин эмас. Масалан, математика бўйича интерфаол тест тизими талабанинг жавоби мантиғини кузатиб бориши, шунингдек, ўрганилаётган ўқув фани бўйича таянч билимлар базасига асосланиши лозим. Мана шундай тизимларни ишлаб чиқиш сезиларли миқёсдаги меҳнат, вақт ва молиявий сарф-харажатларни талаб қилади. Бахтимизга, мана шундай мураккаб технологияларни қўллаш ҳар доим ҳам талаб қилинавермайди.

Ахборот-излаш маълумотли тизимлар талабаларнинг мустақил ишлашларини қўллаб-қувватлаш учун мўлжалланган. Улар асосий саволлар, сўровлар ва шу кабилар бўйича излаб топиш орқали ахборотларнинг керакли блокларига бевосита

кириш имкониятлари билан дарсликлардаги материалларни мунтазам ва кетма-кетликда баён қилишни тўлдириб борадилар. Маълумотлар тизими билимлар базаси билан иш юритиб, улардаги ахборотлар қоидага кўра, дарахтли шаклда, гиперматнли форматда, маълумотларнинг реляцион базалари кўринишида ташкил этилган. Ривожланган ахборот-маълумотларни излаш тизимлари фойдаланувчига бой сервис имкониятларини тақдим этиши, масалан, динамик каталогларни яратиш, ахборотларни профиллаштириш (“сиқиб чиқаришлар”ни амалга ошириш) ва шу каби имкониятларни бериши мумкин. Энг такомиллашган маълумотлар тизимлари ўзларини худди сунъий интеллект технологияларини қўллаш билан амалга ошириладиган экспертли тизимлар сифатида тутиши мумкин.

Касбий фаолиятни автоматлаштириш воситалари шунингдек, ўргатувчи электрон ресурслар сифатида ўртага чиқиши мумкин. Электрон ресурсларнинг мана шундай типдаги ўзига хосликлар қоидага кўра, таълим соҳасидан ташқарида ишлаб чиқилган ресурсларни киритиш лозим бўлиб, бу ресурслар ўқитиш жараёнида фойдаланиш учун тайёр ҳолатда бўлади ва фақатгина методик тайёргарлик кўрилишини талаб қилади. Мазкур типдаги электрон ресурслар айниқса, информатикани ўқитишда кенг тарқалган: талабалар шундай дастурий муҳитларда, маълумотлар базасини бошқаришнинг шундай тизимларида ишлайдиларки, бунда улар кейинчалик ўз касбий фаолиятларида худди шундай шароитларга дуч келадилар.

Умумий фойдаланишдаги сервисли дастурий воситалар – бу категорияга ўқув жараёнининг майда ишларини автоматлаштирувчи сервис воситалари киритилади. Бу воситаларни қўллаш соҳаси турли хилда бўлиши мумкин: майда ишларни автоматлаштириш, ўқув ҳужжатларини расмийлаштириш, тажрибавий тадқиқотлар маъ-

лумотларини қайта ишлаш ва шу кабилар.

Мажмуавий ўқитиш дастурлари ҳар бири санаб ўтилган типлардан бирига тегишли бўладиган компонентлардан иборатдир. Электрон таълим муҳитларида ўқитиш жараёнини моделлаштириш ўз моҳиятига кўра ўқитувчи ва талаба фаолиятини моделлаштириш бўлиб ҳисобланади. Анъанавий ўқитиш жараёнига мослик даражаси бўйича ўқув ресурсларининг “жавобни танла” типдаги содда тест дастурларидан тортиб то нозик интеллектуал тизимларгача бўлган иерархиясини тузиш мумкин. У ёки бу таълим жараёнини амалга оширишда моделлаштиришнинг даражасини тўғри танлаш муҳим методологик момент саналиб, бу ресурслардан фойдаланишнинг адекватлиги ва самарадорлигини, шунингдек, уларни ишлаб чиқиш жараёнидаги сифат нисбатининг оптималлаштирилишини таъминлашга имкон беради.

Электрон таълим ресурслари орқали ўқув жараёнини моделлаштириш ва автоматлаштириш ҳозирги кунларда кенг ишлаб чиқилмоқда. Бу соҳа барқарорлашиши, етарлича миқдордаги ғоялар, тажриба, дидактик ва технологик ютуқлар билан бойитилиши учун ҳали сезиларли кўламдаги интеллектуал, меҳнат ва молиявий инвестициялар ҳамда вақт зарур бўлади.

Электрон таълим ресурсларини таснифлаш ва уларнинг типологияси бўйича турли хил – мақсадли белгиси, ўқитиш типи, методик мақсади, функционал мақсади, дидактик мақсадлари ва машғулотларни ташкил этиш шакли ҳамда шу кабилар бўйича ёндашувлар мавжуддир.

Электрон таълим ресурсларидаги мавжуд ахборотларнинг фойдалилиги шу билан белгиланадики, бунда ахборотни олувчига ўқув мақсадларига эришишни қай даражада таъминлай олиши асосий жиҳат бўлиб саналади. Мазкур хусусият миқдорий ўлчам билан боғлиқдир, чунки, номаълумлик даражасининг олиб ташланганлиги

КАСБЛАРНИ ЎРГАТИШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ҲАМДА ПЕДАГОГЛАР ФАОЛИЯТИНИ РАҚАМЛАШТИРИШ

Х.ОФТОБХЎЖАЕВА

КХТТИРПКМО ва УҚТ институти катта ўқитувчиси,

А.АБРАЙҚУЛОВ

КХТТИРПКМО ва УҚТ институти бошқарма бошлиғи

Т.ХУДАЙБЕРГАНОВ

КХТТИРПКМО ва УҚТ институти инженер-программисти

Дунёда жадал суратларда ривожланиб бораётган технологиялар бизнинг ҳаётимизнинг ҳар бир бурчагига кириб бормоқда.

2030 йилга келиб инсоният рақамли дунёда фаолият кўрсатар экан, компьютерлар, интернет, мобиль телефонлар, алоқа, ижтимоий тармоқлар – буларнинг барчаси инсониятнинг доимий ҳаёт тарзига айланиб бормоқда. Инсонларнинг технология билан танишиши, мобиль алоқага ишониши ва оила, дўстлар билан алоқада бўлиш истаги яъни технологик инқилоб манзарасини халқ хўжалигининг барча соҳаларида ва кундалик ҳаётдаги эҳтиёжи табора ортиб бормоқда бу эса ўз навбатида таълимни рақамлаштириш яъни таълим берувчиларнинг таълим-тарбия бериш усуллари ва ўқитиш воситаларини ҳам ўзгартиришга олиб келади. Роботларнинг пайдо бўлиши, автоном транспорт, сунъий онг ва автоматлашган қурилмалар кундалик ҳаётга ва иш учун зарур бўлган кўникмаларга айланмоқда.

Бугунги кунда касб-ҳунар таълими тизимида электрон муҳитни вужудга келиши ва электрон ресурслар базасини яратилиши таълим соҳасининг ривожланишига олиб келади, чунки рақамлаштириш технологияси асосида ишлаб чиқариш жараёнлари автоматлаштирилмоқда ва роботлаштирилмоқда, натижада жаҳон бозорида ишлаб чиқариш маҳсулотларининг

сифатини сезиларли даражада кўтарилиши яъни саноатни рақамлаштирилиши ўз навбатида касб-ҳунар таълими тизимида рақамлаштирилган электрон таълим муҳитини яратишга таъсир этувчи омиллардан ҳисобланади. Бунинг учун касб-ҳунар таълими тизимида таълим жараёнларини рақамлаштиришда ижодий фикрловчи, таълимнинг замонавий метод ва технологияларини, аниқ амалий фаолият асосида педагогик жараённи мустақил лойиҳалаш ва режалаштириш усуллари электрон вариантларда қўллай оладиган педагоглар ва ишлаб чиқариш таълим усталарининг таркибини шакллантиришни талаб этади.

Ҳозирги кунда касб-ҳунар таълими тизимида таълим берувчиларга нисбатан самарали фаолиятини ташкил қилиш, ўқув, илмий ҳамда методик тадбирларни тўғри режалаштириши ва амалга ошириши, касбий педагогик маҳоратини узлуксиз ошириб боришда ўзгариб боровчи замонавий талабларга тезкор равишда мослашиб бориш каби талаблар қўйилмоқда. Бунинг учун ҳар бир касб-ҳунар таълими тизимида фаолият юритаётган педагог ва касбий таълим усталари креативлик сифатларига эга бўлиши уларда ўқув ва тарбия жараёнларини ташкил этишда инновацион ғояларни яратиш, бир қолипда фикрламаслик, ўзига хослик, ташаббускорлик, ноаниқликка тоқат қилмаслик каби фазилатларга эга бўлишлари, таълим

олувчиларнинг ўқув фаолиятини, шахсий сифатларини ривожлантиришга хизмат қиладиган инновацион ғояларни яратишда фаоллик кўрсатиш, илғор педагогик ютуқ ва тажрибаларни мустақил ўрганиш, шунингдек, ҳамкасблар билан педагогик ютуқлар хусусида доимий, изчил фикр алмашиш тажрибасига эга бўлиш лозим. Чунончи, педагог кадрларнинг таълим-тарбия жараёнларидаги рақобатбардошлигини унинг илғор таълим технологияларини ўзлаштириш қобилияти, ўзгарувчан ҳамда ошиб бораётган касбий талабларга мослаша олишига боғлиқ.

Бугунги кунда замонавий ахборот-коммуникация технологияларини педагогик фаолият ҳамда касбий компетентликнинг ажралмас қисми сифатида шакллантириш устувор йўналиш сифатида қаралмоқда. Шу сабабдан педагогларнинг касбий маълумотлар базаси ва таълим оловчилар билан ўқув мулоқотларини электрон ресурслар асосида ташкил этиш педагогик жиҳатдан муҳим вазифалар қаторига киради. Эндиликда касб-ҳунар таълими тизимида фаолият юритаётган педагог ва ишлаб чиқариш таълими усталарининг касбий компетентлиги ва креативлиги қуйидаги янги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларни шакллантирилишига қаратилиши лозим:

- ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда ўқув жараёнини ташкиллаштириш; матн, тасвир, овоз ва видео ахборотларидан фойдаланилган ҳолда мультимедиали иловаларни яратиш;
- мультимедиа дастурий воситаларидан фойдаланган ҳолда анимация яратиш;
- ахборот-коммуникация технологиялари, рақамлаштирилган технологиялардан фойдаланиш;
- электрон таълим воситаларидан фойдаланиш;

- электрон таълим учун муаллифлик воситаларини яратиш;
- ўқув жараёнини ахборот коммуникация технологияларини ўринли (мақсадли) қўллаган ҳолда ташкиллаштириш ва бошқариш;
- глобал тармоқлар орқали педагогик ҳамкорликни амалга оширишни;
- таълим сифатини таъминлаш имкониятини берувчи ахборот тизимларини ўқув жараёнига тадбиқ этиш;
- мультимедиа воситаларидан фойдаланишни билиш;
- видео, аудио, график, гиперматнли маълумотлар билан ишлаш;
- электрон ўқув режалаштириш ҳужжатлари, электрон ўқув методик мажмуа, электрон журнал, электрон хавфсизлик техникаси журналларини юритиш;
- электрон доскалардан самарали фойдаланишни;
- электрон тизимда баҳолашни, дастурлаштирилган ўқув модулларни яратиш ва улардан самарали фойдаланиш каби компетенцияларига эга бўлиши лозим.

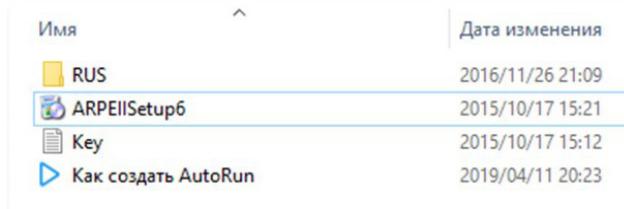
Бугунги кунда замонавий ахборот-коммуникация технологияларини ўқув жараёнга тадбиқ этиш юзасидан AutoRun Pro Enterprise II дастурида ишлашни тақдим этиш мумкин. Ушбу дастур Microsoft Windows операцион тизимида сақлаш воситаларида дастурлар ва дастурларни автоматик ишга тушириш ёки ўрнатиш учун мослашган. Дастур орқали ўқув машғулот учун зарур бўлган ўқув ахборот материаллари ва ўқитиш воситаларини тизимлаштириш имконини берувчи электрон таълим ресурсини яратишга хизмат қилади.

AutoRun Pro Enterprise II дастури бошқа дастурлардан қуйидаги афзаллиги билан фарқланади:

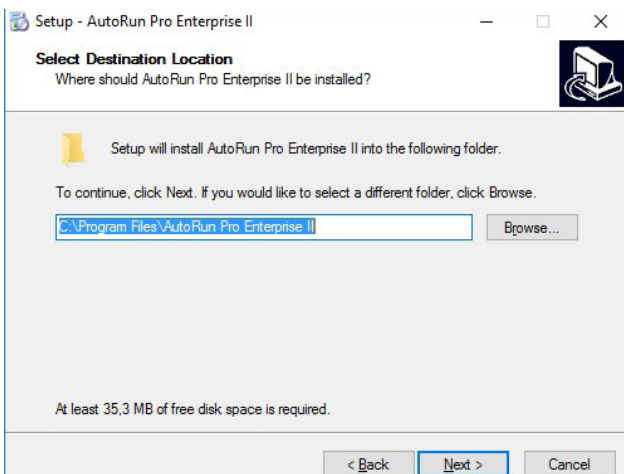
- дастур содда ва қулай, чуқур АКТ саводхонликни талаб қилмайди;
- ўқув материалларини жамлаш ва тизимлашган ҳолда ишлаш имконини беради;
- янги ва қўшимча маълумотларни киритиш, ахборотни бойитиб бориш, эскирган маълумотларни янгиси билан алмаштириш имкони мавжуд;
- исталган миқдорда саҳифа яратиш;
- дастур ёзилган дисклар учун автоматик соғламаларни яратиш имконияти;
- яратилган дастурий таъминотни ҳимоялаш имконияти.

AutoRun Pro Enterprise II дастури билан ишлаш икки босқич олиб борилади. Биринчи босқичда дастур интернет сайтларидан компьютерга юклаб олинади ва ўрнатилади. Қуйида келтирилган кетмакетлик асосида амалга оширилади:

ARPEIISetup.exe буйруғини босинг.

Очилган ойна дастурни компьютердаги локал дискга ўрнатиш танланади ва Next тугмаси босинг натижада дастур компьютерга ўрнатилади.

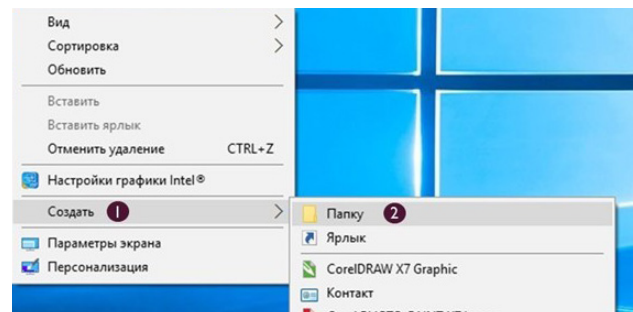

Дастур интерфейси сарлавҳа, бош меню, ҳужжатларни кўриш учун ишчи ойналар, тасвирларни редакторлаш учун бир нечта панеллар йиғиндисидан ташкил топган. Дастур ойнасининг марказидаги майдон иш жойи деб номланиб, ҳар бир ҳужжат учун янги саҳифа очилади.

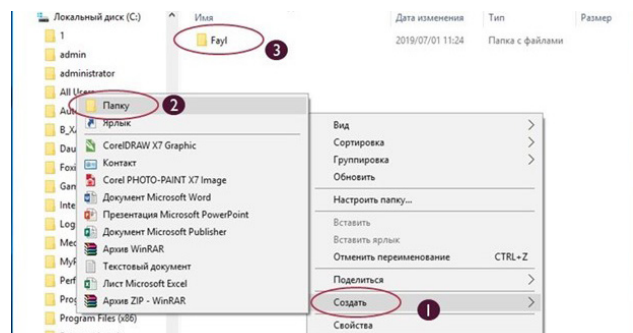
Масалан: AutoRun Pro Enterprise II дастурида модул яратиш:

AutoRun Pro Enterprise II дастурида модул яратиш учун маълумотлар базасини яратиш олиш керак. Базани яратиш учун янги каталог (папка) яратиш олинг (Создать папку). Каталогни номини киритиш учун яратилган папка устида сичқончанинг ўнг томонини босган ҳолда контекст меню орқали номини ўзгартириш (переименовать)ни босинг ва қайта номланг. Яратилган каталог номини “Модул яратиш” деб номланг.

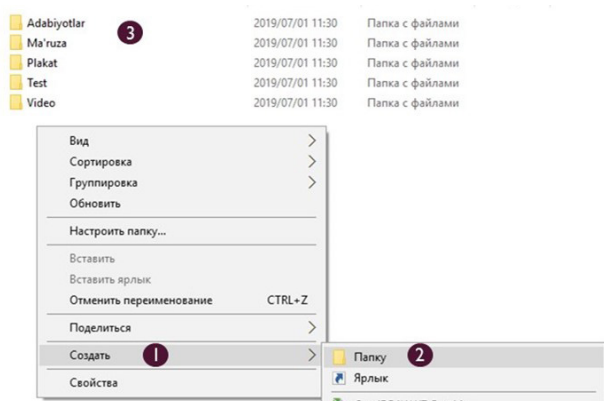
Яратилган каталогнинг ичида яна каталоглар яратинг.

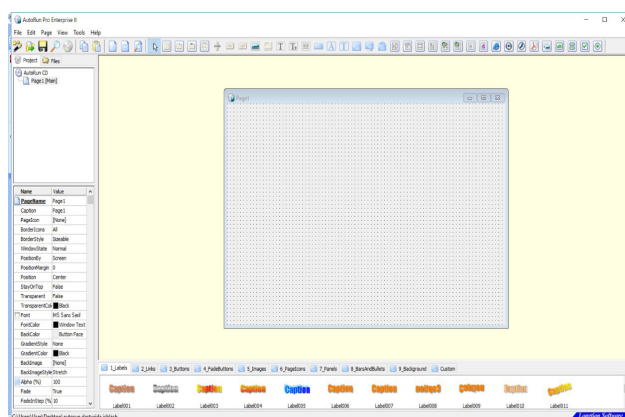
Каталог номини “Файл” деб номланг. Каталогни номини ўзгартириш учун яратилган папка устида сичқончанинг ўнг томонини босган ҳолда контекст менюнинг қайта номлаш (переименовать) буйруғи орқали бажарилади.

Файл каталогининг ичида ҳам яна каталог очилади. Унда яратилган каталоглар номланади. Бу каталогларни номланг масалан: маъруза, видео, тақдимот, тест, плакатлар ва ҳ.к. деб номлаб олинг. Яратилган каталогларни маълумотлар жойлаштириб бойитиб олиш мумкин. Бу маълумотлар *exe, doc, pdf, jpeg, avi, mp4, mp3, xml, rtf, html, gif ва ҳ.к. файллар тўплами бўлиши мумкин.

Дастурни ишга тушуриш учун AutoRun Pro Enterprise II.exe тугмаси босилади ва қуйидаги ойна ҳосил бўлади.

AutoRun Pro Enterprise II дастури интерфейси

AutoRun Pro Enterprise II дастури ишчи ҳолатига келтирилди (давоми, AutoRun Pro Enterprise II дастурида ишлаш тартиби журналнинг кейинги сонида берилади).

«АҚЛИ КОЛЛЕЖ» НИМА?

Ш.ШАРОФАДДИНОВ

**КХТТИРПКМО ва УҚТ институти директори ўринбосари,
А.АВЛИЯКУЛОВ п.ф.н.,доц., М.ШОРАХИМОВ ф-м.ф.н.,доц.,
Н.ХОДЖАЕВ т.ф.н.,доц.
КХТТИРПКМО ва УҚТ институти ўқитувчилари**

Президентимиз, Ҳукуматимиз томонидан Республикамизда аҳоли турмуш даражасини ошириш, фуқароларнинг долзарб муаммоларини ҳал этиш, ижтимоий инфратузилмани яхшилаш ва ҳудудларни ривожлантириш учун муносиб шарт-шароитлар яратиш борасида талай ишлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 18 январдаги “Ўзбекистон республикасида “Ақли шаҳар” технологияларини жорий этиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 48-сон қарорининг қабул қилиниши ҳам ана шу ишларнинг биридир. “Ақли шаҳар” технологияларини жорий этиш концепцияси таркибида “Ақли таълим” тамойили бўлиб, унда таълим тизимидаги бўлажак ўзгаришларни кўзда тутган таълимдаги инновацион муҳитни яратиш борасидаги амаллар дастури ётибди.

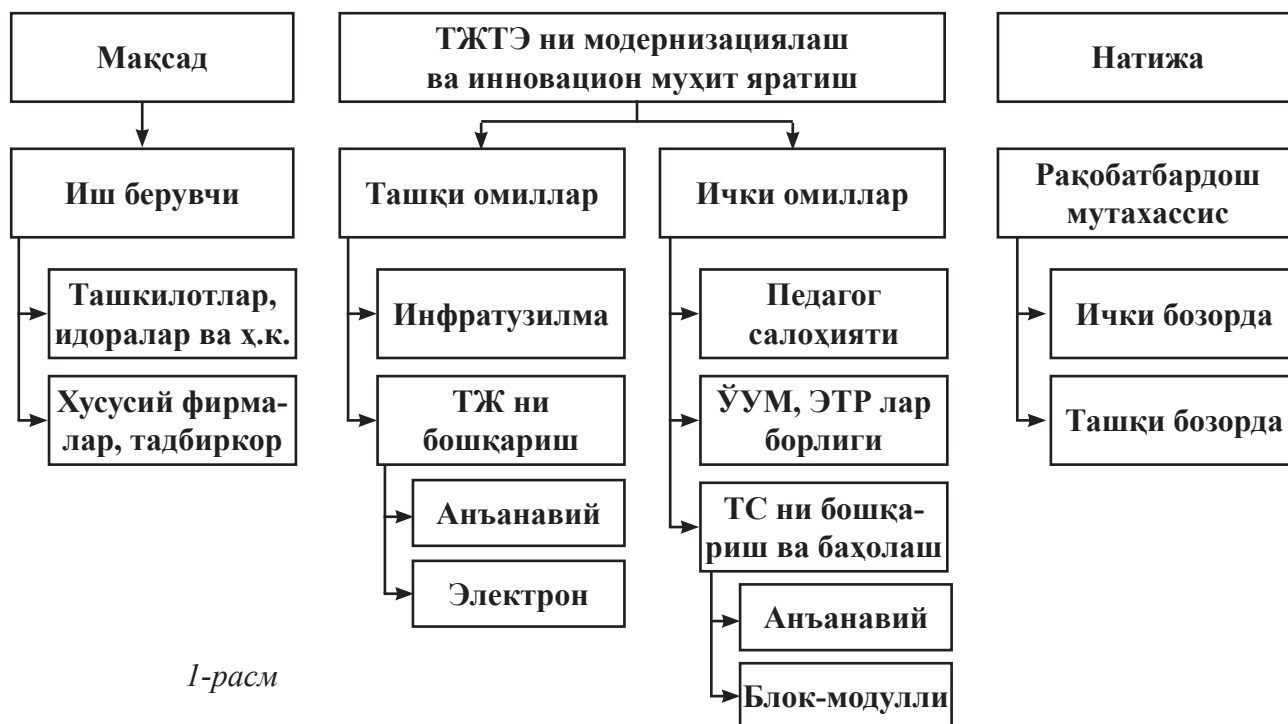
“Ақли таълим” – бу таълим онлайн-платформалар ва оммавий очик онлайн курслар тарзидаги технологик ечимлар тўпламини, виртуал реал ҳолат билан тўлдирилган илғор визуализация ва масофавий кириш технологиялари ва бошқаларни ўз ичига олган технологик ечимлар тўпамидир (1).

Албатта кутилаётган натижалар мамлакатимизнинг равнақи, халқимизнинг фаровонлиги йўлида амалга оширилаётган, таълим тизимида зудлик билан ўз ечимини кутаётган долзарб масалалардан биридир.

Шу боис, бугунги кундаги энг муҳим вазифалардан бири, таълим тизимида туб

ўзгаришлар яратишда инновацион технологияларни жадал суръатда татбиқ этиш, таълим сифатини жаҳон андозалари даражасига кўтариш, таълим муассасаларининг барча бўғинларидаги битирувчиларини рақобатбардош мутахассис, ўз Ватанига содиқ фарзандлар қилиб етказишда таълим-тарбияни замон талабларига жавоб берадиган босқичга кўтаришдан иборатдир.

Касб-ҳунар коллежида (КХК) таълим жараёнини ташкил этишда (ТЖТЭ) учрайдиган муаммолар ва уларни бартараф этишнинг баъзи усулларини кўриб чиқамиз. ТЖТЭ ни замон талабларига мос равишда ташкил этиш деганда, биз энг аввало, ўқув жараёнида янги педагогик технологияларни қўллаш мақсадида КХКнинг инфратузилмасини модернизациялаш, моддий-техник базасини фан-техиканинг янги ютуқларини қамраб олган инновацион технологиялар, машғулотларни ташкил этишда ахборот коммуникацион технологиялардан (АКТ) самарали фойдаланиш ва энг муҳими таълим сифатини (ТС) юксалтиришга қаратилган ўқув услубий мажмуалар (ЎУМ) ишлаб чиқилганлиги ва ўқувчиларнинг билим, кўникма, малакаларини (БКМ) объектив баҳолаш тизимини тушунамиз. Юқорида таълим жараёнини такомиллаштириш ва унинг сифатини юксалтиришда келтирилган омилларни ўзаро боғлиқлигини ва бир-бирига таъсир доирасини кўриб чиқамиз (1-расм).

1-расм

“Ақлли шаҳар” тўғрисида телевидение, оммавий ахборот воситаларида кенг кўламда тушунтириш ишлари олиб борилмоқда. “Ақлли коллеж” ўзи нима деган табиий саволга дарҳол жавоб бериш қийин бўлмагандай туюлади, аслида эса ушбу муаммо ташкилий, иқтисодий ва ижтимоий томондан мураккаб бўлиб унинг ечими заминидан ички ҳамда ташқи омиллар ётибди. КХК раҳбарияти олдида турган биринчи даражали муаммо, бу иш берувчининг талабига биноан ўқув дастурларини ишлаб чиқиш, уларга мувофиқ равишда ўқувчилар ва ўқитувчилар контингентини аниқлашдек мураккаб ижтимоий муаммо турибди. Демак КХКнинг келажакдаги фаолият йўналишининг вектори меҳнат бозори талабларидан келиб чиққан ҳолда белгиланади, бу эса ўз навбатида педагоглар ва таълим усталарининг компетенцияларига бўлган талаблар мезонини таҳлил қилиш ва қайта ишлаб чиқишга ундайди. Янги талаблар энди таълим жараёнини бошқаришда ҳам янгича усулларни талаб қилади, чунончи жадаллашган таълим жараёнини энди анъанавий усуллар билан

бошқариб бўлмайди, ўз-ўзидан янгича ёндашувларни – инновацион ёндашувларни қўллашни тақозо қилади. Электрон бошқарув тизими улардан бири бўлиб, у фақатгина электрон кундалик ва электрон турникет бўлибгина қолмай, балки бутун таълим жараёнини ўқув йилининг биринчи кунидан бошлаб то тамом бўлгунига қадар даврини қамраб олган бўлиши керак. Равшанки, бунда ўқувчилар ва ўқитувчи ходимлар давоматини мониторинг қилишдан ташқари ўқувчининг БКМ ларини ДТС талабларига жавоб берадиган узлуксиз назорат тизимида кузатиб бориш ва баҳолаш, педагог ходимларнинг фаолиятларини баҳолаш билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Ўқувчи энди мустақил ишлаши ва зарур кўникмаларни эгаллаши, педагог эса АКТ лардан самарали фойдаланиши учун ўз устида тинмай ишлаши, касбий маҳоратини ошириши, электрон таълим ресурсларидан (ЭТР) унумли ва самарали фойдалана билиши керак. КХК раҳбарияти ва педагоглари олдида турган ўта муҳим, ўта масъулиятли вазифа ўқувчилар билимини холисона объектив баҳолаш туриб-

ди, агар ушбу масала жаҳон андозаларига мос равишда ўз ечимини топмаса, барча қилинаётган саъй-ҳаракатларимизнинг самараси битирувчиларимизни нафақат ички бозорда, ҳаттоки ташқи бозорда ҳам ўз ўрнини топишларини кафолатлай олмайди. Шубҳасиз, ТСни баҳолашда янги ёндашувларни қўллаш зарур, бундай ёндашувлардан бири блок-модулли ўқитиш тамойилига асосланган бўлиб у ўқувчининг БКМ ларини узлуксиз равишда, бутун ўқиш даврида, объектив баҳолаш имконини беради, чунки бундай баҳолаш электрон тизимга таянган бўлади.

КХК олдида турган бош вазифа – кутилаётган натижа, яъни ички ҳамда ташқи меҳнат бозорида ўз ўрнини топиб кета оладиган рақобатбардош мутахассисни тайёрлашдан иборат олий мақсад турибди. Бундай мақсадга эришиш учун КХК бозор иктисодиёти шароитларида иш берувчи билан ҳамкорликда қабул квоталарини шакллантириши, буюртмачининг ўсиб бораётган талабларини қондириш мақсадида ўқув дастурларини ишлаб чиқиши, таълим шакли (кундузги, кечки, сиртки ва ҳ.к.) ва муддатларини белгилаши (6 ой, 1 йил, 1,5 йил ва ҳ.к.), КХК инфратузилмасини модернизациялаш (аудитория фонди, виртуал лаборатория ва устахоналар ва ҳ.к.), ЎУМ ни ишлаб чиқилган янги дастурлар асосида қайта ишлаб чиқиш ҳамда АРМ фондини ЭТРлар билан бойитиш, моддий-техник базасини замонавий фан-технологияларининг ютуқлари-

ни инобатга олган ҳолда мустаҳкамлаш ва қайта жиҳозлаш, педагоглар ва ишлаб чиқариш усталарининг салоҳиятини юксалтириш, энг муҳими таълим сифатини юксалтиришнинг ўта муҳим омили бўлган баҳолаш усулларининг инновацион усулларини жорий этиш. Бунга албатта бутун таълим жараёнини ташкил этишда юқорида келтирилган амаллардан ташқари ўқитиш жараёнини хорижий давлатлар ўқитиш тизимини ўрганиб, ундан бизнинг шароитларга мос моделини қўллаш, масалан, биринчи қадам сифатида блок-модулли ўқитиш тамойилига ўтиш, чунки бунда ўқувчиларнинг БКМ ларга бўлган иш берувчи ва ДТС ларга жавоб берадиган баҳолаш тизими холисона ва объектив кафолатланади, чунки бундай баҳолаш бутунлай электрон бошқарув тизимига таянган бўлади. Умуман модернизация, электрон бошқарув, инновацион ёндашув тизими тўғрисида сўз юритилганда таълим жараёнини электрон бошқарувга тўлиқ ўтказиш тушунилади. Зеро бундай инновацион ёндашувда таълим жараёнининг барча босқичлари, бўғинлари ва энг муҳими таълим сифатини баҳолаш электрон тарзда амалга оширилади. Хулоса қилиб айтганда “Ақлли коллеж”ни, таълим жараёни электрон бошқаруви амалга оширилган, педагогик жамоанинг новаторлик фазилатлари шакллантирилган ва ўқувчиларнинг мустақил билим олишлари учун барча шарт-шароитлар яратилган таълим муассасаси деб қараш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 18 январдаги “Ўзбекистон Республикасида «Ақлли шаҳар» технологияларини жорий этиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 48-сон қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.01.2019 й., 09/19/48/2509-сон.

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ИННОВАЦИОН БОШҚАРУВ

Н.ПУЛАТОВА

А.Авлоний номидаги ХТТРМХҚТ ва МОИ таянч докторанти

Аннотация. Ушбу мақолада умумтаълим мактабларида инновацион бошқарув ҳақида тушунча, педагогикада уни сифат жиҳатдан баҳолаш ва бошқарув ривожланиши самарадорлиги мезонлари, инновацион фаолият мақсадларининг интеграциялашганлиги, мактаб бошқаруви тамойиллар келтирилган.

Калит сўзлар: мактаб, инновация, бошқарув, педагогика, баҳолаш, мезон, интеграция, тамойил, янгилик, таълим, сифат, жамоа, фаолият.

Аннотация. В данной статье рассматриваются концепция инновационного менеджмента в общеобразовательных школах, его оценка качества в управлении, критерии эффективности управления, интеграция инновационной деятельности и принципы управления школой.

Ключевые слова: школа, инновации, менеджмент, педагогика, оценка, измерение, интеграция, принцип, инновации, образование, качество, деятельность.

Annotation. This article highlights the concept of innovation management in general education schools, its quality assessment in management, and criteria for the effectiveness of governance, the integration of innovative activities, and principles of school management.

Key words: school, Innovation, Management, Pedagogy, Evaluation, Measurement, Integration, Principle, Innovation, Education, Quality, Teamwork.

Инновацион жараёнларни бошқариш бўйича самарали фаолият деганда мактабда амалга оширилаётган янгиланишлар натижа-сида маълум вақт оралиғида қўлга киритилган инновацион фаолият натижалари ҳамда уларга сарфланган куч, маблағ, вақт, ресурс ва воситалар назарда тутилади.

Ҳозирга қадар таълим сифати кўрсаткичларини, мактаб ривожланиш имкониятларини аниқлашнинг мукамал мезонлари ишлаб чиқилмаганлиги боис, ҳар қандай мактаб бошқарувини сон жиҳатдан баҳолаб бўлмайди, бу жараён нисбий характер касб этишда давом этади. Бироқ педагогикада уни сифат жиҳатдан баҳолашнинг мезонлари мавжуд.

Мактабда потенциал тарзда ўзлаштирилиши кутилаётган янгиликлар тўғрисида педагогик жамоа аъзоларининг ахборотга эгалик даражаси.

Мактаб долзарб муаммоларини ажратиб кўрсатишнинг тўлиқлиги.

Мактабда инновацион фаолият умумий ва хусусий мақсадларини рационал саралаш: олдинга қўйилган мақсаднинг мактаб долзарб муаммоларини ҳал қилиш имкониятларига

максимал тарзда мувофиқлиги.

Мактабни ривожлантириш мақсадларининг интеграциялашганлиги: киритилаётган алоҳида олинган янгиликлар мақсадининг ўзаро ҳамда муштарак мақсадлар билан мутаносиблиги.

Режаларнинг ҳақиқатга яқинлиги: у ёки бу инновацион жараёнлар йўналишини зарур ресурс ва воситалар билан таъминлаш имконининг мавжудлиги, уларнинг асосланганлик даражаси.

Киритилаётган янгиликларни ўзлаштиришдан мактаб педагогик жамоасининг манфаатдорлиги.

Мактабда амалга оширилаётган инновацион жараёнларнинг мунтазам назорат қилиниш имконининг мавжудлиги.

Мактаб бошқаруви инновацион жараёнларини таҳлил қилиш мақсадида биз замонавий методологияда тавсия қилинадиган инновацияларни бошқариш, якуний натижалар энг эътиборли жиҳатларини ҳисобга оладиган «охиридан бошига» йўлини танладик [1]. Таҳлилга нисбатан бундай ёндашув жараённинг (натижалар ижобий ва салбий томонлари) мантиқий занжирини тузиш имконини бера-

ди. Мактаб бошқаруви ривожланиши самардорлигини биринчи мезон асосида кўриб чиқамиз.

Мактабда потенциал тарзда ўзлаштирилиши кутилаётган янгиликлар ва чекловлар тўғрисида педагогик жамоа аъзоларининг хабардорлик даражаси, биринчидан, мактабда инновацион жараёнларнинг объектив ва субъектив шарт-шароитлари қай даражада инobatга олиними; иккинчидан, педагогик жамоанинг мазкур шарт-шароитларни ўзлаштириш имкониятлари тўғрисидаги башорат характеридаги маълумотларга эгаллик даражаси; учинчидан, педагогик жамоанинг мактабни ривожлантириш йўллари ва восталарини ташувчи босма нашрлар, инсонлар, ахборот-техник тизим каби манбалардан фойдаланиш даражаси билан белгиланади.

Мактаб раҳбарлари ва педагог ходимлар билан ўтказилган сўровномалар натижаси бизга аксарият мактабларда муассасани янгилаш, бошқарув тизимини ривожлантиришнинг объектив ва субъектив жиҳатлари етарли даражада ҳисобга олинмаётганлигини, бу борадаги янгиликларни олиш ва амалиётга татбиқ қилиш даражасининг самарасиз йўллари-дан бораётганлигини, мукамал тизимнинг йўқлигини аниқлаш имконини берди.

Мактаблар ўз истиқбол ривожланиш мақсадларини шакллантиришда ҳар доим ҳам ижтимоий буюртма талабларидан келиб чиқармайди, бунинг бир қатор типик сабаблари мавжуд. Қуйида уларни санаб ўтамиз.

Мамлакатимизнинг аксарият вилоятларида мактаб таълимини башоратлаш ва ривожлантиришнинг маҳаллий кадриятлар, урф-одат, анъана ва шароитларни ҳисобга оладиган дастурлари мавжуд эмас. Шу боис ҳам кўпгина мактабларимизда мактабларни ривожлантириш ҳудудий бирлашмалари ёки хорижий мутахассислар томонидан ишлаб чиқилган лойиҳаларни таълим жараёнига олиб кириш ишлари даражаси жуда паст.

Айрим ўқув фанлари юзасидан ишлаб чиқилган ва амалиётга татбиқ этилган давлат таълим стандартларининг мазмуни қайта кўриб чиқишни талаб қилади. Мактаб компоненти таълим стандартларини лойиҳалашни

амалга оширишда педагоглар илмий асосланган методларга қараганда кўпроқ узоқ йиллар мобайнида тўплаган тажрибалари, маҳорати асосида интуицияларига таяниб иш кўрадилар.

Мактаб ўқитувчилари ва раҳбарлари жамоатчилик фикрини ўрганиш методларини яхши билмайдилар (мактаб томонидан кўрсатиладиган хизматларга асосий буюртмачилар фикрини билиш); шунингдек, мактаб бошқаруви билан юқори ташкилотлар томонидан кўп миқдорда янги меъёрий ҳужжатларнинг қабул қилиниши ҳам қайсидир маънода мактаб бошқарувида раҳбарлари эркинлигининг чекланишига, уларнинг вазифасига ижодий ёндашувининг пасайишига сабаб бўлаётганлиги ҳам сир эмас [2].

Жойлардаги ҳудудий таълим бошқармалари, илмий-услубий марказлар, методик кабинетларининг янги педагогик билимларни ёйишдаги нофаоллиги, иш усулларининг эскирганлиги, инновацион жараёнлардан ортдалиги.

Вилоят ва туманларимизда олимлар томонидан яратилган илмий ишланмалар, инновациялар мазмунига оид маълумотлар оқимини тартибга соладиган ахборот хизматларининг йўлга қўйилмаганлиги. Агар жойларда бу каби марказлар фаолияти йўлга қўйилган бўлса, уларнинг имконият даражасида самарали фаолиятининг йўлга қўйилмаганлиги.

Мактабларда мавжуд компьютер тармоқлари хизматларидан фойдаланиш даражасининг замон талаблари даражасида эмаслиги. Олимлар педагогик инновациялар тўғрисида компьютер тармоқлари асосида маълумот ва ахборотларни олиш алтернатив коммуникатив тизим, манбаларга нисбатан бир неча ўн баробар арзон ва қулай эканлигини аллақачон исботлашган. Бироқ ўқитувчилар ва мактаб раҳбарларининг компьютер саводхонлиги паст даражада эканлиги мактабларга билимли ЭҲМ оператори мутахассисларини жалб қилишни тақозо этмоқда.

Аксарият ривожланган мактабларда соғлиқни сақлаш муассасалари, тиббиёт ходимлари билан яқиндан муносабат ўрнатилмаган, мактаб ва ҳудудий ижтимоий-психологик

хизматлар ривожлантирилмаганлиги нафақат мактабни ривожлантириш борасидаги тўсиқларни кучайтириш, балки ўқувчилар саломатлигига ҳам жиддий путур етишига олиб келади. Кўплаб мактабларда инновацион жараёнларни кўллаб-қувватлаш ёки психолог, социолог каби махсус хизмат кўрсатадиган мутахассислар билан таъминлашга эътибор паст. Сўровнома олинган мактаб раҳбарларининг фақат 10% янгилик ва инновацияларни жорий этишга, 7% мутахассисларни жалб этиши, 83% бу фаолият билан умуман шуғулланмаганлигини билдиришди.

Аксарият мактабларда янгиликлар ғоя ва технологиялар банки (картотекаси) мавжуд эмас, бу эса мактабда мавжуд муаммоларни излаш, уларни бартараф этиш имкониятларини пасайтириб юборади, агар жамоада мавжуд муаммолар аниқланган тақдирда ҳам етарли шароитларнинг йўқлиги боис улар муаммолигича қолаверади ёки жамоа долзарб деб ҳисоблаган масалалар аллақачон ўз аҳамиятини йўқотган бўлади.

Кўплаб вазиятларда янги ғоялар объектив тарзда мавжуд бўлиб, субъектив тарзда мактабларда умуман мавжуд эмас (мактабларда улар хусусида ҳеч нарса билишмайди!). Инновацион таълим фаолиятидаги мазкур камчиликни енгиб ўтишда маҳаллий таълим ташкилотлари томонидан мактабларни ривожлантириш илғор тажрибалари педагогик-психологик маълумотлар банкини яратиш зарур [3]. Бироқ сўровнома олинган мактаб раҳбарларининг фикрича, туман халқ таълими бўлимларида мавжуд педагогик янгиликлар картотекаси умуман талаб даражасида эмас, яъни қониқарсиз ҳолатга келиб қолган ёки умуман йўқ.

Демак, киритилаётган янгиликларни ташкиллаштириш ва назорат қилишдаги бошқарув қарорлари рационал асосидан ажралади, натижада мактаб ички бошқарув тизими мавжуд ёки бўлғуси вазият, муаммоларни башорат қилиш ҳамда уларни бартараф этиш имкониятларини йўқотади. Бу, бир томондан, педагогика фанида ҳар бир алоҳида олинган мактаблар томонидан ўзлаштириладиган янгиликларни саралаш, баҳолаш жараёнлари ва

мезонларининг ишлаб чиқилмаганлиги, иккинчи томондан, аксарият мактаб раҳбарларида стратегик бошқарувга оид зарур билим, кўникма ва малакаларнинг йўқлиги билан изоҳланади.

Мактабларда инновацион жараёнларни самарали бошқаришнинг энг муҳим шартларидан бири мактабда инновацион фаолият мақсадларининг интеграциялашганлигидир. Бунинг учун қуйидагилар зарур:

- жорий этилаётган ҳар бир янгилик мактабни умумий ривожлантириш мақсадларига мослиги (ёки уларга қарама-қарши эмаслиги);
- инновацион фаолиятнинг ҳар бир субъекти бу мақсадларни мукамал билиши ва уларга таяниб иш кўриши. Бироқ биз юқорида таъкидлаган мактаблар ички бошқарувда гегемонлик қилаётган янгиликларни жорий этишга нисбатан тизимсиз ёндашув педагогик жамоа мақсадлари интеграциялашувига катта тўсиқлигича қолмоқда.

Мактабларда инновацион фаолият мақсадларининг интеграциялашмаганлиги ва нораціоналлиги мактаб ва унинг айрим участкаларини янгилаш дастурларига киритилган тадбирлар пухта ишланмаганлиги, улар орасидаги боғланиш, алоқаларнинг номуштақамлигига олиб келади. Аксарият ҳолларда уларнинг мувофиқлаштирилмаган ҳаракатлари, бир-биридан мустақиллиги ресурслар билан ёмон таъминланишга сабаб бўлади ҳамда мактабдаги инновацион фаолият режаларининг ҳақиқатдан йироқлашувига олиб келади [4]. Қайсики мактабларда истиқболни режалаштиришга яхлит тизим сифатида ёндашув мавжуд бўлиб, ресурслар тўғри тақсимланган, таълим субъектлари ўртасида фаолият тақсмоти яхши йўлга қўйилган бўлса, айнан шу мактабларда мазкур камчиликларни бошқарув дастурлари ёрдамида бартараф этиш мумкин бўлади.

Бутун мактаб жамоаси унинг фаолиятини янгилашдан манфаатдор бўлиши учун, биринчидан, янгиликларни жорий этишни режалаштириш ва ташкил қилишда уларнинг манфаатлари, қизиқиш, эҳтиёжлари инobatга олинган бўлиши, иккинчидан, агар кутилаётган натижа уларда инновацион жараён ишти-

рокчиларига айланишлари учун мотивация уйғота олиши шарт бўлади.

Мактабда инновацион фаолият моҳияти, таркиби, унинг ўрни, мақсадлари, аҳамиятига оид тадқиқотлар мактаб бошқарув тизими томонидан таъсирининг ҳажми ва характерини аниқлашга хизмат қилади.

Бунда инновацион жараёнлар бошқаруви таъсири муваффақиятли бўлиши учун мактаб ички бошқаруви қуйидаги тамойиллар асосига қурилиши лозим:

Инсонпарварлик тамойили, шахсга йўналтирилганлик, умуммактаб жамоаси аъзолари манфаатлари, эҳтиёжларини қаноатлантиришга йўналтирилган бўлиши;

кадриятлик тамойили, мактаб ишларининг маънавий асосларга таяниши (фалсафий, сиёсий, вазифавий, стратегик);

мактабни ривожлантириш мақсадлари, инновация субъектлари ва улар имкониятларини ҳисобга олиш ҳамда амалга ошириш тамойили;

жараёнларнинг мувофиқлаштирилиши ва динамикасини белгиловчи мактаб ҳаётининг фаолияти барқарорлиги тамойили;

мактаб муаммолари, улар қўламини, барта-раф этишнинг долзарблиги, педагогик жамоани сафарбар этиш асосларини аниқлашга қаратилган муаммолик тамойили;

мактабда мавжуд муаммоларни барча лаёқатли жамоа аъзолари ҳамда четдан дахлдор ташкилот ва шахсларни жалб қилган ҳолатда ечим топишга йўналтирилган ташқи муҳит таъсирларига очиклик-шаффофлик тамойили;

умуммактаб жамоаси барча аъзолари учун инновацион фаолиятнинг бориши,

унинг натижалари тўғрисидаги маълумот ва ахборотларни олиш эркинлиги тамойили;

мактабларни ривожлантириш умумий дастурини тайёрлаш ва амалга ошириш жараёнлари доирасида инновация субъектлари ҳаракат-фаолиятининг тизимлилик тамойили;

мактабни ўзгартириш ҳар бир босқичининг устувор йўналишларини белгилашда асосий бўғинни аниқлаш тамойили;

бошқарув фаолияти мазмунини аниқлаш, технологияларни танлашнинг концептуал ёндашувга асосланган бошқарув ҳаракатлари мукамаллиги, тизим ва тўлиқлиги тамойили;

алоҳида олинган бир мактаб бошқарув тизимини ривожлантиришда унинг шароитлари ва ўзигагина хос вазифаларини ҳал қилишга қаратилган манзилли йўналганлик тамойили;

мактаб жамоасини ривожлантиришнинг яқин келажакка мўлжалланган инновацион жараёнлари билан бошқарув таъсирчанлигининг мувофиқлиги тамойили.

Мактаб бошқарув моделига тизимли ёндашувда санаб ўтилган тамойиллар муассасанинг умумий бошқарув вазифаларини ҳал қилишда амалга оширилади.

Инновацион жараёнларни бошқариш оммавий амалиёти таҳлилларининг кўрсатишича, бошқарув фаолиятида ажратиб кўрсатилган тамойиллар асосан амалга оширилмасдан, эътироф этилган вазифалар амалдаги тизим томонидан бажарилмай келмоқда. Мазкур ҳолат мавжуд бошқарув моделларини жиддий реконструкция қилиш, уларни замонавий концептуал асосларга эга самарадор бошқарув моделлари билан алмаштиришни тақозо қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Кузькин Н.П. Инновации в управлении современной школой: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.П.Кузькин. - Саратов, 2004. -168 с.
2. Хасанов А.А., Мамаражабов О.Э. Фанлараро алоқадорликда ўқитишнинг инновацион методикаси // Таълим тизими бошқарув кадрларни тайёрлаш: муаммолар ва истиқболлар. Республика илмий-амалий анжуман материаллари. Тошкент, 2014 й. ТДПУ, 363-364 бет.
3. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика [Текст] / Хуторской А.В. - М. : Изд-во УНЦ ДО, 2005. - 222 с.
4. Hasanov A.A. Didactic Foundations of Interdisciplinary Connections at Subject Teaching / Eastern European Scientific Journal. Germany, 2018. №6, P.127-130.

ФИЗИКА ФАНИ ТЎГАРАК МАШҒУЛОТЛАРИДА МУҚОБИЛ ЭНЕРГИЯ МАНБАЛАРИ МАЗМУНИДАГИ БИЛИМЛАРНИ ЎҚИТИШДА ДИДАКТИК ТАМОЙИЛЛАРНИНГ УЗВИЙЛИГИ (академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари физика фани тўғарак машғулотлари мисолида)

У.Б.АБДИЕВ

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Термиз филиали, Илмий ишлар ва инновациялар бўйича директор ўринбосари, техника фанлари номзоди, доцент

Аннотация. Мақолада физикада муқобил энергия манбалари фундаментал ва амалий асосларини босқичма-босқич шакллантириш имкониятларига доир педагогик экспериментлар ва уларнинг натижалари келтирилган. Шунингдек, муқобил энергия манбалари мазмунидаги билимларни ўқитишда дидактик тамойилларнинг узвийлиги масалалари ҳам баён этилган.

Калит сўзлар: дидактик тамойиллар, педагогик маҳорат, таълимнинг узвийлиги, дарс ва унинг самарадорлиги, конструкция, энергия, тадқиқот, мактаб, академик лицей, муқобил энергия манбалари, ўқитиш технологияси, кўргазмали органайзерлар.

Аннотация. В статье приведены педагогические эксперименты по возможности поэтапного отказа от фундаментальных и практических принципов альтернативных источников энергии в физике и их результатов. Также описывается взаимозависимость дидактических принципов в обучении содержанию альтернативных источников энергии.

Ключевые слова: дидактические принципы, педагогические навыки, непрерывность образования, урок и эффективность, дизайн, энергетика, исследования, школа, академический лицей, альтернативные источники энергии, технология обучения, визуальные организаторы.

Annotation. The article presents pedagogical experiments on the possibility of phasing out the fundamental and practical principles of alternative energy sources in physics and their results. It also describes the interdependence of didactic principles in teaching the content of alternative energy sources.

Key words: didactic principles, pedagogical skills, continuity of education, lesson and efficiency, design, energy, research, school, academic lyceum, alternative sources of energy, technology of training, visual organizers.

Маълумки, муқобил энергия манбалари айрим турларидан инсоният жуда қадим замонлардан буён фойдаланиб келмоқда. Ҳозирги пайтга келиб энергия турларидан фойдаланиш бўйича жуда катта тажрибалар ва имкониятлар мавжуд бўлиб, уларнинг инсониятга ва табиатга нисбатан салбий ва ижобий томонлари аниқланган. Ҳозирда анъанавий ва муқобил энергия манбалари турлари мавжуд бўлиб, улардан иссиқлик ва электр манбаи сифатида жуда кенг соҳада фойдаланилмоқда.

Анъанавий энергия манбалари турларидан фойдаланиш оқибатида Ер атмосферасини захарли газлар ва чиқиндилар билан

зарарлаш даражаси кескин ортиб бормоқда. Шунинг учун муқобил ва қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш соҳасида жуда катта илмий ва амалий ишлар олиб борилмоқда. Муқобил энергия манбалари ичида энг самаралиси бу “Қуёш энергетикаси” ҳисобланади. Қуёш фотоэнергетикаси электр таъминотидан узилган тоғ, чўл ҳудудларида қўшимча энергия манбаи сифатида фойдаланилмоқда [1-2].

Физика фанини ўқитишда анъанавий ва муқобил энергия манбаларига доир фундаментал ва амалий тушунчалар, физик жараёнда энергия ҳосил бўлишининг қонуниятлари, уларни бошқариш ва самарадор-

ликни ошириш имкониятларига доир етар-лича билим, кўникма ва малакалар ҳосил қилиш давр талаби ҳисобланади. Узлуксиз таълим босқичларида физика фанини ўқитиш жараёнида муқобил энергия манбаларига доир билимларни шакллантиришда ўқитишнинг дидактик тамойиллари асо-

сий амалий аҳамият касб этади. Қуйидаги 1-жадвалда ўқитишнинг дидактик тамойиллари асосида муқобил энергия манбаларига доир билимларни физика таълимида шакллантиришнинг назарий ва амалий асослари келтирилган.

1-жадвал

Умумий ўрта таълим мактаблари физика таълими - узлуксиз физика таълимининг мактаб босқичида қуёш фотоэнергетика-

сига оид нисбатан соддарок, тушунарли мавзуларни ва мавзуларга тегишли асосий маълумотларни шакллантириш лозимдир.

Чунки, мактаб физика курси дастуридаги маълумотларни ўқувчилар етарлича ўзлаштиришларида уларнинг ёши, қобилияти ва синф босқичлари ҳисобга олинishi керак.

Мактаб физика курсида гелиотехника элементларига доир қисқача маълумотлар келтирилган. Бирок, бу маълумотлар ўқувчиларнинг ҳозирги замон куёш фотоэнергетикаси физикавий асослари бўйича билим, кўникма ва малакалар ҳосил қилишлари учун етарли эмас. Шунинг учун фақат физика дарсларида эмас, балки факультатив курсларда, тўгарак машғулотларида ва илмий семинарларда ҳам куёш фотоэнергетикаси элементар тушунчаларига доир мавзулар, машғулотлар олиб борилиши мақсадга мувофиқдир.

Фан ва техника янгиликлари мужасамлашган мавзулар асосида машғулотлар олиб боришда янги педагогик ва ахборот технологияларини қўллаш, шу билан бир қаторда иш ҳолатидаги қурилмалар ва уларнинг макетларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бу дарс самарадорлигини оширади, ҳамда ўқувчиларда мавзуда келтирилган янгиликлар бўйича жуда катта қизиқиш уйғотишга сабаб бўлади. Шунингдек, ўқитувчи куёш фотоэнергетикасига доир мавзуларнинг ҳар бири учун дарс технологик харитасини ишлаб чиқиши керак.

Ўқитувчи ўз педагогик маҳоратидан келиб чиқиб, ноанъанавий дарс метод ва усулларини танлаб дарс машғулотларини олиб боради. Бундан ташқари, куёш фотоэнергетикасига доир масалалар ва тест саволларининг янги вариантларини ишлаб чиқиб, дарс жараёнида улардан тарқатма, дидактик материаллар сифатида фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари физика таълими - узлуксиз таълимнинг бу босқичида ўқувчиларда касбий қизиқишлар, янгиликларга интилувчанлик анча фаол ҳолатда бўлади. Ноанъанавий

ва қайта тикланувчи энергия манбалари ичида энг самаралиси ҳисобланган куёш фотоэнергетикаси фундаментал ва амалий асосларини бу босқичда шакллантиришда кўшимча методик кўрсатма ва тавсиялар ишлаб чиқиш зарурияти мавжуддир. Чунки касбий фаолликни ошириш, бу соҳага қизиқтиришда, замонавий фан ва техника янгиликлари бўйича маълумотларни тўғридан-тўғри ўқувчиларга етказиш анча мураккаб ҳисобланади.

Дарс технологик хариталарини, ишланмаларни ишлаб чиқишда кўпроқ кўрғазмалилик, визуал воситалардан фойдаланиш катта ижобий натижаларга эришишга замин яратади. Шунингдек, ишчи ҳолатдаги макетлар, мини куёш фотоэлектрик қурилмалар (ҳеч бўлмаганда уларнинг электрон анимацион вариантлари) ва асбоблар, куёш батареялари ва элементлари намуналаридан дарс жараёнида фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Уларнинг ишлаш жараёнларини ўқувчилар ўз кўзлари билан кўришлари, бевосита уларнинг параметрларини ўлчаш ва ҳисоблаш жараёнларида иштирок этишлари, уларда бу соҳа бўйича керакли билим, кўникма ва малакалар ҳосил бўлишига сабаб бўлади.

Олий ўқув юртлари физика таълимида - куёш фотоэнергетикаси назарий ва амалий асосларини шакллантириш бўйича жуда кўп илмий-услубий, методик ишлар, қўлланмалар ва адабиётлар яратилган. Шундай бўлса-да, “Куёш фотоэнергетикаси” соҳасидаги илмий тадқиқот ишлари тўхтовсиз шиддат билан ривожланиб бормоқда. Янги маълумотлар, кашфиётлар, замонавий конструкциялар ишлаб чиқилмоқда. Куёш фотоэнергетикаси соҳаси бўйича бу янгиликларни, кашфиётларни олий ўқув юртлари физика таълими жараёнида шакллантириб боришда ҳам методик кўрсатмалар, тавсиялар, ишланмаларни доимий равишда янгилаб бориш фойдадан ҳоли эмас. Бунда илмий адабиётлар, интернет, илмий жур-

налларнинг ҳиссалари бекиёсдир.

Олий ўқув юртларида илмий изланишлар, лаборатория ишлари бажариш имкониятлари мавжудлиги туфайли бу соҳага талабаларни янада қизиқтириш, илмий тадқиқотларга жалб этиш мумкин. Шунингдек, олий ўқув юртларида физика ва энергетика йўналишлари бўйича таълим олаётган талабалар учун “Қуёш фотоэнергетикаси физикавий асослари”, “Гелиотехника ва ноанъанавий энергия манбалари”, “Ноанъанавий ва қайта тикланувчи энергия манбалари”, “Қўп қатламли қуёш элементлари”, “Қуёш фотоўзгартиргичлари ва уларнинг параметрларини ўлчаш усуллари” каби махсус курслар ва талаба танлов фанлари ўқитилмоқда. Олий ўқув юртларида “Қуёш энергетикаси муаммо ва ечимлари”, “Ноанъанавий ва қайта тикланувчи энергия манбалари замонавий конструкциялари”, “Ўзбекистонда қуёш энергетикасидан фойдаланишнинг техник имкониятлари” мавзуларида илмий-амалий семинарлар, баҳс-мунозара дарсларини ташкил этиш ҳам қуёш фотоэнергетикаси фундаментал ва амалий асосларини янада тўлиқроқ ўзлаштириш имкониятини беради.

Малака ошириш курслари физика таълими - қуёш фотоэнергетикаси замонавий асосларига доир маълумотлардан малака ошириш курсларидаги “Физика фанининг долзарб муаммолари” модулини ўқитишда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Малака ошириш курслари тингловчилари ўқитишнинг янги усул ва методларини мукамал эгаллашлари билан бир қаторда, асосий эътибор фан ва техниканинг сўнгги янгиликлари билан танишиш ҳисобланади. Улар қуёш фотоэнергетикаси соҳасидаги интернет, илмий ўқув адабиётлари, хориж ва республика илмий-услубий журналларидаги маълумотлар билан яқиндан танишишлари лозимдир. Мисол учун, қуёш фотоэнергетикасида қуёш элементлари ёки батареялари фойдали иш коэффициенти тушунчаси

муҳим аҳамият касб этади. Ҳолбуки, замонавий қўп қатламли қуёш фотоэлементлари фойдали иш коэффициенти ҳозирги пайтда 35-40% гача етказилган. Мавжуд ўқув-илмий адабиётлардаги бу миқдорий кўрсаткичларни ўқитувчи дарс жараёнида таққослаб келтириб ўтиши зарур.

Муқобил энергия манбалари турлари физикавий асосларини ўқувчиларга тўлиқ етарлича етказиш, уларда бу энергия манбаси турининг афзалликлари тўғрисида амалий билим ва қўникмалар ҳосил қилишда тўғарак машғулотларининг роли каттадир. Биз шундай машғулотларни “Ёш гелиотехниклар тўғарагида олиб бордик. Термиз давлат университети академик лицейи “Ёш гелиотехниклар” тўғараги ташкил этилиб, бу тўғаракда педагогик эксперимент олиб борилди ва уларнинг статистик натижалари таҳлил этилди. Академик лицейдаги аниқ фанлар йўналиши бўйича таълим олаётган тўғарак аъзолари ва синов гуруҳи сифатида 102-гуруҳи танлаб олинди. Танланган “Муқобил энергия манбалари турлари ва улардан фойдаланиш имкониятлари” мавзусига доир 1 жуфтлик тўғарак машғулоти технологик харитаси ишлаб чиқилди ва “Ёш гелиотехниклар” тўғарагида машғулоти олиб борилди. Дарсда кўрғазмали қуроллар ва воситалардан фойдаланиб, презентация ва анимациялар видеопроктор орқали кўрсатилди. Дарс машғулотида мунозарали маъруза методидан фойдаланилди. Шунингдек, анъанавий ва муқобил энергия манбаларини таққослаб тушунтиришда графикли органайзерлардан, Венн диаграммаси, Т жадвал, ФСМУ кабилардан самарали фойдаланилди. Муқобил энергия манбаларини ривожлантириш ва улардан барча соҳаларда фойдаланиш имкониятлари бўйича замонавий фан ва техника янгиликлари келтириб ўтилди. Анъанавий энергия манбалари камчиликлари, экологияга таъсири ва хом ашё маҳсулотларининг чекланганлиги тўғрисида ҳам қисқача асосий

ЁШЛАРДА ИНГЛИЗ ТИЛИГА ҚИЗИҚИШНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ ВА УНГА ДОИР МАШҚЛАР

Д.ДАДАЖОНОВА

Низомий номидаги ТДПУ катта ўқитувчиси

Аннотация. Ёшларда инглиз тилига қизиқишни ривожлантириш давр талаби. Мақолада ана шу ҳақида фикр юритилади ҳамда мавзуга оид машқлар тавсия этилади.

Калит сўзлар: имло, график, ёзув, малака, ёзма нутқ, баён, тасвирлаш, ҳикоя, иншо, хат ёзиш, реферат, аннотация.

Аннотация. В этой статье обсуждается вопрос развития изучения английского языка для молодого поколения является одним из обязательным требованием, также рекомендуются предметные упражнения.

Ключевые слова: правописание, график, письмо, умение, письменная речь, описание, иллюстрация, история, эссе, письмо, реферат, аннотация.

Annotation. This article discusses the development of learning English for the younger generation is one of the prerequisites, and substantive exercises are also recommended.

Key words: spelling, schedule, writing, skill, written speech, description, illustration, history, essay, writing, course work, abstract.

Ҳар томонлама юксакликка интилаётган жамиятда турмушга мослашган, таълим ва тарбия, касб-ҳунар дастурларини онгли равишда танлаш ва кейинчалик пухта ўзлаштириш учун ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий, психологик-педагогик шароитларни ярата оладиган, жамият, давлат, оила, Ватан олдида ўз масъулиятини ҳис эта оладиган фарзандларни тарбиялаш давр талабидан келиб чиққан заруратдир. Бу каби масъулиятли вазифани амалга оширишда оилада олиб бориладиган тарбиявий ишлар муҳим рол ўйнайди.

Ёшларни маънавий-ахлоқий, интеллектуал ва жисмоний жиҳатдан тарбиялашда оила, ота-оналар, жамоат ташкилотлари мақомлари, хайрия ва халқаро фондларнинг ролини кучайтириш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ҳамда уларни амалга ошириш лозимлиги қайд этилган бўлса, бутунжаҳон ҳамжамиятидан ўзига муносиб ўрин эгаллашга интилаётган мамлакатимиз учун хорижий тилларни билишнинг аҳамияти беқиёс.

Болаларнинг чет тилини ўрганишга қизиқишини ўстиришда ота-оналар олдида қатор вазифаларни бажариш туради. Назаримизда ҳар бир ота-она, энг аввало қуйидагиларга аҳамият бермоғи керак деб ўйлаймиз.

- оилада кундалик тартиб бўлиши, унга

қатъий амал қилиш;

- ота-она томонидан болаларни назорат қилиш;
- оила, мактаб, маҳалла ўртасидаги ҳамкорлик масалалари ҳам ота-оналарнинг диққат марказида туриши;
- оила даврасида ривожланган мамлакатлар ҳаёти, иқтисоди ва жамиятнинг ривожланишида хорижий тилни билишнинг аҳамияти ҳақида эркин суҳбатлар ташкил этиш, бу борада болаларнинг фикрини ҳам ўрганиш;
- боланинг қизиқиши, қайси тилга мойиллигини аниқлаб олиш;
- танлаган тилни ўрганишга оид адабиётлар билан таъминлаш;
- имконият бўлса, мутахассис маслаҳатини, ёрдамини ташкил этиш;

Замонавий чет тилларини ўқитиш методикасида «ёзув» ва «ёзма нутқ» тушунчалари фарқланади. Бундай фарқланиш ёзув механизмнинг ўзига хос хусусиятларига асосланади. Машҳур психолог Н.Н.Хинкиннинг фикрича ёзув механизми икки босқичдан:

1. Ҳарфлардан сўз ясаш;

2. Сўз ва сўз бирикмаларидан ёзма ахборотлар тизимидан ташкил топган.

Маълумки, ёзув механизми биринчи босқич асосида малака даражасига етказилиши

керак бўлган ёзув ва имлони эгаллаш, иккинчи босқич заминада эса фикрларини маълум ёзув коди асосида ва ёрдамида ифодалаш, яъни, нутқ кўникмасини эгаллаш ётади.

Ёзма нутқ фаолиятнинг ўзига хос тури бўлиб, у маълумотни ёзув орқали кодлашдан иборатдир.

Ўрта мактаб учун чет тиллари бўйича нашр қилинган деярли барча дастурларда ёзув ва ёзма нутқ мақсад сифатида эмас, балки таълим воситаси сифатида белгиланган.

Таълимнинг бошланғич босқичидаги асосий вазифа ёзувни ўрганишдан иборат, чунки бу даврда ҳуснихат кўникмалари ҳамда товуш-ҳарф мувофиқлиги билан боғлиқ бўлган кўникмалар таркиб топади. Бу кўникмалар ўқиш ва ёзма нутқнинг шаклланиши учун зарур шарт-шароитдир.

Ўқитишнинг ўрта босқичида ёзув устида олиб бориладиган иш янги тил материалнинг тўпланиши билан боғлиқ имло устидаги ишга кўчирилади. Шу билан бирга ёзма нутқ кўникмаларининг шаклланишига имкон берувчи восита сифатида ривожлантирилади.

Ниҳоят, таълимнинг юқори босқичида илгари эгаллаган ёзма нутқ кўникмалари оғзаки нутқнинг ҳам ривожланиши билан такомиллашиб боради. Янги тил материали билан боғлиқ ҳолда имло устида ишлаш ҳам давом эттирилади.

Ўқувчиларнинг тил устида мутақил иш олиб боришида, хусусан ўқилган матнлар юзасидан аннотациялар ёзиш ва режалар тузишда ёрдамчи воситага айланади.

Инглиз тилида ёзувни ўзлаштиришда тил ёки тайёрлов нутқ машқлари ва нутқ машқлари қўлланилади. Ҳарфлар, ҳарф бирикмалари, сўзлар ва сўз бирикмаларининг тўғри ёзилишини, сўзлардан жумлалар тузиш, матн устида ишлаганда эса уни қисқартириш, режа тузиб ёзишни ўргатадиган машқлар тил ёки тайёрлов машқлари дейилади.

Фикрни ёзма баён қилишга ўргатадиган машқлар нутқ машқлари ҳисобланади. Бундай машқларга баён, иншо ва чет эллик дўстига хат ёзиш, аннотация тузиб ёзишни кириштириш мумкин.

Республикамиз ривожланган мамлакатлар қаторидан ўзининг муносиб ўрнини топишида болаларимизни хорижий тилларни ўрганишга қизиқтириш муҳим ва долзарбдир.

Ўзбек ўқувчиларини чет тилига ўргатишда уларга ўқиш, ёзиш, сўзлаш ва тинглаш каби кўникмаларни шакллантириш билан бирга сўзнинг турли маъноларини тушунтириш орқали ўрганилаётган тилнинг жозибдорлигини кўрсатиб ўқувчиларга унга қизиқиш уйғотиш мумкин. Шу мақсадда дарс давомида турли грамматик ўйинлардан фойдаланиш яхши натижа беради.

Қуйида ана шундай ўйинлардан айримларининг тавсilotи хавола этилган.

«**Animal Habits**». Бу ўйин феълнинг Present Indefinite Tense замонини мустаҳкамлашда қўлланилади.

Ўқитувчи ёзув тахтасига бир ҳайвоннинг, масалан, қуённинг номини ёзади-ю ўқувчилар қуёнга хос бўлган хусусиятларни бирма-бир айтадилар.

Rabbit

It lives in a hole

It eats plants

It has a lot of babies

It runs very fast

It likes carrot and cabbage.

Ҳар бир тўғри жавобга бир очко берилади. Шундан сўнг бошқа ҳайвоннинг номи ёзилади ва ўйин қайтарилади. Ўйинда энг кўп очко тўплаган қатор ўқувчилари ғолиб бўладилар. Бу ўйинни бошқача ҳам ўтказиш мумкин, ўқувчилар номи тилга олинган ҳайвонга хос бўлган ҳаракатларни санаб чиқишади.

Масалан: Ўқитувчи: a frog

Ўқитувчи: a bird

Ўқитувчи: a frog jumps

Ўқитувчи: a bird flies

Ўқитувчи: a crocodile

Ўқитувчи: a rabbit

Ўқувчи: a crocodile swims

Ўқувчи: a rabbit runs [1, 161].

Ўқитувчи ўқувчидан ҳар куни ҳафтада, ойда, йилда бир марта қилинадиган ишнинг

АМАЛИЙ БЕЗАК САНЪАТИНИ ЎРГАТИШ ЖАРАЁНИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ИМКОНИАТЛАРИ

К.М.ГУЛЯМОВ

Т.Н.Қори Ниёзий номидаги ЎзПФИТИ докторанти (DSc), п.ф.н., доцент

Аннотация. Мақолада амалий безак санъатини ўргатиш жараёнида талабаларнинг касбий компетенцияларини шакллантириш учун зарур бўлган педагогик имкониятларни яратиш масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: педагогик имкониятлар, шарт-шароитлар, касбий компетенцияларни шакллантириш, талабалар, бўлажак амалий санъат ўқитувчилари, ўрганиш жараёни, амалий безак санъати.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы создания педагогических возможностей, необходимых для формирования профессиональной компетентности учащихся в процессе обучения декоративно-прикладному искусству.

Ключевые слова: педагогические возможности, условия, формирования профессиональной компетентности, студенты, будущие учителя прикладного искусства, процесс обучения, декоративно-прикладное искусство.

Annotation. The article deals with the creation of pedagogical opportunities necessary for the formation of professional competences of students in the process of teaching applied decorative art.

Key words: pedagogical opportunities, conditions, formation of professional competence, students, future teachers of applied arts, learning process, applied decorative art.

Кейинги йилларда мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналишларига ҳамда халқаро стандартлар талабларига мос келадиган олий таълим тизимини яратиш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Таълимнинг жаҳон стандартларига йўналтирилганлиги, амалда ишлай оладиган, касбий фаолият ва ижтимоий амалиёт шароитида муваффақиятли иш тажрибаси ва шахсий методларини қўллаш оладиган компетентли мутахассисларни тайёрлашни назарда тутди. Ҳозирги кунда касбий мослашиш, ўзини ўзи бошқариш ва такомиллаштиришга қодир бўлган ривожланган шахсни тайёрлаш жамият, давлатнинг эҳтиёжига айланиб бормоқда. Чунки ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжлар ижодкор, малакали ва рақобатдош мутахассисларга бўлган талаб кучайиб бораётганлигини кўрсатмоқда. Шу боис, амалий безак

санъатини ўргатиш жараёнида талабаларнинг касбий компетенцияларини шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитларини аниқлаш муаммоларини ўрганишга бағишланган тадқиқотлар таълимий илоҳатлар тизимидаги долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда.

Шу маънода амалий безак санъатини ўқитиш жараёнида талабаларнинг касбий компетенцияларини шакллантиришга ёрдам берадиган педагогик шарт-шароитларни аниқлаш ва тавсифлаш муҳим аҳамият касб этади.

Назарий усуллар, хусусан, амалий безак санъатини ўргатиш жараёнида талабаларнинг касбий компетенцияларини шакллантириш учун педагогик шарт-шароитларни аниқлашда илмий ва ўқув-методик адабиётларни таҳлил қилиниши соҳа амалиётидаги реал ҳолатни аниқлаш ҳамда жараёни такомиллаштириш истиқ-

болларини белгилаш имконини беради.

Олий таълим иш берувчилар томонидан малакали мутахассиснинг қобилиятига бир қатор талаблар қўяди: касбий функцияларни амалга ошириш; ишлаб чиқариш муҳотида билим ва кўникмаларни қўллашда мослашувчанлик ва мақсадга мувофиқ тарзда фаолият кўрсатиш ҳаракатланиш; фаолият йўналишига мос иш режасини тузиш; касбий компетенцияни такомиллаштириб бориш мақсадида ўз-ўзини тарбиялаш; жамоада ишлаш компетенциясига эга бўлиш ва ҳ.к. Шу муносабат билан битирувчиларни иш берувчиларнинг талаблари асосида касбий тайёрлаш бўйича таълим-тарбияни ташкил этишнинг педагогик имконият ва шарт-шароитлари қандай бўлиши керак, деган савол туғилади.

Замонавий битирувчига касбий компетенцияларни ўзлаштириш жуда муҳим ҳисобланади. Касбий компетенция – юқори малакали педагогик фаолият учун зарур бўладиган касбий билим ва кўникмалар, педагогик қобилиятлар ҳамда мулоқот услубининг шаклланган тизимидир. Бу эса битирувчиларнинг маълум бир ишни бажаришдаги касбий тайёргарлигининг тури ва даражасида намоён бўлади.

Ўқув жараёнида муайян педагогик шарт-шароитларни шакллантириш ҳар бир талабага касбий маҳоратини такомиллаштириш йўлида ўз шахсий намунасини яратиш имконини беради. Касбий компетенцияларни шакллантиришга ёрдам берадиган педагогик шарт-шароитларни аниқлаш учун биз унинг нимага қодирлигини билишимиз зарур. Педагогик шарт-шароитлар – педагогик фаолият давомида онгли равишда яратиладиган ҳамда зарур жараённинг энг самарали шаклланиши ва оқимини таъминлайдиган шарт-шароитлардир [1, 69 б].

Муаммога оид илмий-тадқиқот ишла-

рини танқидий ўрганиш ҳамда маҳаллий шароитда реал ҳолат учун оптимал ёндашув қўллаш муҳим аҳамият касб этади. Манбаларнинг таҳлилларидан маълум бўладики, тадқиқотчилар томонидан амалий безак санъатини ўрганиш жараёнида талабаларнинг касбий компетенцияларини шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитлари у ёки бу жиҳатдан очиб берилган. Жумладан, фалсафа (М.Каган, Г.Г.Шпет ва бошқалар), маданиятшунослик (И.Я.Богуславская, Я.Я.Мурзина, Н.А.Некрасова ва бошқалар) этнография (П.Г.Богатирев, Ю.В.Бромлей, А.М.Сагалаев, Н.Томилов ва бошқалар), санъатшунослик (И.М.Азимов, И.А.Ахроров, М.С.Булатов, Л.В.Миненко, А.С.Морозова, Г.А.Пугаченкова, Л.И.Ремпель, А.А.Хакимов, С.О.Хан-Магомедов ва бошқалар)ка оид илмий адабиётларда амалий безак санъати тадқиқотнинг предмети бўлиб хизмат қилган. С.Ф.Абдуллаев, И.В.Алексеева, А.А.Амануллаев, О.А.Арутуян, Б.Б.Байметов, С.С.Булатов, Ж.А.Дарменов, В.А.Мазур, И.М.Раджабов, Н.Б.Смирнова, М.В.Соколов, В.П.Строков Қ.Қ.Қосимов ва бошқаларнинг илмий ишларида худудий амалий безак санъатини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари тадқиқ этилган.

Сўнгги йилларда олиб борилган наққошлик (С.С.Булатов, Қ.Қ.Қосимов, К.М. Гулямов, Х.О.Йўлдошев ва бошқалар), ганчкорлик (А.А.Амануллаев, Н.Мансуров ва бошқалар), заргарлик (Д.А.Фахретдинова ва бошқалар), миниатюра (Ш.Шоёкубов ва бошқалар), тўқимачилик (Л.Б.Каршакова ва бошқалар), бадий ўймакорлик (Н.А.Аведова, Ф.Йўлдошев, А.С.Морозова ва бошқалар) илмий тадқиқот ишларида декоратив-амалий санъат турларидан фойдаланиш масалалари кўриб чиқилган бўлиб, бу тадқиқот ишлари, асосан санъатшунослик ёки амалий характерга эга. Шу боис муаммонинг муҳим жиҳати –

соҳанинг бўлажак мутахассисларини тайёрлашнинг педагогик шарт-шароитларини таъминлашнинг назарий асослари ҳамда амалий методик ечимлари тақдим этилмаган. Айни пайтда талабаларнинг касбий компетенцияларини шакллантиришнинг усул ва шакллари устида В.И.Байденко, Э.Ф.Зеер, И.А.Зимняя, А.К.Маркова, А.В.Хуторской каби олимлар тадқиқот ишлари олиб бораётганлигини эътироф этиш жоиз. Айниқса, К.Ж.Амиргазин, Н.В.Ефремичева, Л.В.Шокорова, А.С.Трофименко каби олимлар томонидан бу жараён бўлажак амалий санъат ўқитувчиларининг касбий-педагогик компетенцияларини шакллантириш нуқтаи назаридан кўриб чиқилган.

Ҳозирги вақтда олий таълимнинг компетентли мутахассислар тайёрлашга йўналтирилганлигини ҳисобга олган ҳолда касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандартларини жаҳон талаблари асосида шакллантириш, хусусан, ўрганилаётган соҳаларда мутахассисларнинг компетенциясини яқуний тизимлаштириш, компетенцияга асосланган таълим-тарбия талабларига мувофиқ ўқув дастур ва иш режаларини ишлаб чиқиш, бўлажак мутахассисларнинг касбий компетенцияларини изчил ва босқичма-босқич шаклланишини ҳисобга олган ҳолда таълим жараёнини режалаштириш ва ташкил этиш ҳамда ўқув-услубий мажмуаларни такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Замонавий таълимнинг асосий вазифаси мутахассисларни бевосита амалий фаолият учун тайёрлашдан иборат. Шунинг учун ўқув жараёнини шундай ташкил этиш керакки, қисқа вақт ичида таълим муассасаси битирувчисидан касбий фаолият муҳитига мослашиш имкони бўлсин. Касбий фаолиятга йўналтирилганлик замонавий олий таълимнинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Шунинг

учун ҳам замонавий иш берувчиларнинг ўз фаолиятининг бошидан ўзига юклатилган вазифаларни бекамикўст бажаришга қодир бўлган компетентли мутахассисга муҳтожлиги яққол сезилади [2, 16 б.].

Дастлабки кунлардан бошлаб ҳар бир талаба нафақат турли машғулотларда, балки, энг аввало, мустақил равишда амалга оширилиши зарур бўлган фаол ҳаёт тарзига ва таълим тизимида кечаётган жараёнларга мослашиши муҳимдир. Талабанинг таълим жараёнида нафақат ўқув дастурлари доирасидаги материалларни эгаллаши, балки ижодий мустақил иш кўникмаларига эга бўлиши унинг компетенциясининг муҳим таркибий компоненти ҳисобланади. Шунинг учун ҳам у ўқишнинг дастлабки кунларидан бошлаб мустақил ақлий иш услубини ўзлаштириши, онгли равишда ва қатъият билан ўз ижодий қобилиятини ривожлантириши зарур. Шундагина талаба ўзининг касбий маданиятини, муайян фаолиятига нисбатан нуқтаи назарини ва эътиқодини шакллантириши мумкин.

Мустақил бўлиш шахснинг ўзига хос хусусиятларидан бири бўлиб, у инсонларда дарҳол вужудга келмайди. У талабанинг ўзи устида мунтазам иш олиб бориш жараёнида аста-секин ортиб боради ва касбий маҳорат сифатида ривожланади. Талаба ўзида касбий компетенцияларни шакллантиришда тинглашни, маърузаларни конспект қилишни, тавсия этиладиган адабиётлар билан ишлашни, семинар, лаборатория, амалий машғулот ва имтиҳонларга тайёргарлик кўришни билиши зарур. Ўқув жараёни эса шунга мос педагогик шарт-шароитга эга бўлиши лозим. Натижада талабалар амалий безак санъати турларидан фойдаланиб, ижодий лойиҳаларни ишлаб чиқишни ўз ичига оладиган курс ва битирув малакавий ишларини бажариш компетенциясига эга бўлади [3, 19 б.].

Талабаларнинг бўлажак амалий санъ-

ат ўқитувчилари ҳамда халқ амалий санъати усталари бўлишини инобатга олган ҳолда, улар келгусидаги касбий фаолиятлари учун тажриба ва турли материалларни тўплашга эътибор қаратишлари лозим. Ушбу материалларга қуйидагилар киради:

– халқ ҳунармандчилигининг келиб чиқиш тарихи ва ривожланишининг назарий асослари; ҳунармандчиликни ривожлантириш борасида баракали ижодий фаолият юритган, ўзига хос мактаб яратган халқ усталари ҳақида маълумотлар; халқ усталари ижодининг методик асослари, жумладан халқ амалий безак санъатининг миллий-тарихий илдизлари; талабалар томонидан бажарилган безаклар, нақш композициялари, расмлар, қораламалар, ижодий ишланмалар, технологик схемалар, жадваллар, тестлар, ўрганилаётган муаммонинг асосий қоидалари бўйича кроссвордлар;

– ўрганилаётган муаммолар бўйича мустақил ижодий ишни: материалларни, замонавий амалий безак санъатининг янги технологияларини излаш, улар асосида талабаларнинг маҳорат дарсларини ташкил этишлари; дарс машғулотлари учун зарур бўлган ашёлар ва асбоб-ускуналар; буюмларни тайёрлашнинг методик асослари ва босқичлари бўйича кўрсатмалар; материаллар билан ишлашда дуч келадиган қийинчиликларни енгиб ўтиш бўйича талабаларнинг таклифлари; буюмнинг об-разини талқин қилишда намоён бўладиган ғоялар, ишланмалар; эскизлар, ижодий қораламалар, лойиҳалар;

– талабаларнинг танлов, фестивал, кўرғазма, конференция ва халқ амалий безак санъатига бағишланган турли тадбирларда иштирок этиши.

Амалий безак санъати бўйича тўпланган ўқув материалларидан фойдаланиш талабаларга ўзларининг ижодий салоҳиятларини ифода этиш, билимларни фа-

оллаштириш, ўқитиш самарадорлигини ошириш, вазифаларни бажаришда ўз-ўзини назорат қилишга ёрдам беради, мустақил фаолият доирасини кенгайтиради, ижодий, тадқиқот ишларига вақт ажратиш имконини беради.

Амалий безак санъатини ўқитиш жараёнида талабаларнинг касбий компетенцияларини шакллантиришнинг муҳим шартин юқори малакали профессор-ўқитувчиларнинг мавжудлиги ҳисобланади. Таълим-тарбия жараёнида ижодий натижага эришишда етакчи ўрин профессор-ўқитувчига берилади. Талабанинг кейинги фаолиятининг муваффақияти унинг ушбу жараёнида талаб даражасида ташкил этишга боғлиқ.

Ҳозирги кундаги таълим-тарбия – бу янгиланган, динамик жараён бўлиб, ўқитувчи самарали ўқитиши учун ўзи ҳам замонавий ўқитиш усулларини, ўқув жараёнини ташкил этишнинг янги шаклларини, янги технологияларни ўрганиши ва ўзининг касбий компетенциясини мунтазам ошириб бориши мақсадга мувофиқ. Шунуқтай назардан педагогик кадрларни ўзини-ўзи ўқитиш ва уларнинг тадқиқот фаолиятини раҳбарият томонидан қўллаб-қувватланиши талабаларга янада самарали таълим-тарбия бериш учун тегишли педагогик шарт-шароитларни яратишга ёрдам беради.

Соҳага оид илмий манбаларнинг таҳлиллари, қўлланилаётган ёндашувларни эътиборга олган ҳолда талабаларнинг касбий компетенцияларини шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитлари сифатида қуйидагиларни алоҳида таъкидлаш мумкин:

– талабаларнинг академик тайёргарлик жараёнини касбий фаолиятга яқинлаштириш, яъни амалиётга йўналтирилган ўрганиш жараёни;

– талабаларнинг кўрғазма, танлов,

МТМЛАРИДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ МАШҒУЛОТИНИ ЎТКАЗИШДА ҲАРАКАТЛИ ЎЙИНЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Д.ЮНУСОВА, М.ТОЖИБОЕВ

Низомий номидаги ТДПУ ўқитувчилари

Аннотация. Ушбу мақолада мактабгача ёшдаги, яъни 5-6 ёшли болаларни жисмоний тарбия машғулоти жараёнида турли ҳаракатли ўйинлар орқали жисмоний сифатлари, жисмоний тайёргарлиги, болалар ҳаракат фаолияти ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: мактабгача таълим, жисмоний ривожланиш, жисмоний тайёргарлик, машқлар, ўпканинг тириклик сифими, оёқ учида юриш, югуриш, сакраш, ҳаракатли ўйинлар.

Аннотация. В статье представлены исследования эффективности использования комплексов адаптированных подвижных игр для развития физических качеств у детей 5-6 лет.

Ключевые слова: дошкольное образование, физическая развития, физическая подготовка, дети, физические качества, подвижные игры, мяч, прыжок, 5-6 лет.

Annotation. The article presents a study of the effectiveness of the use of complexes of adapted mobile games for the development of physical qualities in children 5-6 years old.

Key words: children, physiological qualities, mobility games, ball, leap, 5-years old.

Мактабгача тарбия тизими жараёнига янгича ёндашиш, бола тарбиясидаги ўзбек халқининг миллий анъаналари, қадриятлари, халқ ижодиётининг ўзига хослиги, халқ педагогикасининг улкан тажрибаси ҳамда ўзига хос хусусиятлари, минтақа иқлим шароитлари боланинг жинси, ёш босқичлари, уларнинг анатомио-физиологик, психологик-гигиеник жиҳатлари, барча ижобий хусусиятларини ўзлаштиришни уйғунлаштириш масалалари алоҳида ўрин эгаллайди.

Охирги йилларда мактабгача ва мактаб ёшидаги болалар ўртасида жисмоний ривожланиш, жисмоний тайёргарлигини тарбиялаш, уларнинг жисмоний сифатлари, асосий ҳаракатларни ўргатиш бўйича методик тавсиялар бир қанча муаллифларнинг ишларида тавсия этилган.

Болалар ҳаётининг 5-6-йилларида ундаги ҳаракатлар янада аниқлашади, ўзаро ҳаракатларнинг мослашуви тикланади. 6-7 ёшли болалар серҳаракат бўладилар. Шунинг учун ўз ҳаракат аъзоларидан мохирлик билан фойдаланадилар. Уларнинг ҳаракатлари етарли даражада уйғунлашган ҳамда аниқ бўлади. Улар бу ҳаракатларни тева-

рак-атрофдаги шароитга қараб бир-бирига мувофиқлаштира оладилар [1,2]. Болаларда ҳаракат қилиб бораётган буюмлар ҳавода қандай жойлашганлигини, шу жумладан бир жойдан иккинчи жойга ўтаётган кишининг гавдаси қандай ҳолатда турганлигини фарқлай олиш имконияти ўсиб боради. Болалар шериклари югуриб бораётганда унинг гавдаси қай ҳолатда эканини, болалар мувозанат сақлаш машқини бажараётганда, велосипедда юриб кетаётганда ва ҳокказо ҳаракатларни бажариш жараёнида гавда аъзоларининг ўзаро нисбати қандай ўзгариб бориши ҳақида тушунтириб бера оладилар. Улар тезликни, ҳаракат йўналишининг маром ўзгаришларини фарқлай оладилар. Бола ҳаракатини изчиллик билан кузатиб (тарбиячининг ёрдами билан) ҳаракатнинг турли-туман босқичларини ажрата олади, ҳаракатнинг сифати ва миқдори натижаси учун бу босқичларнинг аҳамиятини тушунтиришга интилади. Улар ҳаракатлар тўғрисида аниқ-ёрқин тасаввур ҳосил қилишга ёрдам беради, мослик ва уйғунлик жиҳатдан мураккаб бўлган ҳаракатлар қондасини болалар томонидан ўзлаштиришга олиб келади.

Масалан, болалар югуриб келиб узунликка ва баландликка сакраб, оёқ учида югуриш чоғида бурилиш маҳоратини ва ҳоказоларни эгаллаб оладилар [3]. Мунтазам спорт билан шуғулланувчи болаларда асосий ҳаракатлар такомиллашади. Ҳаракатларнинг бола гавда тузилиши ва имкониятларига боғлиқ бўлган яккама-якка хусусиятлари аниқроқ намоён бўлади. Шу билан бирга болалар кўпроқ ҳаракатни бажаришда яхшироқ натижаларга эриша борадилар. Кейинчалик вазифаларни бажариш вақтида ирода сифатларини кўпроқ намоён қила бошлайдилар. Бунда шуни ҳисобга олиш керакки, боланинг яхши натижаларга эришишига интилиб қилган ҳаракатлари ҳамиша ҳам унинг имкониятларига мос келавермайди. Шунинг учун тарбиячи жуда хушёр, сезгир бўлиши ва меъёридан ортиқ зўриқишга йўл қўймаслиги керак. Тананинг айрим қисмларида: масалан бош, оёқ, қўл бўғинлари ҳамда бармоқлар ва бошқаларнинг ҳаракатини мақсадга мувофиқ такомиллаштириб бориш қобилияти жадал суръатда ривожлана бошлайди. Болаларда чаққонлик билан бажарилган, тез, меъёрадаги ҳаракатларга нисбатан эстетик муносабатда бўлиш одати аста-секин пайдо бўлади. Улар ўз ҳаракатларидаги гўзаллик ва мутаносибликнинг аҳамиятини чуқурроқ тушуна бошлайдилар. [2,4] Ҳаракат турларини танлашда болаларнинг ўз шахсий интилиши, қизиқишлари намоён бўла бошлайди. Айримларига кўпроқ югуриш ва сакраш ёқади, бошқалари эса арғамчида сакрашни, копток ўйнашни, футбол ўйинини яхши кўришади ва ҳ.к. Кўпинча қайси машқни чиройли, яхшироқ бажарсалар, болаларга кўпроқ ўшанга ўхшаш машқлар ёқади. Тарбиячи болаларнинг шахсий қизиқишларини қўллаб-қувватлаб, уларнинг ҳар томонлама ҳаракат тайёргарлигини кўзда тутувчи дастур мазмунини яхши ўзлаштириб олишини кузатиб бориши лозим.

Болалар ҳамжихатликда бажариладиган фаолиятда, айниқса, мусобақа аломатлари мавжуд бўлган ҳаракатли ўйинларда, улар

ўз ишларига ва ўртоқларининг ҳаракатларига баҳо беришга уриниб кўрадилар ҳамда жамоа манфаатларига мувофиқ келадиган хулқ-одоб йўлини топишга ҳаракат қиладилар. Бу эса болаларни фаол ҳаракат қилишга ўргатади.

Кейинги ўн йил давомида олинган маълумотлар шуни кўрсатадики, мактабгача ва мактаб ёшидаги бошланғич синф ўқувчиларининг жисмоний тайёргарлиги сустдир. Кўпгина олимларимизнинг фикрича (Т.С.Усмонхўжаев (1997), К.М.Махкамжонов, Ф.Н.Насриддинов, Л.Семенова (1996), И.В.Половцева (1990), Х.Б.Туленова (2000), М.И. Машарипова (2006), М.Боркошев (2009)) мактабга келадиган болалар етарли жисмонан тайёр эмас, МТМ ва оилада олган жисмоний тарбия бўйича ҳаракат малака ва кўникмалари дастур талабларига жавоб бермайди. Кун тартибда жисмоний машқлар машғулоти етарлича ўтказилмайди. [5,6,7]

Илмий тадқиқот ишимиз давомида олдимизга қўйилган мақсад ва вазифаларга асосан катта гуруҳ болалари билан жисмоний тарбия ўқув машғулотлари йил давомида олиб борилди. Машғулот учун умумий қабул қилинган кириш қисми (4-6 дақиқа), асосий қисм (18-20 дақиқа) ва якуний қисм (3-4 дақиқа)дан иборат бўлиб, машғулотнинг тайёрлов қисмида сафланиш, қайта сафланиш, юриш, югуриш машқлари, мураккаб бўлмаган ўйин топшириқлари берилди. Тарбиячи юриш ва югуриш машқларининг навбатлашиб туришига алоҳида аҳамият бериб, шу билан бирга уларнинг бир хилдалиги болаларни толиқтириб қўймаслиги, машқларнинг сифатини пасайтирмасликка алоҳида эътибор ажратдик. Машғулотнинг иккинчи қисмида умумривожлантирувчи машқларга, ҳаракатнинг асосий турларига ўргатилди, ҳаракатли ўйинлар ўтказилди.

Якуний қисмда юриш машқларидан, унча мураккаб бўлмаган ўйин вазифаларидан фойдаланилди.

Катта гуруҳда умумривожлантирувчи машқлар бутун тана аъзоларига, алоҳида му-

шак ва бўғин гуруҳларига мақсадни кўзлаган ҳолда таъсир кўрсатди, ҳаракатлар мувофиқлигини, фазода мўлжалга ола билишни яхшилашга ёрдам берди, юрак-қон томир ва нафас функцияларига ижобий таъсир кўрсатди.

Йил давомида болаларни жисмоний жиҳатдан гармоник ривожлантириш мақсадида ҳар бир ҳаракат тури бўйича тахминан бир хил миқдорда машқлар танланди.

Ҳар бир машғулотда ҳаракатнинг учта асосий тури бериб борилди. Бунда фақат ҳаракатларни бирга қўшиб бажариш эмас, балки ҳар бир турдаги машқни турли босқичларда: машқларни ўргатиш, такрорлаш ва мустақамлаш босқичларида ўргатиш вазифаси ҳам муҳимдир.

Яқуний қисмда болага қўзғалувчан ҳолатдан нисбатан тинч ҳолатга аста-секин ўтишни таъминлайдиган машқлар беришга имкон яратилди.

Илмий тадқиқот ишимиз давомида болаларнинг жисмоний ривожланиш натижаларини аниқлаш бўйича қуйидаги натижаларга эришдик:

Боғча ёшидаги болаларнинг жисмоний ривожланиши ёшдан-ёшга ошиб боради. Ўғил болаларнинг қўл кучи ва ўпкасининг тириклик сигимининг (ЎТС) энг юқори тезлиги 4,5-5 ёшида юқори бўлди. Масалан: бўйининг ўсиш тезлиги 6,2 см. оғирлиги эса 1,6 кг. ЎТС 100 л. Кўкрак қафаси кенглиги тинч турганда 1,9 см. нафас олганда 2,6 см. нафас чиқарган ҳолда 2,8 см. га ошди, қиз болаларда эса энг юқори ўсиш тезлиги 6 ёшда бўлиб, оғирлиги 1,9 кг. Қўл кучининг ўсиш тезлиги - чап қўл 0,2 кг. ўнг қўл кучи 0,5 кг. га ошди. Олиб борган тадқиқот ишларимиз натижалари бошқа адабиётлардаги олинган маълумотларга мос келади (1-жадвал).

1-жадвал

5-6 ёшли болаларнинг жисмоний ривожланиши

Ёши	Жинси	Оғирлиги (кг)	ЎТС (мл)	Бўйи (см)	Қўлининг кучи		Кўкрак қафас кенглиги		
					чап	ўнг	т.т	н.о	н.ч
5-ёш	Ў	18,7	830	110,3	6,6	7	61,8	64,6	59,7
	Қ	18,0	830	109,7	6,1	6,8	55	57,9	54
6-ёш	Ў	20,3	930	116,5	6,9	8	60,7	67,2	62,5
	Қ	19,9	930	113	6,3	7,3	56	59	54,7

Боғча ёшидаги болалар билан жисмоний тарбия машғулотида ўйин методидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Жисмоний тайёргарлик кўрсаткичларининг таҳлилига кўра маълум бўлдики, ўсиш тезлиги (темп) 4x10 м. га моксимон югуриш, турган жойидан узунликка сакраш, тўлдирма тўпни отиш, гавдани эгиш ва ёзишда ўсиш тезлиги анча юқори. Масалан, моксимон югуриш ўғил болаларда 2,9 сонияни ташкил қилса, қиз болаларда 2,5 сонияга фарқ қилади (2-жадвал).

Турган жойидан узунликка сакрашда ўсиш тезлиги: ўғил болаларда 12,1 см. қиз

болаларда эса 12,2 см. Тўлдирма тўпни отишда ўғил болаларда 12,6 см. га етди, қиз болалар эса 23,1 см. га эга бўлдилар.

Жисмоний тайёргарлик кўрсаткичининг таҳлили шуларни кўрсатдики, ҳар хил машқ турларида болаларнинг бажариш натижалари ҳар хил натижаларни кўрсатди. Мисол учун, 30 метрга югуришда, тўлдирма тўпни ўтирган ҳолда отишда, болаларга қараганда қиз болаларнинг кўрсатган натижалари юқоридир.

Организмга ҳар томонлама танлаб таъсир кўрсатувчи машқларнинг турли-туманлиги боғча болаларининг ёш ўзгаришига,

5-6 ёшли болалар жисмоний тайёргарлигини аниқлаш учун олинган тестлар натижалари

Ёши	Жинси	Юқори стартдан 30 м га югуриш (сония)	Моки- симон югуриш 4x10 м (сония)	Узунлик- ка сакраш жойида турган холда (сония)	Тўлдир. тўпни отиш (сония)	Гавдани эгиш ва ёзиш (сония)	Қумли хал.и ир.ш (метр)	Ўтирган холда олдинга энгашиш (см)
5	Ў	9,2	17,8	87,9	85,4	8,8	3,5	8,3
	Қ	9,8	18,3	84,7	74,1	6,7	3	8,9
6	Ў	8,9	14,9	100	98	18,5	4,5	8,7
	Қ	9,1	15,8	96,9	97,2	12,4	4	9,2
Ривож (темп) тезлиги	Ў	0,3	2,9	12,1	12,6	9,7	1	0,4
	Қ	0,7	2,5	12,2	23,1	5,7	1	0,3

соғлигига ва жисмоний тайёргарлигига, ривожланишига, жинсига қараб тузилмоғи керак. Боғча ёшидаги болаларнинг ҳар томонлама ривожланишига эътибор берар эканмиз, албатта, уларнинг ҳаракатларига, яъни оддий юриш, югуриш ўтириш, улоқтириш, тепиш, сакраш, тирмашиш каби ҳаракат малакаларини ҳисобга олиш керак. Бу ҳаракат малакалари болаларнинг кундалик ҳаракатларида сезилади. Саломатлик пойдеворини айнан ёшлик чоғидан кўрилиши керак. Саломатликка фаол ҳаракатнинг таъсири каттадир. Маълумки, бола катталарнинг, яъни ота-оналарнинг, тарбиячиларнинг бе-

восита таъсири натижасида, мустақил ҳаракат жараёнида ва уни қамраб олган муҳитдан оладиган ахборот таъсирида катта бўла бошлайди.

Шунинг учун ота-оналар болаларнинг кун тартибида ҳаракатнинг таъсири қанчалик катталигини ёдда тутишлари, имкон қадар фарзандига ҳаракат кўникмаларини тўғри ўргатиб боришлари, кўмаклашишлари лозим. Кунда ҳаракатда бўлган бола, яъни, ёш организм биологик жиҳатдан ҳаракатларга янада эҳтиёж сезади, бу эҳтиёжни қондириш учун эса ҳаракат фаолияти етарли бўлиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Шарипова Д.Ж., Семенова С.М ва бошқалар Кичкинтойларни гигиеник тарбиялаш. // Ўқув қўлланма. -Т.: 1997, 160 б.
2. Клинтон Ҳ. Бир болага етти маҳалла ота – она. // Ўқув қўлланма. -Т.: «Ўзбекистон», 1997. 20 б.
3. Расулова М ва бошқалар Учинчи минг йилликнинг боласи //Услужий қўлланма –Т.: 2000. 40 б.
4. Туленова Х.Б. “Мактабгача таълим муассасаларида болалар жисмоний тарбиясини такомиллаштириш” Автореф. дис... пед фан номзод. -Т.: 2001. –22 б
5. Усмонхўжаев Т.С., Мелиев Х.А. “Ҳаракатли ўйинлар”. // Ўқув қўлланма. – Т.: 1997, 150 б.
6. Усмонхўжаев Т.С. “1001 ўйин”. // Ўқув қўлланма. -Т.: 2000. – 200 б.
7. Усмонхўжаев Т.С., Мелиев Х.А. “Болаларнинг асосий ҳаракат фаолиятига оид машқлар ва уларни ўргатиш услубиети”. // Ўқув қўлланма. - Т.: 2004. – 22 б.
8. Миняев Б. Основы методики физического воспитания. М., «Высшая школа», 1999.
9. Morgunova I.I. Gimnastika va uni o'qitish metodikasi. Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma. «ILM ZIYO» Toshkent – 2011 y.
10. Сакун Э.И. Построение учебного процесса по физическому воспитанию студентов в вузе. М., «Дашков и К», 2009.
11. Сушко Г.К. Гимнастика и методика её преподавания Т.: ИLM ZIYO.-2012 г.
12. Фалин В. Основы юношеского спорта. М., «ФиС», 1999.

КИМЁ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА КИМЁВИЙ ТАЖРИФБАЛАРНИНГ ДИДАКТИК ВОСИТА СИФАТИДА ШАКЛЛАНИШИ

Г.КАДИРОВА

ҚХТТИРПКМО ва УҚТ институти таянч докторанти

Аннотация. Ушбу мақолада бир қатор тадқиқотчи-олимларнинг кимё ўқув фанини ўқитишнинг самарадорлигини оширишда тажрибалардан фойдаланишнинг зарурияти хусусидаги фикр-мулоҳазалари таҳлил қилинган. Шунингдек, таълим олувчининг ўзи томонидан бажариладиган тажрибаларнинг аҳамияти ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: кимёвий тажриба, экспериментал тажриба, амалий машғулоти, лаборатория машғулоти.

Аннотация. В этой статье рассматриваются взгляды ряда ученых-исследователей о необходимости использования опыта в повышении эффективности преподавания химии. Также высказано мнение о значимости экспериментов, осуществляемых самими обучающимся.

Ключевые слова: химический опыт, экспериментальный опыт, практические занятия, лабораторные занятия.

Annotation. This article discusses the views of a number of researchers on the need to use experience in improving the efficiency of teaching chemistry. It was also suggested that the experiments carried out by the students themselves are important.

Key words: chemical experience, experimental experience, practical classes, laboratory classes.

Табиий фанлар тизимида кимё фани ўзининг алоҳида ўрнига эга. У ўзининг назарий пойдевори бўлган атом назарияси орқали антик дунё материализми ва фалсафий мероси билан боғланади. Кимё фанининг ривожланишини мамлакат иқтисодиётини ривожланишига кўрсатадиган таъсири бекиёсдир. Чунончи, ер юзида, шу жумладан юртимизда аҳоли сони йилдан-йилга ошиб бормоқда. Бу эса бошқа фанлар қатори кимё фани олдига ҳам бир қатор муаммоли масалаларни кўймоқда. Жумладан: табиий захиралардан тежамкор ва оқилона фойдаланиш, кимёвий ишлаб чиқариш самарадорлигини кўтариш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда кимёвий ўғитлардан фойдаланишнинг хавфсиз ва табиий усулларини яратиш, ишлаб чиқариш жараёнининг экологик муҳитга салбий таъсирини камайтириш ва бошқалар.

Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш борасидаги Ҳаракатлар страте-

гиясида «кимё, математика, физика, биология, информатика каби муҳим ва талаб юқори бўлган фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш» устувор вазифа этиб белгиланган¹. Бу борада кимё фанини ўқитишнинг методик тузилмаси, ўқувчиларнинг инновацион ўқув фаолияти мазмуни, кимё фанидан лаборатория ва амалий машғулотларнинг ташкилий-педагогик босқичлари, мустақил ишларни бажаришга йўналтирилган ахборот-методик таъминотини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади

Мактаб таълими ривожланишининг замонавий босқичи ўқувчи шахси, фаол ўқув-билиш фаолияти асосида уни ҳар томонлама ривожлантиришга ўтиш билан тавсифланади. Мазкур ғояни ҳаётга татбиқ қилиш мактабда туб ислоҳотларни амалга ошириш, таълим мазмуни ва технология-

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда

ларини модернизациялаш билан боғлиқ. Таълим сифатини оширишга қаратилган жараёнларда педагогика тарихига назар солиш, тадқиқотчи олимларнинг таълимни ривожлантириш йўлида олиб борган энг самарали тадқиқотларини ўрганиш ва улардан замонавий таълим асосларини яратишда фойдаланиш лозим.

Замонавий мактаб ривожланишининг ҳозирги босқичида кимё фанига оид назарий билимларни муқобил таълим режалари асосида такомиллаштириш йўлида маълум ишлар амалга оширилди, бироқ ҳозирги глобаллашув даври кимёвий тажрибаларни, айниқса таълим олувчиларнинг ўзи томонидан мустақил йўлга қўйилиши ва ўтказилишини тақазо этувчи тажрибаларни такомиллаштиришни талаб этмоқда. Амалий лаборатория ишларини ўтказишнинг замонавий методикаларида тажрибанинг бу функциясини жорий этиш анча мураккаблашган. Шу билан бирга, ушбу билимлар билар бир қаторда ўқув жараёнига тадқиқотчилик характеридаги ишларни киритиш зарур бўлади.

Юқорида белгиланганлар умумий ўрта таълим мактабларида кимё курсини ўрганиш, нафақат назарий билимларни ўзлаштириш, балки уларни амалий эгаллашнинг муҳим асоси саналадиган амалий лаборатория ишларини ўтказиш мазмуни ва методикасини янада такомиллаштириш зарурлигини тақазо этади.

Амалий машғулотларнинг таълим сифатини такомиллаштиришдаги вазифасини белгилашда уларнинг кимё фанини ўқитиш методикасидаги тутган илмий-назарий ва дидактик асосларига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Кимё фанини ўқитиш жараёнида тажриба ишларидан фойдаланишнинг дидактик аҳамиятини белгилашда аввало, “тажриба” тушунчасининг моҳиятини изоҳлашга эътибор қаратиш керак.

“Тажриба” терминининг фанда кенг маънода ишлатилишига ўқувчи эътиборини қаратиш зарур. Чунончи, тажриба терминига турлича изоҳ берилади.

Булар:

1. Қўйилган мақсад, унга эришиш учун интилиш.

2. Топширик, вазифа.

3. Маълум билим ва фикрлар асосида кимёдан бажарилиши мумкин бўлган амалий машғулотларга доир савол-топшириклар.

4. Ўқувчининг тажриба бажариш жараёнида амалий кўникма ва малакаларини текшириш – ўқитиш услубларидан бири, яъни тажриба тушунчаси турли нуқтаи-назардан қаралиши мумкин².

Шу билан бирга тажрибага кибернетик, психологик, педагогик нуқтаи назардан ҳам қаралади. А.Н.Лерментов тажрибага психологик нуқтаи назардан ёндашиб, уни субъектдан бирор ҳаракатни талаб этувчи вазият деб изоҳлайди. О.К.Тихомировнинг айтишича “тажриба” – бу маълум шароитларда кўрсатилган мақсад. “Тажриба” тушунчаси ва унинг таркибий қисмларини психологик таҳлил қилишнинг кенгроқ ифодалари ҳам мавжуд. Масалан, Л.Л.Гурованинг фикрича, “тажриба” – бу унинг маълум ва номаълум элементлар ўртасидаги боғлиқликни очиб берувчи шартларни излаш йўли билан назарий савол-жавоб ёки амалий ўзгаришларни талаб этишдан иборат фикрлаш фаолияти объектидир.

Таниқли ўзбек педагог олими Х.Т.Омонов “психологик мазмундаги тажриба” тушунчасини педагогик нуқтаи-назардан таҳлил қилиб, ўқув-ижодий фаолият жараёнида юзага келадиган тажриба тўғрисида фикр билдирган. Унга кўра тажриба бир вақтнинг ўзида ўқув-ижодий фаолият

² Ю.Ф.Махмудов, Ҳ.Т.Омонов, И.Ш.Исмагов, З.Ж.Холмирозев. – Кимё таълими мазмунини эксперимент асосида такомиллаштиришнинг назарий асослари. – Тошкент: “Ноширлик ёлдузи”, 2015. 38-6.

объекти ҳамда ўқув-ижодий фаолиятни педагогик ташкил этиш воситаси сифатида ҳам бўлиши мумкин³.

Фикримизча тажриба фан асосларини реалликка яқинлаштириш усули. Таълим соҳасида ўрганилган назарий билимларни амалиётга тадбиқ этиш имконини берувчи воситалардан биридир.

Шу ўринда кимё фанининг ривожланишида тажрибанинг аҳамиятли ўрнини таъкидлаш жоиз. Чунки кимё фанининг илмий ва амалий жамғармасининг деярли барча салмоғи тажриба орқали юзага келиши тарихдан маълум. Албатта, кимё фанидан тажрибалар олиб бориш узоқ ўтмишга бориб тақалади. Табиий фанларга оид буюк алломаларимиз қолдирган моддий ва маънавий мероснинг кўпчилиги улар томонидан ўтказилган машаққатли тажрибалар маҳсулидир. Буюк аждодимиз, энциклопедик олим Абу Райҳон Бериуний ўзининг “Сайдана” асарида кўплаб доривор ўсимликлар ва табиий минералларни ўзига хос хусусиятларини тажрибалар орқали аниқлаган. Бериуний таълимнинг муҳим масаласи – таълим жараёнида болаларни амалиётда синалган ишончли далиллар билан қуроллантиришдир, деб ҳисоблайди. Унинг таъкидлашича, таълим кўрсатмали, мақсадли, муайян тартибга асосланган бўлмоғи лозим ва кўрсатмалилик таълимни аниқ, ёрқин ва қизиқарли қилади, қузатувчанлик ва фикрлаш, мушоҳада юритишни ўстиради.

Мутафаккир алломаимиз Абу Али ибн Сино ўз давр илмига мансуб бўлган доривор ўсимликларни классификациялашда ҳам бевосита тажрибаларга суянади.

Кимёнинг фан сифатида шаклланиши XVIII асрга келиб пайдо бўлди. Таниқли табиий фанлар олим ва тадқиқотчилари (А.Лавуазе, М.В.Ломоносов, Ж.Дальтон,

С.Каниссаро) томонидан илгари сурилган ғоя ва назариялар тажрибалар орқали асосланди.

Таниқли кимёгар, даврий қонун ва кимёвий элементлар даврий жадвалининг асосчиси Д.И.Менделеев “Эксперимент” табиатни сўроқ қилиш санъатидир деб изоҳлаган.

Ўқув фанлари қаторига кимё тўлақонли “аъзо” сифатида фақат XX аср бошларида қўшилди. Унғача кимёга оид кўплаб маълумотлар физика курсида ва табиатшунослик курсининг жонсиз табиат бўлимида берилган. Бу ўқув фанларидан машғулотлар ҳамма вақт намоиш тажрибалари билан олиб борилган. Ўқувчиларнинг табиий-илмий туркум фанлари бўйича лаборатория машғулотлари ҳам амалиётда бўлган.

Кимёдан амалий машғулотларнинг аҳамияти ҳақидаги қузатишларини тадқиқотчи Кукулеско ўзининг “Кимё элементар курси” асарида ёзиб қолдирган. Унға кўра кимё фани билан таништиришнинг ягона мақсадга мувофиқ усули ўқувчиларнинг ўзи тажриба ўтказиши ва ҳодисаларни шахсан қузатишидан иборатдир. Муаллифнинг таъкидлашича, тажрибаларни талаб қиладиган фанларни ўқитиш идеал экспериментал тарзда йўл қўйилганда ҳам, токи ўқувчига тажрибаларни ўзи ўтказиши учун имкон берилмас экан, у ўзининг асосий мақсади – мустақил фикрлаш ва билим даражасини ривожлантиришга эришмайди⁴.

Кимёни ўқув фан сифатида муваффақиятли ташкил этиш масалалари бўйича бир қатор изланишлар олиб борган таниқли олим, тадқиқотчи С.И.Сазоновнинг фикрича, амалий ишларни киритиш билан эришиладиган ижобий ҳолатлар, қуйидагилардан иборат:

³ Попов М.М. Руководство к изучению химии в лаборатории: планы и конспекты лабораторных работ. -Ч.1.-М.: Знамя рабфаковпа, 1924.-393 с.

⁴ Сазонов С.И. О педагогическом значении опытных наук в курсе средней школы // Образование.-№ 12.-С. 21-28

- Кимёвий тажрибалар ташқи ҳисларнинг ривожланишига кўмаклашади, бу воқеликни тўғри ва аниқ идрок қилиш учун зарур.
- Энг содда характердаги, ўқувчиларни аниқ нарса ва ҳодисаларни идрок ва таҳлил қилишга ўргатадиган, амалий машғулотлар ўрта мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ақлий ривожланиши учун энг кўп мос келади.
- Кимёвий тажрибалар ўқувчининг билимга, изланишга қизиқишини ривожлантиради.
- Кимёвий тажрибалар илмий методни эгаллашга кўмаклашади.
- Тизимли амалий машғулотлар натижа-сида ўқувчи тажриба йўли билан олинган хулоса ва натижаларга ишонччи ўзида уйғота олиши лозим.
- Кимёвий тажрибалар юқори синфларда ва олий таълим муассасаларида ўқув фанларини муваффақиятли ўзлаштириш учун катта аҳамият касб этади.

Услубчи, педагог-олим В.Н.Верховский нафақат кимёвий тажрибалар методикаси ва техникасини ишлаб чиқиш, балки унинг бошқа методлар қаторидаги ўрни ва аҳамияти, тажрибанинг ўқувчилар томонидан кимёни онгли ва чуқур ўзлаштиришдаги аҳамиятига тўғри қарашни ўрнатишда ҳам хизматлари катта бўлган. Бу борада В.Н.Верховскийнинг айрим фикрларини келтирамиз: "... Биз кимё курсида фақат айрим элементлар, бирикма ва реакциялар, моддаларни олиш усуллари ва бошқаларнинг тажриба ёрдамида ўрганилиши билан сира чеклана олмаймиз. Тажриба ўқувчиларни кимёдаги энг муҳим қонуниятларни тушунишга олиб келиши лозим. Қонун унинг учун фақат эслаб қолиниши шарт бўлган жумла бўлмаслиги лозим. Ўқувчини бу жумлага аниқ факт, яъни тажриба орқали олиб келиш керак."

Профессор М.М.Попов ўзининг "Ру-

ководство к изучению химии в лаборатории" (Лабораторияда кимёни ўрганишга оид йўриқнома) китобига сўзбошида таъкидлашича, таклиф қилинаётган кимё ўқитиш методининг моҳияти ўқувчини доимий равишда тадқиқотчилик шароити ва ҳолатга қўйиб, унга ўзига яраша топшириқлар беришдан иборат.

Профессор С.Г.Крапивиннинг "Записки по методике химии" (Кимё методикасига оид ёзувлар) асарида таълим муассасасида кимё фанини ўқитишга оид шахсий тажрибасини умумлаштириб, курснинг эмпирик мазмуни билан назарий масалалар ўртасидаги нисбат масаласини ишонарли тарзда келтирган. Унинг фикрича, кимё фанини ўқитиш ўқувчиларнинг шахсий кузатишлари ва тажрибаларига асосланиши лозим. Бироқ, экспериментал ўқитиш назарий таълим, яъни қонуниятлар, қонунлар, фаразларни баён қилишга зарар етказмаслиги лозим. Бундан ташқари, муаллиф, ҳар бир тажрибани батафсил тушунтириш зарурлигини таъкидлаган, зеро тажрибаларни тегишлича талқин қилмасдан экспериментал ўқитиш бекор кетиши, самара бермаслиги мумкин. Тушунтириш чоғида эса ўқувчиларнинг мустақиллиги учун кенг ўрин қолдириш, уларга тегишли хулосаларни ўзи чиқариши учун имкон бериш керак. Шу сабабли С.Г.Крапивин мактаб тажрибаларини қўйишда тадқиқотчилик усулларига катта аҳамият қаратган.

1930-йиллар охирида ўрта мактабда кимёга оид экспериментал ишларни қўйиш ва ўтказишга оид масалалар "Химия в школе" (Мактабда кимё) журнали саҳифаларида муҳокама қилина бошлади. Чунончи, А.А.Грабецкий амалий машғулотларни 9-10 синфларда, лаборатория тажрибаларини 7-8 синфларда ўтказишни тавсия қилди⁵. С.Г.Аповаленко эса аксин-

⁵ Зайцев О.С. Исследовательский практикум по общей химии. - М.: Изд-во МГУ, 1994. -480 с.

ча, мактаб кимёвий эксперименти турларини чегаралаб берди: лаборатория тажрибалари, амалий ишлар, экспериментал топшириқлар ва улардан комплекс фойдаланиш зарурлигини кўрсатиб ўтди.

Мамлакатимизда ҳам шу кунгача кимё таълимини ташкил этишда самарали методлардан фойдаланишга қаратилган бир қатор тадқиқот ишлари олиб борилган. Кимё дарслари ва дарсдан ташқари машғулотларнинг турли жиҳатлари бўйича А.Азимов, Е.А.Дратва, А.Мамажонов, Ҳ.Т.Омонов, М.И.Умаров, Ж.Фаёзов, Ш.Қувватов, С.Низамова ва бошқалар илмий-методик тадқиқотлар олиб борганлар.

Е.А.Дратванинг илмий тадқиқот иши ўрта мактаб кимё курсини ўқитишда кимёвий эксперимент ва тасвири кўргазмали курулларнинг аҳамияти хусусида бўлиб, кимё фанини ўқитиш жараёнида маълум мавзу юзасидан ёки маълум боб тугагандан кейин ўтказиладиган кимёвий эксперимент ва тасвири кўргазмали воситалар ўқувчиларнинг кимёвий тушунчаларни осон ўзлаштириб олиш имкониятини яратиши қайд этилган.

А.Азимов «Кимёвий эксперимент ўрта мактаб ўқувчиларида кимёнинг назарий тушунчаларини ривожлантириш воситаларидан бири сифатида» номли кўлёмасида амалий ишларнинг кимё таълимидаги роли ва ўқувчиларнинг ўзлари бажарадиган тажрибаларни таҳлил қилиб, тажриба асосида хулоса ва натижаларни йиғиш, назариянинг амалиётга боғлаб берилишига эътиборни қаратади

Ў.Боймуродов ўз диссертациясида кимё фанидан Ўрта мактабларда ўқувчиларни кимёвий хом ашё ва уни ишлаб чиқариш корхоналарида қайта ишлаш йўллари тушунтириш орқали кимёвий жараёнларнинг асл моҳиятини англашиш тўғрисидаги фикрини билдирган.

Шунингдек профессор Х.Т.Омонов

ўзининг бир қанча илмий мақолаларида ва услубий қўлланмаларида кимё таълимида тажрибалардан фойдаланишнинг афзалликлари хусусида тўхталиб ўтган.

Тадқиқотчи олима С.А.Низамованинг “Лаборатория ва амалий машғулотларни ўтказиш тартиблари” номли услубий қўлланмасида амалий машғулотларни самарали ташкил этишнинг бир неча усуллари ҳақида тавсиялар берилган⁶.

1932 йилдан бошлаб мамлакатимизда В.Н.Верховский, Л.М.Сморганский, Я.Л.Гольдфарб томонларидан яратилган дастлабки дарсликларда амалий ва лаборатория машғулотлари жой олган ва улардан узоқ вақт мобайнида фойдаланилмоқда.

1993 йилдан бошлаб мамлакатимизда миллий дарсликлар яратила бошланди. 2004 йилдан бошлаб 7, 8, 9-синфларда кимё ўқитиш И.Асқаров, Н.Тўхтабоев, К.Ғофиров томонидан яратилган дарсликлар асосида амалга оширилмоқда. Дарсликларда мавзулар кесимида амалий машғулотлар берилган бўлиб, уларни ташкил этиш ва олиб бориш жараёнида ноанъанавий дарс ўтиш методларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқлиги белгиланган.

Кимё фанидан тажрибалар ташкил этишнинг ривожланиш тарихига назар солар эканмиз унинг бугунги кундаги таълим самарадорлигини оширишдаги аҳамияти жуда муҳим эканлигини таъкидлаш жоиз.

Хулоса ўрнида шуни келтириш мумкинки, кимё фанидан амалий машғулотларни мазмунли ташкил этишни йўлга қўйиш, уларни илғор, замонавий методларга таянган ҳолда олиб бориш зарур. Чунки кимёвий тажрибалар воситасида кимё фанини чуқур ўзлаштирилишига эришилади.

⁶ Низамова С.А. Лаборатория ва амалий машғулотларни ўтказиш тартиблари. 7-9 синф ўқувчиларининг барча амалий машғулотлари ва лаборатория ишларини замонавий жиҳозлар асосида ўтказиш тартиби. Ўқитувчилар учун ўқув-услубий қўлланма. «Сано-стандарт»

OBUNA- 2020

“Kasb-hunar ta’limi” jurnaliga 2020 yil uchun obuna davom etmoqda

“Kasb-hunar ta’limi” jurnali bir yilda 4 marta nashr etiladi.

Jurnalda kasb-hunar ta’limiga oid yangiliklar, ilg’or tajribalar, innovatsion ta’lim texnologiyalari, ilmiy tadqiqot va metodik tavsiyalar yoritib boriladi.

Obuna Indeksi: 1090

Jurnalga O‘zbekiston Respublikasi “O‘zbekiston pochta” va “Matbuot tarqatuvchi” Aksiyadorlik kompaniyalari tarmoqlari va to‘g‘ridan-to‘g‘ri tahririyat orqali obuna bo‘lishingiz mumkin.

Obuna bo‘lish uchun aloqa bo‘limlari va obuna shahobchalariga hamda “Kasb-hunar ta’limi” jurnali tahririyatiga murojaat qiling.

Murojaat uchun telefonlar:

1. Tahririyat: 90-979-75-89; 94-677-90-32; 94-629-71-04.

Manzil: Toshkent shahri, Olmazor tumani, Universitet ko‘chasi, 2-uy

Telefon: 90-979-75-89; 94-677-90-32; 94-629-71-04

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru, ksbjurnal@inbox.uz

